

VARAMU

6

JAANIKUU

1938

VARAMU NR. 6 • SISUKORD

E. Hiir: Luuletusi	657
H. Visnapuu: Maa vabaduse eest. Näidend	662
E. Viirsalu: Esimene laulupidu	683
E. Visnapuu: Eesti rahvaviisi ja rahvusliku muusika laadist	687
R. Kangro-Pool: Portree	690
H. Adamson: Luuletusi	709
O. Loorits: Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogist	712
A. Loman: Uus Kopli	725
A. Perandi: Eesti talurahvaõiguse arengu põhijooni	737
Fr. Puksoo: Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus	746
A. Gailit: Karge meri. Romaan	753

RINGVAADE:

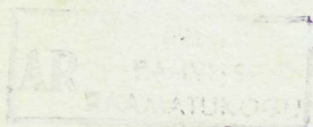
A. Adson: Eesti teatripäevad Tallinnas	765
R. Sirge: Jooksvast näitekirjandusest ja selle hindamisest . . .	768

ARVUSTUS:

P. Ambur: Esimesest Eesti kasvatusromaanist	774
M. Jürma: Zofja Nalkovska: Piir	777
A. Murakin: Üks hiline, aga veel mitte hiljaks jäänud arvustus	779
VARIA	783

Reproduktsioonid:

— Stigavtrükk-tahvlid on märgitud murdjoonega lehekülgede vahel.
N. Triik 656/657, 720/721; O. Hoffmann 672/673; J. Köler 686/687;
T. Grenzstein 696/697, 701; A. Laikmaa 708/709, 707; J. Koort 736/737;
F. Sannamees 752/753; P. Raud 703, 705.

VARAMU

SINJANDOSE · KUNSTI · KULTUURI AJAKIRI

VARAMU

1938

I

ESIMENE KÄÄNNÖS

1938

TOIMITUS: A. KOSKI, PÄÄKIRJURI, HELSINKI

1938

TOIMITUS: A. KOSKI, PÄÄKIRJURI, HELSINKI

1938

ALPAINEN, J. H. KIRJASTO, HELSINKI

V A R A M U

KIRJANDUSE • KUNSTI • KULTUURI AJAKIRI

1938

ESIMENE AASTAKÄIK
I P O O L A A S T A

TOIMKOND: A. ADSON, JUHAN AAVIK, A. GAILIT,
V. PAAVEL, A. PERANDI

VASTUTAV JA TEGEV TOIMETAJA: H. VISNAPUU
KUNSTIOSAKONNA TOIMETAJA R. PARIS

VÄLJAANDJA: KIRJASTUS O/Ü «KULTUURKOONDIS»

V A R A M U

LIIVANDUSE KUNSTI KULTUURI AJAKIRI

1938

TEEMANE AASTAKIRI
I POOLRASTA

TOimetaja: A. KESK, Toimk. juht: A. KESK
V. VAARIL, A. VAARIL

Väljandus: Kesklinna kirjanduslikud
ühendused, Tallinn, Pikk 42.

SISUKORD

	Luuletused.	Lk.
Adamson, H.	Loojaku linnu, Tontide rahapada, Kivikübär ja Vesikaare aevu	440
	Jälitai, Rahe, Mähkä-Mihku, Esteet	709
Antson, A.	Üheksa epigrammi	88
	Epigramme	375
	Epigramme	479
Falu, T.	Pääsukesed	56
Hallimäe, R.	Sünnitaja	215
Häär, E.	Jõulujutt, Hommik	159
	Epigramme	225
	Kaks marssi	299
	Kaks jõudu	401
	Tunnel, Ela!	657
Kivimäe, M.	Meri	455
Lepik, H.	Alutaguse	214
	Rabapistrik	608
Lermontov, M.	Kaukasus (katke)	358
Sööt, K. E.	Milleks ma laulsin	452
Sütiste, J.	Meri ja mets	22, 137
	Hõõglambi valgusel, Vabanemine	529
Visnapuu, Ed.	Enestega	135
	Varjutus, Ülestõusmine	453
Visnapuu, H.	Sünnisõnad	5
	Vilbus	52
	Laul lumest, Kabelikell, Tegu	273
Õngo, J.	Raud ja tina, Kaevupuurijad	566

Romaan

Gailit, A.	Karge meri	199, 277, 405, 533, 753

Novellid, näidendikatked

Ibsen, H.	Peer Gynti luiskelugu (katke „Peer Gyntist“)	74
Kuustre, P.	Aala ja Jussu	34
Metsanurk, M.	Kadunud poeg (1. vaatus näidendist)	569
Mäik, A.	Tulepõletaja	6
Ruven, J.	Hüljatu	365
Sirge, R.	Vana ahi	443
Visnapuu, H.	Maa vabaduse eest (massmäng)	662

	Artiklid	Lk.
Aavik, J.	Helikunsti fassaadist	90
Adson, A.	Draamakultuurist meie länapäeva teatris	81
	Algupärandi osatähtsus Eesti iseseisvuseaegses teatris	178
	Paunvere teedel ja lastetoas	359
	Meie kirjanduse seniseid teid ja suundi	457
Ambur, P.	K. E. Söödi luule piirjooni	57
	A. H. Tammsaare „Juudit“ maailmakirjanduse taustal	165
Kangro-Pool, R.	Eduard Viiralt	322
	Portree	690
Kogerman, P.	Meie Loodusvarade Instituudi ülesandeid	78
Laaman, E.	„Tõe ja õiguse“ jälii	145
Linde, B.	A. H. Tammsaare inimesena	364
Livländer, R.	Loodjoone kõrvalekaldumine ja raskustung Eestis	193
Loman, A.	Uus Kopli	725
Loorits, O.	Leedu elu südames	93
	Eesti rahvalaulu elutundest	217
	Lind — eesti omakultuuri ja vaimse vapp	343
	Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast	712
Maurois, A.	Mõned kirjanduslikud sündmused	105
Mihkla, K.	Ernst Sargava 70-aastane	470
Männik, H.	Lõhestatud akadeemiline haritlaskond — mille nimel!	505
Ney, G.	Õpetatud Eesti Selts 1838—1938	227
Ole, E.	Lääne-Euroopa kunsti länapäev	108, 370
Paavel, V.	Veemajandus ja vee-ehitused Eesti iseseisvuse kestel	497
Paris, R.	Hando Mugasto	98
	Voldemar Melnik	247
	Kunstiühing „Pallas“ 20-aastane	483
Perandi, A.	Eesti Vabariigi sünniaktid	235
	Eesti talurahvaõiguse arengu põhijooni	737
Puksoo, Fr.	Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus	746
Päts, R.	Lühijooni Artur Kapp'i elust ja tema loomingust	186
Raud, M.	Kaarel Eenpalu kultuurtegelasena	609
Sirge, R.	Fragmente Tammsaare mõtestikust	150
	Ed. Laaman 50-aastane	243
Taggo, B.	Eesti luule arenemise teid	461
Tilleman, E.	Eesti lüürika a. 1937	620
A. Vaga	Aleksander Uurits	581
Vares, O.	Liitriigid ja Eesti iseseisvus	112
Viirsalu, E.	Esimene laulupidu	683
Visnapuu, Ed.	Vajadusi muusikaelu korraldamiseks	102
	Eesti rahvaviisi ja rahvusliku muusika laadist	687
Visnapuu, H.	K. E. Sööt	55
	Jakob Liivi luulepärandusest	251

Muusika

Aavik, J.	Visioonid. Klaveripala	1
Kapp, A.	Sünnisõnad. Meeskoorile	183

Ringvaade		Lk.
Adson, A.	Hooaja lõppkukkuvõtteid Tallinna teatris	636
	Eesti teatripäevad Tallinnas	765
Jürma, M.	Gabriele d'Annunzio	381
	Jules Romains'i külaskäigust Eestisse	648
Linde, B.	Kirjanduskiri Tšehhoslovakkias	377
Loorits, O.	Vestlusi Soome kultuurikriisist ja eesti kohvikudemokraatiast	513
Luts, K.	Itaalia naiskunstnike näitus	124
Pau, I.	Psühhoanalüüs ilukirjanduses	516
Pert, J.	Ella Ilbaku juubel	384
Puikits, M.	Kaarel Eenpalu ja eesti raamatukogundus	641
Päss, M.	Jüri Vilms ja Eesti Päästekomitee	519
	Eesti Maapäeva sünd	643
Sirge, R.	Jooksvast näitekirjandusest ja selle hindamisest	768
Soonberg, L.	Sügishooaja kunstinäitused	122
Sütiste, J.	Tartu teatrielu 1937./38. a. I pool	255
Visnapuu, Ed.	Laule K. E. Söödi sõnadel	385

Arvustus		
Adson, A.	H. Adamson — Linnulaul	132
Ambur, P.	A. Mälk — Taeva palge all	261
	J. Parijõgi — Alutaguse metsades	394
	Esimesest eesti kasvatusromaanist	774
Jürma, M.	M. Metsanurk — Kutsutud ja seatud	128
	Zofja Nalkovska — Piir	777
Kivikas, A.	A. Mälk — Avatud värav	131
Murakin, A.	Üks hiline, aga veel mitte hiljaks jäänud arvustus	779
Sirge, R.	Kaks armastusromaan	263
	Kaks värsket kirjanikuromaan	391
Taggo, B.	K. A. Hindrey — Sigtuna häving	264
	O. Luts — Tagala	393
	H. Visnapuu — Saatana vari	524
Tilleman, E.	Kaks reisiraamatut	388
Vasar, J.	Eesti Vabadussõda I	118
Visnapuu, H.	Kaks kaunist luuleraamatut	129
	Rahvusesalgamise ideoloogia	259
	Rahvusesalgajad otsivad uusi esivanemaid	521
Väinaste, J.	V. v. Heidenstam — Karl XII sõjakaaslased	396

Poleemika		
Taggo, B.	Ühe vaidluskirjutuse puhul	651

Varia		
Nr. 1		134
Nr. 2		267—271
Nr. 3		398—400
Nr. 4		528
Nr. 5		654—656
Nr. 6		783—784

Reproduktsioone

Bach, A.	16/17
Bergman, A.	464/465, 482
Bona,	
Savoja printsess	127
Eller, A.	491
Grenzstein, T.	696/697, 701
Grinjev, A.	144
Haamer, E.	492
Hoffmann, O.	672/673
Johani, A.	22, 25, 29, 30, 32, 137, 139, 143, 416/417, 456/457, 478
Kalmus, A.	182/183
Kesner, A.	504
Kollom, E.	56/57, 150/151, 400/401
Koort, J.	736/737
Kummits, N.	490
Köler, J.	686/687
Laigo, A.	494
Laikmaa, A.	77, 708/709
Leps, E.	448/449, 496
Luts, K.	80/81
Melnik, V.	198/199, 214/215, 245, 246, 249
Mola, N.	125
Mugasto, H.	96/97, 98, 99, 100, 101
Mägi, K.	408/409
Nõmmik, J.	493
Ormisson, V.	432/434, 487
Panzini, Cl.	127
Pütsepp, J.	495
Raud, K.	64, 65
Raud, P.	703, 705
Sagrits, R.	489
Sannamees, F.	440/441, 752/753
Starkopf-Rea, A.	485
Triik, N.	0/1, 182/183, 424/425, 481, 656/657, 720/721
Uurits, A.	528/529, 537, 549, 559, 573, 585, 587, 589, 591, 593, 596, 597, 599, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 623, 653
Vabbe, A.	112/113
Ventura, G.	373
Viiralt, E.	40/41, 134/135, 272/273, 276, 292/293, 298, 300/301, 303, 304, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 336/337, 337, 338, 339, 341, 352/353
Vomm, A.	610

N. TRIIK

LAIKMAA PORTREE

ÕLI

V * A * R * A * M * U

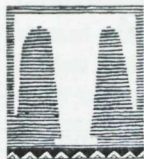
KIRJANDUSE-KUNSTI-KULTUURI AJAKIRI

JAANIKUU

N 6

ERNI HIIR

Tunne!

asa! Tasa
astu viie meelega,
oma tunnete ja veretuksega
metsatempli avaralle uksele.
Ise maa on ajaldasa
selle kõrge pühakoja
püstitand su kevadteele.

Tasa, tasa, tasakesi
kuulata, kuis laulukaja
mitmehäälne, linnukeelne
höisaten või hardalt hüüden
täidab pühalikku ruumi.
Õhuviire sumbelt kuumi,
lõhnavaid kui sulav mesi,
hõljub, huljub ümberringi.

Pikin valgein rüüden
ruugepäised urvin kased
nagu muinasjutu inglid,
jäädavalt kes siia maandund,
justkui märkamatul taanduvad
ning su sammu läbi lasevad.
Siin on rahulikum ase
põlat siulgi kõrval mätta,
lookleb aeglaselt eest jalgu,
ei saa päiksepaistet jätta.

Vaat, kuis iga puu ja põõsas
kõigin pakatavain pungin
süüdand helkja küünlaleegi,
kuldse, punaka või rõõsa.
Nüüd su rännuteegi,
aina hargnev, sügavusse tungiv,
kaob alla rohevaiba,
millel kirjaks kirendavaks
sinililled sirendavad,
ülased ja liuglev reburaigas.

Üles, üles kõrgemalle
võimsaina ja sihvakaina
kerkib sambaid pruune, halle.
Need on kuused, männid tüvekad,
mille vahelt ootlik-hämaraina
hõõgub lõputumaid süvikuid.
Keset rohetavat lummust
ülal päikse poole haardeks,
tõusvaiks, haljaiks kaarteks
ladvastik on tihkjalt kummund.
Siniaknad, taevasse mis avat,
valgust alla laigutavad.

Ümber tuhmja varjutriibu
virvleb kallistavalt hele vööt,
hämaruski laotab tiibu,
kui ta sügavusest üles tungleb
maa ja mulla südamlöök.
Kõik siin sünnitavan huuman
kõidikuist nüüd lahti pungleb.
Hingeldavad lõhnavalt ja kuumalt
männikasvud, urvad, eostuv rohi.
Kui veel tuule sume kohin
sellen laanen, kaugen kuusikun
sulab kasvujõule kõlasaateks,
siis kui selguks müstilisem paatos
elluvirgumise muusikan.

Siin nüüd kevad ilma sünnib
valguse ja hämaruse sülelusest,
pea ta õhetavan vinan
laugleb avanurmil, niitudel
järel külvi, hilistundki künni.
Selle ootetunni ülevusest
hardu, inimen, ka sina!
Mõista nüüd, mis võlub lindu
lauluks, hümmitsevaks kiituseks.

Taju lehepuhkemise indu,
tunneta, kuis hingab kõikjal
vastsetl ärkav, elav maa
nagu noor ja endakindel võitja!

Nii kui rohulible, väetim taim
aina norutavalt kahkvel
mullan tukku jäädavalt ei saa,
nii võid vastse eluhoo teelahkmel
heita endastki kõik pelguse.
Tunne, kuis su olemusest
pakitsevalt lõõmav vaim
kõikepeitvast hämarusest
püüdleb, tungleb suure selgusse!

Ela!

Ju tihnikuist harveneb ümbrus,
laane kõrgete sammaste vahelt
eemal läikleivad avaruslahed.
Pööra valgusse seletet nägu,
astu uimavi metsade varjust
avamaale kesk helkide kümblust.
Su unelmapõldude harjult
välja kitkut on kõhkluste rägu.
Las julgena avaneb silm,
las vaatleb ja nägema harjub,
kuis uueks on muutund maailm.

Aina helendav, helendav kiirgus
nüüd sul ümber ja ülal ning een.
Päike laskund on maanteede viirgu,
päike leegitseb järve ja jõgede veen.
Kandlekeelina tõmblevaid kiiri
heidet vahele oru ning mäe,
kauge vinava metsade fooni ja
lähisnurmede kraavitet piirid
liidab tervikuks avaruslõõm.
See on väljade valgussümfoonia,
millen hõiskab beethovenlik elamisrõõm.
Kes ei kuule, see tunneb, see näeb!

Een säravad kauguste rannad,
sülen terendus tuleva aja.
Maantee liiklev sind edasi kannab,
õhk kuumab ja kumab ja kajab.

Mööda vooglevad, liuglevad, hõljuvad
aina väljakud, aasad ning põllud.
Värve jaotet kõigile paigule,
pind-pinnal all hõõguvat sinetust,
pruunjad, rohekad, punavad laigud.
Pole kusagil norgu või tukkumist.
Mullalahmakad, liivased rajad
rohesilmiga päiksesse virguvad,
maa selgroog kui ajaks end sirgu.
Selgest taevastki helinail sajab
laulu, huikeid ja kukkumist.

Mäeturjale uljalt nüüd tõuse,
lööb tuli su verre ja lihaste jõusse!
Oo, vuhise, vuhise avarustuul,
vaba, kütкета, lennusklev tuul,
lõõska, joobnusta, valgusehoovus!
Vii hingest nüüd väiklane kius,
vii lendu umbmõtete ilutsev mäng,
puista laiali mälestus tuhkle,
armuvalude kiivastav äng.
Rebi pääst viimne lumine hius.
Las uueneb inimlik loomus
tahtekindlaks ja mehiselt uhkeks
nagu karastub raud ääsitulel.

Vaata alla, kuis tasandik anduv
oma iluga vastu sul tuleb.
Nii kaugele, kuni veel kandub
pilg vaatlema laiuvat maali,
kõikjal vormi ja pindade kujukus
su silma een lahti end lööb.
Kuhu kadund siit looduse tujukus?
Näed vaid majade värvikaid kuupe,
nurme kirevaid laide ning ruute,
mille kohal päev kuumavalt saalib.
Kes on loond selle kunstide meistritöö?

See on inimen päiksega liidun
iidse pingega ehitushoon
teoks siin kujundand loominguindu,
et kaugusi, kõrgusi võita.
Vaata pää kohal terasest lindu
kandman sõnumeid pilvede taha.
Üle nurme ja vappuva niidu
kiirgalopin võib rongi een sõita
raudne hiiglaslik vedurist-ratsu.

Jõudu rinnutsi maaga sääl katsub,
kingukonarust kraapiden maha,
traktor — künnihärg võimakalt puhklev.
Needki imed on maailma loond
aju inimlik, võitlusjõust uhkav.

Nagu kolletund rohi taas haljub,
langend, tõusnud nii inimespõlvi,
langend, tõusnud ja võidelnud siin
oma küpsemad, kaunimad aastad.
Põlluks laasiden rābastiknõlvu,
teelt veereten ramped ja kaljud,
nad on ehitand maastikuvaateid,
millen nähtavaiks saand nende aated.
Tihti päev olnud rajuselt tume,
tihti kannatus, lõhestav piin,
ülekohus tööd valmivat laastand.
Uued käed ja mõtted ja ajud
vatsen armun on tasaseks silund
nood haavad, mille tekitand raju.
Möödund põlvede matvadki valud
ajamerre on uuestsünd viind,
nagu kevad viib tuiskeva lume.
Meile maha jäänd korrastet ilun
viljakandvaiks lood elamis-alad.

Sääl ta liigub, oma suurusen lihtne,
too inimen-ehitai, inimen-meister.
Kas ta isegi teab või küsib,
millist viimistleb hiigelteost,
kui on puhkend ta loomisjõud eost.
Kõrvu päiksega väljadel seisten,
maaga hingaten ühisen rütmin,
pole enam ta verel siis püsi, —
uueks teoks kogu olemus süttib.
Mingi kius ega tõkestav võte
ei väära ta lõplikku sihti.
Oled, inimen, maailma mõte,
ainus looja, vaim tegudeks äratav.
Aina valgusten uudismaaleide
su een käib aadete tähelend.
Su hinge on ürgajast peidet
paradiisliku elu legend.
Su tahtejõud maal siin kord pärandab
ilmse tõena unelma selle
oma uhkeile järglastelle!

Maa vabaduse eest

Massmäng 2 pildis epiloogiga

TEGEVUSKOHT: Tartu linnuses ja linnuse all.

AEG: 1223. aasta kevadtalvel.

EELSÜNDMUSED: Üldine vabastuskatse. Sakslaste väljatõrjumine Eesti territooriumilt.

Raske võitlus eestlastega sundis sakslasi ja taanlasi lõpetama omavahelist tülitsemist maa jagamise pärast ning kokku leppima võimupiiride suhtes. Eestlased taipasid selle kokkuleppe tähtsust ning otsustasid kiire löögiga puhastada maa nii sakslastest kui taanlastest, et jõuda ette vaenlaste kindlustumisele maa südames. Vabastuskatse aktsiooni alustasid saarlased kui kõige aktiivsem ja vabam hõim.

Kõigepäält õppisid saarlased Varbolas tunda tol ajal moodseid piiramisvahendeid ja valutasid 1222. a. sügisel läänlaste abiga taanlaste kivilinnuse, mis oli ehitatud kuningas Valdemar II poolt.

Siis vallutati Varbola ja 29. jaan. a. 1223 Viljandi. Viljandist läheb osa mehi Leholasse ja Järvesse. Tartusse ja Otepääle saadeti üleskutsega koos veriseid mõõku.

Tähtsamaid osalisi:

Leiger — Saaremaa vanem, Olav — Leigeri poeg, „Tulipääks“ kutsutud, Vaires — saarlaste ülik, Üldelemb — Ugandi vanem, Siure — Üldelembi tütar, Ülle — Vaiga vanema Armase poeg, Önnepäev — Lehola vanem, Aulis — Viljandi vanem, Meeles — läänlaste vanem, Ott — Otepää vanem, Otipoeg — Oti poeg, Linda —

Saadjärve vanema tütar, Mannus — taidja, Johannes — Tartu foogt, Preester Hartvig, Esimene rüütel, Teine rüütel, Kolmas rüütel, Esimene kaasvend, Teine kaasvend, Kolmas kaasvend. Saarlastest, läänlastest, sakslastest, ugalastest sõjamehi, rüütleid, pillimehi, neidiseid. Nüüdisaja sõdureid, laulukoor jne.

Esimene pilt.

Rüütlike jooming.

KOHT: Tartu linnuses. AEG: õhtupoolik.

Ühe küljega lahtine ruumikas tuba linnuse majas. Sellelt kohalt on linnuse püstitara ja vall kõrvaldatud. Kummaski toa otsaseinas uks. Tagaseinas suur krutsifiks. Selle all kõrgendikul väiksem laud. Selle ees madalamal suurem ovaalne laud. Seinal relvi: mõõku, odasid, ambusid jne.

Algul tuba tühi, ainult 3—4 noort tüdrukut pesivad laudu ja puhastavad põrandat, mis nähtavasti eelmisest joomingust reostatud. Tütarlapsed laulavad.

TÜTARLASTE LAUL.

**Tantsi, tantsi, tammekene,
kõnni kõle kõivukene,
uju uibuoksakene,
veere viitsa ladvakene.
Ei ole siina seda meesta,
seda poissi poole päällä,
kes paneks tamme tantsimaie,
kõle kõivu kõndimaie.**

Küll on, küll on seda meesta,
seda poissi poole päälla,
kes paneb neiu itkemaie,
virve vetta veeretama.

LINDA (kes on viimaseid ridu kaasa
laulnud, Siurele).

Miks sina nukrutsed ja vaikid, Siure?
Sa laula kaasa! Unustame mure.

SIURE.

Kas unustus meid päästab nende käest,
kes tõid meid siia (osutab uksele ja relvadele).

TEISED TÛTARLAPSED.

Laula, laula, Siure,
sa oskad üritada, võtta viisi.
Ja sull' on looja annud hele hääle.

SIURE (tõrjub teisi eemale).
Ei saa! ei suuda! Süda liiaks raske.
Ei tea, mis saab.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Ei tule päästjaid.
Viisteist meid vangidena linnuses,
kõik paremad ja vanemate lapsed.

SIURE.

Kas tõesti meie vanemad ei julge
meid saata hädaohtu, võtta linnust!

LINDA.

Ehk lastakse meid vabaks, vahetatakse.

SIURE (vahele).

Ei suuda uskuda mu süda seda.
Mind jätke.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Ikka mõtled Olavist.
Tost tulipääst, kes tuli Saaremaalt
ja viis su südame? Ei tea, kas elab
veel sinu kalevlasest poisikene?

SIURE (ohates).

Ei tea tõesti. Aasta saab ju sest,
kui viimast korda sõna saatis mulle.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Täis viiking nüüd ja kannab pikka mõõka,
nii nagu kalevidki teised.

SIURE.

Nägin teda.

Kas ta ei olnud uhke?

TEINE TÛTARLAPS.

Näigus? Vapper?

Nüüd sõdades on mehistanud veelgi
ta meel ja käsivars.

LINDA.

Kui tuleks Saarelt
ta suure malevaga meile appi
ja ajaks siitki sakslased ja papid!

SIURE (murelikult).

Ei tulla saa. Säält kuulda sama,
et taani rüütliid oma kuningaga
neid ahistamas.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Seda küll ei tea,
miks kõik need võõrad siia kipuvad.

SIURE.

Ju siin on vara, hõbedat ja loomi.
Peab olema neil kitsas omal maal.
Miks muidu?

LINDA.

Teadagi, et röövlid!

ESIMENE TÛTARLAPS.

Ehk nende jumalal on suurem vägi?
Ei tea, kes nendest kangem, poeg või isa
või ema koguni, kel nimeks Maarja.

SIURE.

Sa ära kutsu nimepidi haldjaid,
võib tulla häda.

LINDA.

Kui me võtaks vastu
neilt veega kastmise ja paternostri,
võib-olla jätaksid me külad rahu.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Ah, ära looda. Isa ütleb ala,
et uue haldja nimel orjaks teha
meid tahavad.

SIURE.

Saab aastaid kuus sest ajast,
kui Otepää all Olav oma isaga
käis kimbutamas rüütleid. Nagu kari
poolpekstud koeri põgenes siis rüütleid
ja lätlasti.

LINDA.

Siis elas Lembitu.

Nüüd seegi langenud...

(Tütarlapsed jäävad kõik nukralt seisma. Sa-
mal ajal tuleb majavanem Teodorich, liivlane.
Kõik tütarlapsed kohkuvad töö juure, pääle
Siure, kes jääb seljaga seisma Teodorichi poole.)

TEODORICH.

Miks vahite säääl, hei!

Foogt saabub iga hetk, laud vaja katta. (Tõu-
kab tütarlapsi. Siurele, kes seisab liikumatult.)

Miks vahid sina sää! Käed kiirelt tööle!

(Kuid Siure ei reageeri.)

Kas sa ei kuule, tüdruk? sulle räägin!

Käed tööle, sina laisk! Kas sa ei kuule!

(Tahab Siuret näoga enese poole pöörata.)

SIURE (end vabastades iseteadlikult).

Maavanema ma tütar. Mind ei sunni üks liivlane või mõni ristit mees.

ESIMENE TÛTARLAPS.

Ta ise teab, mis teeb. Ta pole ori.

SIURE.

Pantvangiks siin, ei mitte sundimiseks.

TEODORICH (Siure suursugusest käitumisest hämmastatud, siis end leides irooniliselt kummardades).

Su ori alandlik, mu emand. Küllap foogt õpetab teid. (Naerab irvitavalt, teistele neidistele.)

Kiiremini, teie! (Ära.)

SIURE.

Meid aita, Taara! (Võtab seinalt pistoda. Ära.)

TEISED NEIDISED (kõik).

Aidake meid haldjad

ja esivanemad! (Lõpetavad tööd ja lahkuvad. Tulevad sõjasulased ja hakkavad lauda katma. Veeretatakse mõdu ja veini ankruid. Sissetulekul katsutakse käperdada neidiseid.)

ESIMENE TEENIJA-VEND (peekreid ja veini-kanne kõrgemal asetsevale lauale seades, pikema naeru järel).

Tõepoolest siga, räpane nuumsiga.

Näeb välja küll kui härg, kuid siiski siga. (Naer.)

TEINE TEENIJA-VEND.

Kes sellane?

KOLMAS TEENIJA-VEND.

Kes näib kui härg, kuid siiski on harjasloom?

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Eks arvate, kes turjakas kui sõnn, kuid söögis aplam seast. Härg ainult rohtu sööb, kuid...

TEINE TEENIJA-VEND.

Peeter Hartvig sööb mett ja seakintsu. (Rõkkav naer kõigilt.)

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Õige, vennas!

Ja joogiks kulub ainult ümber veini. (Naerab.)

KOLMAS TEENIJA-VEND (lööb risti ette krutsifiksi poole pöördudes).

Pecavi, Jesu! Jookseb mett ja piima see maa siin tõesti. Naised kaunid näost ja ihust. Pattu, millist jõuad teha, kas tappa, riisu, abielu rikku,

kõik annab andeks meile paavst ja paater. (Lööb risti ette.)

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Seepärast paatergi sööb, joob ja magab meil rohkem kui loeb missat.

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Õige, vennas!

Ta naiste pääle maias. Ainus häda, et kere patune ei kesta vastu: jääb enne joobnuks, kui saab süngi. (Naerab.)

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Hääsüdamline tõbras tõsi-õige.

Kuid kirik annab andeks. Pax vobiscum! (Paneb käed õieliaetud kõhule ja teeb vaga näo. Samal hetkel avaneb uks vasakult ja ilmub preester Hartvig, haruldaselt lihav, tursunud, kuid hääsüdamliku näoga mees, munga riietuses.)

HARTVIG.

Kaasvennad! Pax vobiscum!

KÕIK (aupaklikult kummardades, pühalikult).

In aeternam!

HARTVIG (läheneb raskekaaluliselt ja väärikalt lauale ja uurib asjatundlikult toite ja nuusutab veini. Maitseb. Mõne juures mõnuleb, mõne juures sülgab).

On see siis kõik, mis tema heldus foogt Johannes meile täna pakub? Virgo immaculata, ära lase surra

su sulast nälga sinu oma maal! (Proovib veel mõnda pala.)

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Auväärt isa! Karukäppa, põtra, põldpüüsid soojalt pakutakse kastmes, mis sinu oma õpetuse järgi on valmistet.

HARTVIG (leebemas tujus).

Sanctificetur nomen

tuum, Domine! Siis nälga veel ei sure.

Siin oli paganate näitsikuid. Eh-eh! (Naerab kavalalt.)

Saab pääle kõhutäie magusat ka mida?

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Saab, auväärt isa, saab.

HARTVIG (kurjalt, kavalusega).

Ja mida

sa ilmaline mõtled?

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Tantsu, naisi.

HARTVIG (arusaavalt, aga tehtud va-
gatsemisega. Krutsifiksi poole).

Ne nos inferas in tentationem,
sed libera... (uurivalt)

Su nägu, sõber, kahtlane,
just nagu vaevaks sind halb kõhuvalu?

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Auväärne isa. Foogt on täna mures,
sest paganad on rahatud.

HARTVIG.

O, Virgo

immaculata, jälle enne sööki
kapitaal! (Lööb risti ette.) Sacramentum.

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Õige, isa!

Maailm on kuri. Paganad on tõusmas.

HARTVIG.

Saaks kordki rahus juua peeker viina!
Ei armasta neid arupidamisi.
Võiks väärikumalt kohelda maarahvast,
ei oleks seda kõike. Eh! (Ohkab rahulolema-
tult, vaatab lauda.)

ESIMENE TEENIJA-VEND.

Ei saa ju.

HARTVIG.

Saab juba küll, kui tahaksime.

(Vaheaajal on laud lõplikult kaetud. Foogt
Johannes tuleb 25—30 rüütli eesotsas tuppa.
Tullakse gruppide viisi. Foogt istub ülemise
laua taha, keskele, tema kõrvale vanemad rüüt-
lid. Hartvig istub alumise laua otsa. Tema juu-
res rüütli Ludovig, Albert, Heinrich, Alobrand
ja teisi.)

FOOGT JOHANNES.

Loe palve, paater!

HARTVIG (tõuseb, paneb käed paksule
kõhule vaheldi. Kõik tõusevad, Hartvig loeb
retsitatiivselt).

Pater noster, qui es
in caelis, sanctificetur nomen tuum... (Vaatab
ringi.)

Panem nostrum supersubstantialem
da nobis hodie... (Vaatab ringi.) Amen!

KÕIK RÜÜTLID (pooleldi lauldes).

Amen!

FOOGT JOHANNES.

Magister fratrum militiae Christi,
vivat!

KÕIK RÜÜTLID.

Vivat! Vivat! Vivat! Vivat! (Kõik istu-
vad päale foogti.)

FOOGT JOHANNES.

Auväärsed rüütlevnannad ja kaasvennand!
Auväärne isa! Enne leivavõtmist
komtuuri asetäitjana ma pean
teid hoiatama prassimise eest,
mis paraku on saanud kurjaks kombeks
konvendis meil. Te teate, kui raske
on ristisõdalastel elu sellel maal,
kus rahvas paindumatu, kangekaelne,
ja vapper, võiksin öelda, enda nimel.

RÜÜTEL ALOBRAND (vahele).

Noh, kääname neil kaela.

HARTVIG (vahele).

In aeternam!

FOOGT JOHANNES.

Mind kuulge! Rahu! Mitte üksi,
et paganad on visad vastupanus,
me suuri vaevu sobitime rahu
vast uute vastastega — taanlastega,
kes kogu Liivimaad ja Riia linna
meilt tahtsid võtta. Tark ja kõrge meister
koos piiskop Albertiga jõudsid vaevu
veel päästa meile Sakala ja Ugandi.
Paar aastat tagasi siin nuuskis ringi
rootslaste kuningas, te teate ise,
see Johan Sverkripoeg.

RÜÜTEL LUDOVIG.

Sai rängalt pähe!

JOHANNES.

Jah, Neitsi Maarja ise Lihulas
lõi paganate käega kahe Karli —
jaaril Karli ning Linköpingi piiskopi —
pää otsast maha taevariigi auks.
Kuid Taani Valdemar on alles elus,
ta asemik on rävällaste kantsis
kui kaljukotkas kindlustatud pesas,
et ülbed saarlasedki mitte ise
ei suutnud vallutada seda kantsi.

Auväärsed rüütlevnad ja kõik ausad,
te ärge unustage eales Saaremaad
ja saarlasi.

TEINE RÜÜTEL.

See vastik sugu
on õelam rootslastest: On kolmas jõud,
mis tuleb arvesse. Te teate ise kava,
mis sündis läinud sügisel sääil maal,
kui Taani Valdemar sai vaevu läinud,
kas Taani kivilinnus polnud tolm
ja tuhk lõõkvõimsa saaremehe ees?
Kas kõrgeaulise ja kuulsa juhi —
piiskop Albertuse vend Theodorich
ei ole praegugi pantvangiks sääil?
Kas see ei rüveta ja trotsi saksa au?!

KÕIK RÜÜTLID.

Heil, Albertus! Heil, meister! Heil! Heil! Heil!

JOHANNES.

Kristuse sõjamehed! Olgem valvel,
sest püha risti vaenlane ei maga,
vaid luurab, keda neelda. Mulle näib,
et pääle Lembituse surma Leiger,
see Saare kuningas, kes tunneb uusi relvi,
siin mandril juba ise tahab luua
maarahvast paganate kuningriiki.

KÕIK RÜÜTLID (ärevalt läbisegi).

Heil, meister! Maha Saaremaa ja Leiger!

JOHANNES (üldise rahunemise järel).

Te pahameel ja rahutus on püha
ja õige Jumala ja Neitsi ees.

HARTVIG.

Immaculata Virgo, libera nos!

JOHANNES.

Viis aastat tagasi meid aitas Neitsi,
kui lõime Lembitu ja vabastime maa,
ehk nüüdki päästab meid me püha Ema.
Mul toodi teateid, käärib Ugandi
ja Sakalagi juba pääle selle,
kui saarelased võtsid Varbola,
koos rävällaste, harjulastega
maatasa tegid linnuse ja tapsid
seekord küll taani rüütlid, taani preestrid.
Mull' teatatakse, et saarlased on saatnud
käskjalgu üle kogu eesti hõimu maa,
et needki teeksid sama, mida tegid
needsamad lurjused.

KÕIK RÜÜTLID (rahutuses).

Siis kättemaks!

Siis kättemaks! Heil, meister! Kättemaks!

JOHANNES.

Veel teatatakse, et juba Viruski,
sääil vaiksel, pehmel maal on vangistatud
kõik preestrid, mungad. Neid ei ole tapet,
vaid Rävälasse kantsi ära saadet.

HARTVIG (kergenduse ohkega paneb
käed kokku, tõuseb. Rüüpab viina).
Santificetur nomen tuum, o Virgo! (Rüütlid nae-
ravavad, mõni rüüpab viina, mõni pistab pala
suhu.)

JOHANNES.

Ma käsin rahu! Pole naerda miskit.

ESIMENE RÜÜTEL.

See oli Taani alal! Mis meil sest,
neid taani vasikaid las söögu kurat!

OSA RÜÜTLEID.

See tõsi, mis meil Taanist. Võtku susi!

JOHANNES (tõstab käe).

Vait! rahu! Täna taani, homme saksid.
Kas mõistate, et hädaoht on ligi.

OSA RÜÜTLEID (kes kõne ajal all lauas
on jõudnud juba küllalt veini rüübata).
Ei ole veel! Kui saame süüa, juua!? (Asuvad
sööma.)

JOHANNES.

Teid löögu vits, mis paganate pihus!
Ma hoiatan, et keegi ei jooks liialt.
Me peame valvama.

ESIMENE RÜÜTEL.

Küll Neitsi valvab!

HARTVIG.

Meil laske süüa.

OSA KAASVENDI.

Tooge küpsist. Veine!

JOHANNES (nähes, et distsipliin hakkab
lagunema).

Komtuurile ma kaeban, kes joob liialt,
kes ennast unustab ja pole valvel. (Istub tüdi-
nult.)

(Tuuakse sööke ja veel veine, mõdu. Kõik
hakkavad hoolega sööma ja jooma. Tõstetakse
peekreid.)

ESIMENE RÜÜTEL.

Magister vivat! Vivat foogt!

KÕIK RÜÜTLID JA KAASVENNAD.

Magister vivat!

Foogt vivat! Kadu paganaile! Kadu!

ESIMENE KAASVEND (all lauas).

Miks puudub pill! Miks pole mängumehi?

KAASVENNAD, RÜÜTLID.

Meil andke pillimehi, andke mängu!

JOHANNES (teenijale vennale).

Las tulla moosekandid! Tantsitarid!

TEINE RÜÜTEL.

Las tulla vange, vene tüdrukuid!

ESIMENE RÜÜTEL.

Nüüd algab pidu!

ESIMENE KAASVEND.

Neitsi Maarja auks!

HARTVIG (ju ise üsna pehme).

Mu poeg! Sa joo, kuid jäta Neitsi.

Ei kõlba see!

ESIMENE RÜÜTEL.

Küll kõlbab! Hääled sisse!

(Algab laulu, mida teised kohe kaasa laulavad. Laulu ajal tuleb sisse pillimehi, kes kohe saadavad laulu.)

ROSAMUNDE JA RUUGEHAPE.

Kõrgel kaldal kaljulossis,
sääil, kus Neckar Reini voolab,

∴ õitses kaunis Rosamunde,
nägusam kui Kunigunde ∴:

Ühest suurest sõjasõidust
ja turniirist jälle teise
∴: Rosamunde auks ja iluks
sõitis rüütel Ruugehabe ∴:

Võistluste ja võidu järel,
kui ju verd ja higi valat,
∴: Rosamunde, Ruugehabe,
Kaljulossis pandi paari ∴:

Siis läks ära ristisõtta
vahva rüütel Ruugehabe.
∴: Küll see vaene krahviproua
haledalt jäi koju nutma ∴:

Vooruse ja vara puha
pühalikult pani lukku,
∴: ja siis võtme heitis Reini
tark ja kaval Ruugehabe∴:

Krahviproua Rosamunde
nuttis kuu ja nuttis teise,
∴: kolmandamal havikõhust
võtme leidis uljas kalur ∴:

— Mis saan palgaks, kui toon võtme?
Küsis noor ja kaunis kalur.
∴: Kostab magus Rosamunde:
— Kõik, mis võtmega teed lahti! ∴:

Ükskord, kui see vana rüütel
ristisõjast jõuab koju,
∴: küll ta imestab ja hüüab:
— Kust sai lossi lastekari! ∴:

(Vaevalt jõuab koor lõpetada laulu, kui hüppab üles üks ruugehabe rüütel, paljastab mõõga ja tungib eeslaulja kallale.)

RUUGEHAPE.

Sa sihid minule?! Sa teotad mind
ja minu Rosalindet?! Sina koer,
too välja mõök! ja vasta mehele,
kui julged! (Üldine hämmastus ja segiläbi
hüüded.)

TEINE RÜÜTEL.

See on vana laul. Mõök tuppe!

ESIMENE RÜÜTEL.

Ta ütles mulle „koer“. Ma nõuan tasu!

JOHANNES.

Ma ütlen: jätke. Pole põhjust löögiks!

(Foogti sõnu ei panda tähele. Rüütliid tungivad üksteise kallale. Äge mõõklemine. Siis lööb üks sõjakas ja suurekasuline rüütel meeste mõõkade vahele.)

KOLMAS RÜÜTEL (Ruugehabele).

Kui julged, Ruugehabe, lööme kokku!
Ma õpetan sind, kuidas tuleb mõista
üht vana lõbusat ja armast laulu.
Või on sull' tõepoolest pannud sarvi
su Rosalinde. (Suur naer ja irvitamine.)

JOHANNES (valjult).

Keelan meenutamast

auväärseid naisi! (Annab märki, et mehed lahutatakse.)

Andke mõõgad ära,

kui te ei oska juua. Pillid hüüdma! (Antakse muusikat. Mehed istuvad ja hakkavad uuesti jooma.)

TEINE RÜÜTEL (tõuseb).

Mis võõramaalasi nii palju siin?
Las tulla pärismaised tantsijad!
Et saatan võtaks, muidu kole igav.

HULK RÜÜTLEID.

Las pärismaalased meil' tantsivad!

HARTVIG.

Ja hästi noori, keni tütarlapsi.

ESIMENE RÜÜTEL.

Vaat, neid on sinule just vaja?

HARTVIG.

Mulle?

O, ei! Küll kõlbab sulle endalegi.

(Tuleb eesti pillimehi, nende järele poisse ja tüdrukuid, nende keskel kõik endised, Siurega eesotsas.)

JOHANNES.

Las mängivad ja tantsivad nad meile,
me vaatame, mis oskab nende noorus.

HARTVIG (ajab enese raskelt ja pooljoobnult püsti, taarub moosekantide ja tantsijate rühma juure, patsutab üht pillimeest, siis üht tütarlast seljale. Pillimeestele valatakse ja antakse mõdu).

Suur härra käsib mängida ja tantsi. (Rühm äraootaval seisukohal.)

**Siis tantsige! Sest pole viga mitte,
kui härra käsib, Neitsi annab andeks.**

(Pillimehed algavad lugu. Tuleks võtta esimeseks üks pikaldasem ja graatsilisem rahvants. Alguses läheb paar paari, siis teised. Nooremaid rüütleid ja kaasvendi tuleb tantsijate juure, markeerivad tantsu kaasa. Siure, Linda, veel paar tütarlast ja poissi ei tantsi kaasa, vaid tõmbuvad kõrvale.)

JOHANNES (näitab käega, pillimehed vaikivad. Osutab Siure grupile).
Miks nad ei tantsi?

HARTVIG (Siurele).

Miks ei tantsi, tütar?

Kas sa ei oska?

SIURE.

Ma ei taha tantsi.

HARTVIG (Foogtile).

Ta ütleb, ta ei taha?

JOHANNES.

**Kuidas tema
võib öelda mulle, ta ei taha tantsi,**

**kui mina käsin! Tulgu kohe siia
seesinane. Ei taha! Saame kuulda.**

HARTVIG.

Foogt kutsub, laps. Suur au on sulle.

SIURE (läheneb mõne sammu rüütlite ja kaasvendade lauale).

Mu isa Ugandi maavanem. Mina

ei ole ori, et mind käsutataks.

**Pantvangideks me siin, kuid mitte naljaks
täisjoonud sõjameestele.**

OTIPOEG (tuleb Siure kõrvale).

Maavanem

ta isa. Meiegi pantvangid siin.

ESIMENE KAASVEND (tõukab toorelt nooruki minema).

**Sind, molkest, pole keegi kõnetanud,
kää eemale!**

SIURE (esimesele kaasvennale).

**Sa ära puutu üllast,
maarahva paremate last. See pääd võib maksa.**

ESIMENE KAASVEND.

**Kas sina tasud? (Irvitab.) Maa või vanemad!
Veel asi!**

NOORUK (noorukite rühm liigub ligemale, eesotsas Nooruk, kes jääb ähvardavalt Siure kõrvale seisma).

Teotada meie maad

ja vanemaid ei tohi eales keegi!

**Pää vastab pää eest. Äрге unustage,
et meistri vend pantvangiks Saaremaal.**

ESIMENE KAASVEND (tahab talitada teise noorukiga samuti kui esimesega, kuid see tõukab ta suure hooga teistele rüütlitele selga. Kaasvend haarab mõõga järele).

Sind koera õpetan.

JOHANNES.

Mõök mängust välja!

ESIMENE KAASVEND (urisedes).

See ülbe nooruk lubab endal' palju.

ESIMENE RÜÜTEL.

Ei rohkem ega vähem kui sa ise. (Üldine naer.)

JOHANNES (irooniliselt).

Ma siis ei käsi, kui ei tohi seda.

**Aupaklikult ma palun härrastelt
mõnd rahvantsu. Tulgu tema siia,
see neitsi, istugu mu põlvedele.**

ESIMENE RÜÜTEL (tõuseb, kummardab liialdatud viisakusega).

Foogt palub.

HARTVIG (Siurele).

Foogt kui palub, see on käsk.

SIURE (ei liigu paigalt).

Ma soovin minna ära. Vabastage mind sellest istumise suurest aust. (Tahab lahkuda.)

TEINE KAASVEND.

Ei, kullakene, see ei lähe! (Varjab teed.)

SIURE (käskivalt).

Lase!

JOHANNES.

Ta tooge siia. Kõlbab väga hästi maaneitsil istuda mu põlvele.

(Esimene ja teine kaasvend ja osa teenijaid vendi haaravad Siure ja hakkavad teda foogti juure viima. Linda, osa tüdrukuid ja poisse katsuvad takistada. Tekib rüselus, mille järel poisid ja tüdrukud surutakse nurka. Siure veetakse käsipidi, selja tagant tõugates foogti poole. Mõõdudes ühest rüütlist haarab see võõdpidi Siure enda sülle ja suudleb. Siurel vabanevad käed, ta haarab vöö vahelt pussi ja lööb suudlejat käsivarde.)

SIURE (lüües).

Saad seda, heris, vägivalla eest. (Siure haaratatakse kinni, võetakse puss käest.)

KOLMAS RÜÜTEL.

Hei, sacramentum! See on mõrtsukas.

Ma sulle litale teen kiire lõpu. (Haarab mõõga järele.)

JOHANNES (tõuseb, läheneb).

Pea paigal mõök! Haav näita meile ette.

KOLMAS RÜÜTEL (varrukast üles käärides ja preestrile näidates).

Läks viltu löök!

HARTVIG (tuikudes).

Vaid riivand liha pisut.

Nii, seome. Lakkuda võid edasi.

JOHANNES.

See tüdruk lukustage rüütli kambri. (Kolmandale rüütstile.)

Jääb sõjasaagiks sulle, Alobrand, kui vajad pääle joomapidu naist.

Tee selle tüdrukuga, mida tahad.

(Siure viiakse ära. Linda ja teised tahavad koos lahkuda, neid sunnitakse paigale jääma, osa rüütleid ja kaasvendi kisub endale tütarlapsi sülle, sunnib neid jooma ja suudlema.)

HARTVIG (Lindat meelitades ja käperdades. Enese poole vedades).

Tu-tuie, tütrekene! Virgo annab me patud andeks.

JOHANNES.

Andke leedulasi!

Kel elu armas, sacramentum! Kohe!

(Pillimehed mängivad. Algab uuesti tants. Rüütliid joovad ja hoiavad süles tütarlapsi. Tuluvad leedulased. Leedulaste tants.)

KÄSKJALG (ilmub lävele, täies sõjavarustuses, saadetud kolmest sõjasulast. Nende ilmumine lõpetab mängu ja tantsu).

Suur veretöö! Mäss! Viljandi on langend!

KÕIK RÜÜTLID.

Mis?! Kuidas?! Millal?! Viljandi on langend? —

KÄSKJALG.

Kõik rüütliid tapetud ja tapet preestril.

Maavägi linnuses! Sää! Saare Leiger ja Lembituse vend on malevaga.

HARTVIG (vaevalt jalul).

Sed libera nos a malo. (Langeb pinkide vahele.)

JOHANNES.

Mis hirmus sõnum! Räägi, kuidas juhtus nii hirmus õnnetus?

KÄSKJALG.

Just pühapäeval,

kui loetakse evangeeliumist sest suurest tormihoost Keneetsaretil, kui preester Theodorich, teate, pidas missat ja teised vennad kuulsid juba sõna, üks tõeline mäss ja maru tõusis kantsis. Seejärele, kui eestid olid tapnud kõik ordurüütliid, sakslastest kaupmehed, kes asetsesid linnuses, nad tulid ja piirasid me püha kiriku. Mauritius, me foogt, kes kirikust ees kõiki väljus, langes Kaini käest, ta järele kõik teised. Nende kehad rõõvlindudele visati siis roaks.

RÜÜTLID.

Oi, hirmus lugu!

KÄSKJALG.

Saime põgenema
me kuuekesi, teile tooma sõna
sest veretööst, et teaksite, mis teha.
Teel näikse, vaenlane ju lähenemas
on Tartule.

RÜÜTLID.

Mis hirmus teade see!?

JOHANNES.

Kõik kohtadele, rüütlid ja kaasvennad!
Me peame vastu Neitsi Maarja auks.

RÜÜTLID.

Mis teha nüüd? Meid kaitsku Maarja!

(P i m e d u s.)

Teine pilt.

Tartu linnuse langemine 1223. a. eestlaste kätte.
Tegevus järgneb otse esimesele pildile.

AEG: Öö vastu hommikut.

KOHT: Sama linnuse ees.

Püsttaras asetsev linnuse värav seisab vasakul nurgas. Säält läheb tee põigiti üle valli ja linnusemäe paremale poole alla nurka.

Teise pildi alguses, kohe esimese pildi pimenemise järel kostab kaugusest sõjasarve-tõrve puhumist publiku seljatagant. Sellele vastatakse lava tagant, siis hetke pärast vasakult ja selle järel paremalt. Hetkelise vaikuse järel kostab publiku seljatagusest poolelt hele hobuse hirnumine, millele vastatakse vasakult poolt. Siis süttib lava vastasküljel, säääl, kust kuuldus esimene tõrvepuhumine, suur tuli (Tallinnas oleks see Lasnamäel, vastu laululava). Teistegi tulede süttimine mitmel pool oleks soovitatav. Tule süttimise järel lava vastasküljel kihutab Olav koos noore üliku Üllega ja kahe kihlamehega hobuste seljas publiku-vahelist keskteed mööda linnuse ette. H a k k a b k o i t m a.

OLAV (vaadeldes linnust).

Siin's on see kuulus Tartu linnus.

ÜLLE.

Siin!

OLAV (viibates käega).

Hää koht! Hää mägi. Väga soodne paik
siin Emajõe kaldal linnusele.
Ja seda püha mäge te ei jaksa
käes hoida, nõnda hästi kindlustada,
et ükski võõras jalg ei pääseks üles.

ÜLLE.

Ei suuda. Palju saksu, venelasi
ja lätlasi on ringi, mis sa teed!

OLAV (etteheitvalt).

Ja mida teeksite siis lagedal
maal, nagu Saaremaa või Lääne,
kus pole ühtki küngast. Valjalasse,
mu koju tule, vaata meie tööd.
Kesk lauska maad on ehitatud linnus,
mis võitmatu. Sa tule vaata enne
ja imetle.

ÜLLE.

Kui pääsen, tulen kaasa.
Merd tahaks näha. Teie linnuseid,
te kunsti tahaks saada tundma.

OLAV.

Meilt oleks mõndagi sul õppida.
See oleks kasuks sinu linnusele.

ÜLLE.

Jah, kasuks küll!

OLAV (lühikese pausi järel vaiksel ja nukralt).

See on siis Tartu linnus,
ja säääl on Siure vangiks nende käes.
Mis teeb ta? On ta terve? Elus veel?
(Ägedusega.) Kui peaksid juust ainust kõver-
dama

mu Siure pääs, mind aita Taara,
siis iga hiukse eest üks saksa pää!

ÜLLE.

Foogt, kõneldakse, julm, kuid julge
ja auski oma moodi.

OLAV.

Austan julgeid.
Kuid häda foogtile, kui tema Siuret
ei kaitse, nagu nõuab vana komme.
Eks sinul oma samuti pantvangiks
on säääl? (Näitab linnusele.)

ÜLLE.

Jah, Linda võeti teistega
pantvangiks linnusesse.

OLAV.

Sina küll!

Ja sa ei kee, ei põle lausa vihast
kätt panna külge selle linnusele,
et tuua välja seda, mida hoiad?

ÜLLE.

Aeg näitab, mida võime.

OLAV.

Kuri söögu!

Ma hetkegi ei istuks enam ratsul,
vaid murraks pääle. Venivad kui teod
need auväärt vanemad ja nende vägi.

OLAVI KIHAMEES.

Ju näikse tulevat, auväärne isand.

OLAV.

Tõepoolest kuulukse, et tulevad.

Et olgu kiidet esivanemad!

Ei kärsi enam. Sõidaksin või üksi
siit üles. (Tõstab kilbi kaitseks.)

Vahimees vist märkas juba. (Kõik sõi-
davad pisut eemale.)

ÜLLE.

Neil, kurjadel, on päris kotkasilmad.
Kes teab, mis taiga mõistvad nende papid.
Ja nende haldjad? Jõudu annavad,
ei tea millist?

OLAV (üleolevalt).

Hüva amb ja mõök
ning soomussärk ja — oska hästi lüüa,
vaat see on kogu taig ja haldja jõud.
Ah, oleks meil kui Rootsis kuningas
ja ainus riik — siis katsugu.

ÜLLE.

Ja kuhu

siis jääksid teised suured vanemad.

OLAV.

Vasallideks, maaisandateks, aga
kõik kuulaksid, mis käsib kuningas.

ÜLLE.

See oleks tore — aga nad ei taha.

OLAV.

Jah, muidugi ei taha. Sundida
neid tuleks.

ÜLLE.

Sundida ei saa,

siis tuleks sõda päris omavahel.

OLAV.

Need vanad mehed, justkui toone varjud.
Kõik tähtsad, targad, suured oma lapil —
peopesa (puhub) puuhh! ja pole enam lõhna.
Maad ise tuhnivad ja lüpsvad lehma,
kuid sõjakunsti — seda ära küsi.
Kas sepp saab olla kingsepp, karjus sõdur?
Kas ordumehed käivad adra taga?
Noh, ütle?

ÜLLE.

Ega küll ei käi.

OLAV.

Noh, näed.

Kas meie saame teisiti kui nemad?

Kuid mine ütle, neile vanule.

— Noh, sina noormees! mis nüüd sina sääl —
muud midagi ei kuule.

Kui jään ellu,

ma nendele veel täna sõna ütlen,

kui Rävälä saab vabaks, tuleb muutus.

Kas saab kord ühismalev või ei saa.

(Paremalt poolt tuleb suur jõuk saarlasi ja
ugalasi Leigeri ja Üldelembiga ning nende üli-
kute Vairese ja Armasega. Vanemad, ülikud ja
kihlamehed ratsa, teised jala. Veetakse piira-
miseks vajalikku materjali: lõhestatud palke
varjendite jaoks, paterelle, hiljem tuuakse süü-
tematerjali. Kaasas on ka telgid.)

LEIGER (osutab linnusele).

On teisi võetud, võtame ka selle. (Sõjameestele.)

Kõik paterellid korda, nagu kohus.

Eks katsume, kas rüütliel on tiibu.

(Üldelembile.)

Sul pole kahju ometi, kui teeme
tuld pisut tara taha? Küpsetame
paar paternostrit, mis?

ÜLDELEMB.

Kui teisiti

ei saa, las põleb.

LEIGER (juure tulevale pojale).

Mida uudist kuulub?

OLAV.

Meid märgati. Peab hoidma pisut varju.

(Vasakult tuleb sakalasi, läänlasi, otepäälasi,
eesotsas Önnepäeva, Oti ja Meelesega ning Sa-
kala üliku Auliseaga.)

SAKALASED, LÄÄNLASED.

Hõi, ugalased! Tervist, vennad! Hõi!

OTEPÄÄLASED.

Hõi, saarlased!

SAARLASED.

Hõi, sakalased, tervist!

UGALASED.

Hõi! Otepää! Hõi, Lääne! Tervist!

Hõi! Tervist! Tervist! Tervist!

(Vanemad, ülikud, kihlamehed tulevad ho-
bustelt maha ja kaelustavad vastamisi.)

O. HOFFMANN

EESTI TALUPOEG

ÕLI

ÜLDELEMB.

Auväärseid vanemaid ja kõiki teisi
ma tervitan ja tänan abi eest;
siin meie linnus, võõras kägu pesas.

LEIGER.

Ei ole munend veel!

KÕIK TEISED LÄHEDUSES.

Ei mune ka!

ÜLDELEMB.

Ma kutsun vanemaid ja kihlamehi
nõupidamisele. (Vanematele.)

Eks ole nõnda,

muist mehi mingu linnusele taha
ja valvaku sääl Nurme väravat. (Osa lahkub.)

ÖNNEPÄEV.

Kes peab sõnavooru meie keskel?

MEELES.

Siin kõige vanem Leiger?

ÜLDELEMB.

Oigu Leiger!

LEIGER.

Ei sobi minul ugalaste maal
ja nende linna all.

KÕIK.

Jah, Leiger! Leiger!

LEIGER.

Hää küll! Et jäägu sõnaks. Teeme nõnda
kui Viljandi all. Hävitame rästikud.
On's kõigi tahtmine, siis löödagu
maameeste poolelt oda väravasse.

ÜLDELEMB.

Mu poolest olgu rahu üles öeldud.

KÕIK.

Ei ole enam rahu!

LEIGER.

Langegu

siis viimne linnus lõuna rajal.
Taanlaste linnus mingu selle järel.

VAIRES.

Kes viib me oda? (Vaires on minemas.)

LEIGER.

Oota sina, Vaires.

Missugused on meie tingimused,
kui alla andvad? Õelge isandad.

ÖNNEPÄEV.

Ei mingit tingimist. Kõik maha lüüa.
Nii nagu Viljandis.

AULIS.

Ei mingit armu!

Kui jätkad ellu, nagu rästikud
nad tagas' roomavad, ei tea millal,
need ilged loomad.

LEIGER.

Aga meie omad?

Me kaotame oma mehi kah.
Ja kas see tasub.

ÜLDELEMB.

Sünnib mehi juure.

LEIGER.

Mil nendest mõõgakandjaid kasvab, mõelge?
Las jäävad rüütlid meile orjadeks?
Me jagame neid omavahel hästi.
Las õpetavad sõjakunsti noortele.
Neid üksikult ei ole vaja karta.

ÖNNEPÄEV.

Ma olen vastu. Rästikute päid
peab rõhuma. Kes teab, mis jälle teevad.
Ma usun, Lembitu ei oleks nõus.

VAIRES.

Ei, Lembitu ei oleks seda luband.

ÜLDELEMB.

Ma pole vere poolt. Meil mehi väheks
on juba jäänud pikis sõdades.
Kui saame teisiti, siis oleks parem.

ENAMIK.

Pantvangid kätte. Jäägu orjadeks.

LEIGER.

Maavanemate nimel, orjadeks!
Kes viib siis oda?

ÜLLE.

Mina olen valmis.

ÜLDELEMB.

Vii, Ülle. Vaata ette, sinu isa,
väärt Armas suri ülijulgusest.

ÜLLE (läheb väravasse oda viima. Val-
lilt jälgitakse piirajate tegevust. Vaikus. Ülle
lööb oda väravasse. Kilbiga varjates jääb para-
jasse kaugusse seisma ja hüüab üles vallile.)

Me tuleme te pääle sõjaga!
Vii sõna foogtile. Nii vanemad
teil' kuulutada lasevad! Kui hääga
me kätte annate nüüd linnuse,
siis elu kingime. Kuid orjaks jäävad
kõik rüütlid ja ka nende käsilased.

Veel kuulutavad vanemad, et kohe kolm saadikut teilt toogu vastust. (Tuleb järsku rada mööda alla. Saabub uusi jõuke paremalt, publiku-vaheliselt keskteelt ja vasakult.)

LEIGER.

Jääb otsustada, keda valida üldjuhiks linna piiramisel.

HÜÜDEID.

Leiger!

ÜLDELEMB (Leigerile).

Sa tunnend seda tööd, meid juhi sina.

VAIRES ja MEELES.

Meid juhi, Leiger.

ÖNNEPÄEV (kadedalt).

Juhtigu, kui oskab.

LEIGER.

Au pakute mul!, kuulsad vanemad. Kas suudan täita teie lootusi.

ÜLDELEMB.

Taanlaste linnuseid sa oled teinud maatasa. Võtad sellegi.

Ma tänan.

LEIGER (Vairesele).

Sa, Vaires, võta sõjasepad, paterellid.

Paar jäta siia, suurem osa taha.

Siin nõlvak järsk, siit võtta linnust raske.

Siin teeme ainult neile silmapetet,

kuid pähe lööme maa poolt, teisest küljest.

(Vanematele.)

Eks ole nõnda, ausad vanemad?

ÜLDELEMB.

Nii varemgi on tehtud Tartu all.

LEIGER.

Sa, Meeles, võta läänlased ja mine

koos Vairesega. Ugalasi viib

siis ülik Armas.

ÜLDELEMB (Armasele).

Täida käsku,

mu vana sõjaseltsiline. Näita,

mis võivad ugalased.

(Juhid ja väed liiguvad. Väravast tuleb 5 rüütlit koos preester Hartvigiga ja kahe kaasvennaga.)

ÖNNEPÄEV (osutab rüütlitele).

Tulevad!

ÜLDELEMB.

Siis mingem vastu.

LEIGER.

Pool teed, kuid mitte

üht sammu enam.

(Vanemad lähevad radu mööda üles ja jäävad seisma allpool. Varjavad end linnuse poolt küljest kilpidega.)

HARTVIG.

Meid saadab aulik foogt.

LEIGER.

Meid saadab rahvas.

Mis laseb öelda foogt? Kas nõus te?

Miks teid nii palju raskes rõivastuses?

Me juures saadikud ei ole hädaohus.

HARTVIG.

Foogt laseb öelda ja kapiitel ka: see suurim ülbus, mida ial kuulnud, et rüütliid tuleks orjaks, annaks linna käest vabatahtlikult.

LEIGER.

Ja mida teie

siis pakute?

HARTVIG.

Vees kastmist, ristiusku

ja rahu teile.

LEIGER.

Linnused ja kümnis,

võim, rikkus, vara, maad ja metsad teile.

Ja meile Neitsi, Poeg ja Isa, tuvi?!

Hää kaup — ei ole öelda palju miskit.

(Naerab, tema järele naeravad teisedki.)

Ma olen Ojamaal ja Rootsi rannas

nii mitmel korral vahetanud nahku

ja vaha, ikka olen nende vastu

käeskatutavat saanud, rauda, soola.

Siin pakutakse, kuulge, nelja haldjat

meil' linna vastu. Kas ei ole nali? (Naer üldine.

Vanematele.)

Noh, mis te arvate? Kaup sobib hästi,

käed kokku, mis? (Naerab.)

ÜLDELEMB (naerdes).

Saaks lisaks piiskopi

ja paavsti, ordumeistri, laseks käia.

(Rüütliid on rahutud, vahetavad omavahel pilke ja sõnu.)

HARTVIG.

Me püha paavsti ärge puutuge.

LEIGER (järsult rüütlitele).

Kas orjadeks või surma, valige!
Mis tähendab: vees ristimist ja ristiisku
ja rahu? Kui kaupmehelikult võtta,
mis mõte sellel on, mis tegu sellest tuleb?

HARTVIG.

Te mõtlete ükspäinis maisest varast
ja ihu kasust. Meie aga toome
te hingedele pääsmist põrgutulest
ja igavesest hukatusest.

LEIGER.

Mõistan küll,

te tahate me hingejõudu võtta,
et seega kergem oleks võita ihu.
Ma tunnen teid! Kuid mis on teie vastus.
Aeg pole praegu soodus lähjaks jutuks.

HARTVIG.

Foogt laseb öelda teile: lahkuge
siit kohe. Jätke piiramine. Minge
ja rahu teile Jeesus Kristuses.

ÜLDELEMB.

Muud midagi? Kui lihtne: minge koju!
Kas tulime vett saama piserduseks?

LEIGER.

Ja tööme teile paterelle, mõõku
ning hobuseid ja härgi meeletähaks?
Vist Saaremaalt teid tulin kummardama?

ÖNNEPÄEV.

Mis Viljandiga sündis, sünnib siin
ka Tartuga. Ei ole pikka juttu.

LEIGER (pöördub minerkule).

Papp viimne paternoster lugegu.
Te leidsite me oda väravas.

(Kõik eestlased laskuvad allapoole. Rüütlid
tõusevad kuni väravani, jäävad sääl nõu pi-
dama.)

OLAV.

Miks venitame asjata. Löök pihta
veel varem — kui nad seda loodavad.

ÜLDELEMB.

Poeg, surra jõuad sõjas küllalt vara.

OLAV.

Miks surra? Pulmad alles pidamata.

ÜLDELEMB (vaiksemalt).

Ah, lapsed! Mõrsja sul veel linnas.

OLAV.

Seepärast kiirelt pihta, julgelt pääle!

ÖNNEPÄEV.

Ei pääse hiired urust. Tuli külge!
Eks näeme siis. Paar rüütlinahka saame
me siiski, millega end ehtida.

(Rüütlite poolt antakse uuesti märki läbi-
rääkimiseks. Vastased lähenevad jälle teinetei-
sele.)

ÜLDELEMB.

Mis neil veel öelda?

LEIGER.

Kuulgem, mida veel.

HARTVIG.

Foogt kuulutab: pantvangid jäävad ellu,
kui lasete meil rahus lahkuda,
meil kõigil rüütlevendadel ja foogtil
ja preestril. Samuti foogt kuulutab:
pantvangid tapetakse, kui te panete
käe linnusele külge. Kuulsite?!
Me ootame te vastust. Pax vobiscum!

(Rüütlid pööravad minema. Lähevad, prees-
ter ees, väravast sisse. Eestlased seisatavad, siis
laskuvad teerada mööda alla nõupidamisele.)

ÜLDELEMB (linnuse poole vaadates).

Nad nõuavad, et laseksime vabalt
neil lahkuda. Kui aga katsuksime
neid lüüa linnusest, siis tapavad
pantvangid.

KÕIK VANEMAD (vihaga).
Autud rõõvlid!

ÜLDELEMB.

Mõrtsukad!

LEIGER.

Ma olen sõdind taani-rootsidega,
ei seda pole näinud.

ÖNNEPÄEV.

Minu poja
niisama tapsid. Pole ausat perekonda,
kus isa, meest või last ei leinata.

LEIGER.

Tõest' raske öelda, mida tuleks teha.
Kuid üks on selge, linnuse me saame.
Kui pakutakse juba allaandmist,
siis rüütileil pole lootust vastu panna.
Hääd esivanemad, au, kiitus teile!
Ja tänu jumalale! (Osavõtlikult.)

Kelle lapsi

või teisi lihaseid on linnuses?

ÜLDELEMB (rõhutult).

Mu ainus tütar **Siure**.

OTT (masendatult).

Minu poeg

ja tütar mõlemad.

ÜLLE.

Mu õde vaene!

ÜLDELEMB.

Siin teisigi veel paremate lapsi.

Meid varja **Taara**!

(Valli püstandi tagant tõusevad nähtavale sõ-
jasulaste vahel pantvangid: Siure, Linda, Oti-
poeg, esimene nooruk ja teine nooruk.)

OLAVI RÜHM.

Pantvangid! Vaadake!

ÜLLE RÜHM.

Sääli ülal vallil!

OLAV.

Taara kaitse! See on **Siure**. (Hüüab ja läheneb
linnusele.)

Siure!

SIURE (vallil tahab vastata, kuid käsi
vajutatakse ta suule).

OLAV...!

ÜLLE (jookseb Olavi juure, toob ta ta-
gasi).

End hoia, **Olav**, ammumeeste eest!

LEIGER (märkab Olavit).

Poiss, tagasi! Siin armastus toob surma!

(Teistele vanematele seesmise vihaga.)

Kas näete ülbust, jõledamat tegu.

Me lapsi seatakse kilbiks ette!

Ptüi, sool ja vatman! Ilged, autud loomad.

ÖNNEPÄEV.

Mu sisikond end pöörab jälestusest.

LEIGER.

Mis on me vastus, ausad vanemad?

Me kaotame kallist aega. Vastus?

OTT (ohates, vaadates üles vallile oma
poja poole. Endale.)

Mu armas, ainus poeg, mu naise lemmik!

(Vandudes.)

Ma tahan oma poega elusalt.

Las lähuvad need rüütli oma teed.

Eks virulasedki neid saatnud rahus.

TEISI ÜLIKUID.

Me lapsed jäägu meile

ÖNNEPÄEV.

Kas jäi mulle

mu poeg, mu vend? Ei, vanemad ja üllad,
kui me ei rõhu viimast ussisugu,
siis pole rahu, armu ega halastust.

OTT.

Hää sinul nõuda. Pole sinu lapsed
sääli vallil. Vaata, olen vanaks saanud
ma taplustes ja kaotanud vara
ja veised, naisi, lapsi. Aga viimast
ei lase enam võtta.

TEISI ÜLIKUID.

Lapsed jäägu.

OTT (Leigerile).

Ka sina oled ilma näinud, ütle,
kas sinu isa süda valetab?

OLAV (vanemate rühma juure tulles).

Sind vannutan ja palun, armas isa,
mull' jäta minu lemb, mu **Siure**.
See verehind on liiaks suur ja raske,
mis peaksin maksuma selle linna eest.
Las lähuvad, nii nagu läksid **Virus**?

ÜLLE.

Maavanemad, ma palun õe eest.
Ma palun kõigi nende laste eest,
pantvangideks kes praegu linnuses,
ja nende eest, kes **Riia** kindluses.

(Läheb tagasi oma rühma juure.)

RÜHM VANEMAID.

Me lapsed jäägu ellu! Mingu rüütlid!

OLAV (Üldelembi poole).

Sa ütle oma võimas sõna, vanem.
Su oma tütre elust küsimus.
Sult võetakse tütar, minult mõrsja.
Sind palun sinu oma tütre pärast.
(Üldelemb vaikib.)

ÖNNEPÄEV.

Kui kuuleksime laste, naiste nuttu,
siis oleksime ammu maha löödud.
Sel päeval, millal langes **Lembitu**,
ma vandusin: ei armu, halastust.
Ma nõuan maa ja meie hõimu nimel:
kõik rüütliid suregu! Kõik nende sugu.
Ei ole mingi ohver kallis vabaduseks,
ma ootan otsust vanemate suust.

OTIPOEG (vallilt, sunnituna rüütleist).

Me sureme, kui rüütliid ei saa vabaks!

OTT (ahastuses).

Mu vaene poiss. Mu vaene ainus poeg.

ÜLLE.

Kui lähevad need rüütlid linnusest
ja meie saame kätte omaksed,
me võime rüütleid lüüa lagedal.

OTT.

Jah, seda võime teha.

LEIGER (süngelt).

Mida seda?

Ah, sõna anda, seda murda siis.
Sa, vilets, mõtle mehe mõõga aule.

OTT.

Need linnuses ei pea iial sõna.

LEIGER.

On nende asi olla aus või autu.
Me maal on sõna kallim kullast,
see pole piiskopi, vaid vanemate.

ÜLLE, OLAVI JA OTI RÜHM (nihkub
ähvardavalt lähedale).

Tee lahti rüütlitele! Lapsed vabaks!

ÜLDELEMB (süngelt).

Te ähvardada julgete? Vait olla,
maavanemad kui kõnes omavahel.

OTT (nähes, et hulk kaldub linnuse va-
baksandmisele, hakkab juhiks).

Me nõuame, me soovi täitke kohe!
Tee lahti rüütlitele! Vangid vabaks!

OTI, OLAVI JA ÜLLE RÜHM.

Tee lahti rüütlitele! Vangid vabaks!

ÜLDELEMB (Otile).

Mõök panna maha, hädavares!
Mees olgu mõõga väärts, sa pole seda.

OTT.

Mõök jääb mu pihku!

ÜLDELEMB.

Pane maha mõök!

OTT.

Ei pane! Pane ise ka! (Paljastab mõõga.)

ÜLDELEMB (paljastab ka mõõga).

Siis mina

sind õpetan, mis on su kohus teha. (Tahab
lüüa. Leiger ja teised löövad vahele.)

HÜÜDED.

Et vaadake! Et kuulake! Mis vallil?

(Vallil on näha, et Siuret sunnitakse vägisi
midagi ütleva.)

SIURE.

Me surra oskame, kui seda vaja...
(Siure tõugatakse vallilt maha linnusesse).

TEISED PANTVANGID.

Me surra oskame, kui seda vaja.

LEIGER.

Ei sellast ahastust ja hirmu varem
ma pole näinud.

(Üldelembile otsustavalt).

Peaks siiski vist

tee avama ja laskma rüütteil minna.

(Õnnepäeva poole).

Eks ole? Otsustagu Üldelemb.

Ta sõna väärts mitme mehe sõna.

Ta oma tütar ülal linnuses.

JÕUK VANEMAID JA KIHLMAMEHL.

Jah, otsustagu ise Üldelemb!

ÕNNEPÄEV (kõhklemise järel ja ringi
vaadates).

Siis ütle oma sõna Üldelemb,
su sõna olgu targalt kaalut otsus.

ÜLDELEMB (laskub pühalikult kahele
põlvele ja kummardub laubaga maad puuduta-
des, tõustes).

Maa selle vabadusele toon ohvriks
mu oma kui ka teiste armsad lapsed.

Saab lapsi veelgi, vabadust ei iial. (Pühib rusi-
kaga silmi. Tundub hetk vaikust kui valvesei-
sakul.)

LEIGER.

Au Üldelembile!

KÕIK (pääle Oti rühma).

Au Üldelembile.

ÜLDELEMB.

Nüüd andke märki. Tulgu saadikud
me vastust saama.

OTT (Üldelembile kätt pakkudes).

Suudad ohverdada

sa tütre, suudan mina anda poja.

Ma lähen teatan: tulgu saadikud.

(Läheb valliteele üles, hüüab.)

Hõi, teie õelge: tulgu saadikud
me vanemate vastust saama alla.

(Hetke pärast avatakse värav ja tulevad en-
dised saadikud ilma preestrita, kuid nendega on
nüüd kaasas veel viis raskesti varustatud rüütli.
Vanemad kihlameestega lähevad neile vastu,
jäävad peatuma mäejalast pisut kõrgemal. Rüüt-

lid peavad kogu aja teravalt silmas valvureid vallil.)

LEIGER (pahaselt, nähes niipalju rüütleid.)

Niipalju saadikuid, mis imetegu?!

Me pole metslased, me peame lugu hääst, ausast rahuobituse kombest.

(Endamisi.)

Mis on neil mõttes?

OLAV.

Isa, soovitan,

jää tahapoole, kurjad mõtted, kardan, neil võivad olla.

LEIGER (Üldelembile).

Jääme pisut varju,

las' noored astu ette. Paistab nõnda, kui kavatseksid kurja saadikud.

(Vanemad tõmbuvad allapoole, kihlamehed astuvad ettepoole üles.)

ESIMENE KAASVEND.

Ja milline on teie vastus?

LEIGER (astudes pisut ettepoole).

Sama.

Kas orjadeks või...

(Samal hetkel algab linnuse taga sõjakisa ja lärm. Väravast tungib välja rühm rüütleid ja sõjasulaseid. Hetkel, kui eestipoole saadikud jäävad kuulatama sõjakisa põhjust, tungivad rüütliid äraandlikult kallale vanemate rühmale.)

Algab võitlus valliteel. Leiger ja teised vanemad kaitsevad end seni, kuni tulevad teised appi. Siis taganevad vanemad allapoole. Ülle ja Aulis oma rühmadega on tunginud värava poole.)

SÕNUMITOOJA (jookseb linnuse tagant hüüdes).

Raudvägi, häda! Rüütliid hobustega!

Meid tallatakse alla! Appi, mehed!

LEIGER (juba all).

Kõik ratsudele! Üldelemb, jää siia!

Ma ise lähen sinna. Õnnepäev,

sa tule kaasa!

(Saab oma hobuse, kihutab linnuse taha.)

Olav, tule ühes! (Ära.)

ÜLDELEMB.

Hõi! Tõkked, palke siia! Suleme

siit tee! Ja varjend tooge lähemale.

Et ükski hing ei pääse lagedale!

(Veeretatakse vallitee ette tõkkeid, tuuakse varjend lähemale. Sakslased hakkavad taganema värava poole, kui eestlased ründavad ka külje poolt redelite abil.)

Vallil näidatakse nõrka vastupanu ammu-küttide poolt, sest suurem osa on väljatungil.

Varjendite abil tungitakse all kuni vallipüstitandini, mida hakatakse maha kiskuma. Rüütliid kaitsevad väravaesist vapralt. Kära linnuse taga aga suureneb. Hakkab paistma linnuse tagant kõrge tulekuma, see tähendab — rüütliid taganevad linnusesse ja valli-püstitara ette on tehtud tuli, mis ähvardab põlema panna linnuse.

Kära läheneb. Hakkavad ülalt kostma hüüded, ilmub kõrgendikul nähtavale võitlevaid rühmi. „Taara avita!“ „Hõi, siia mehed!“ „Lööge pihta!“

Eestlased on tunginud maa poolt nn. Nurme värava kaudu linnusesse. Vallilt kistakse viimased kaitsjad.)

LEIGER (paremalt poolt vallilt).

Hõi, mehed, ärge laske linde pesast! (Vallilt ära.)

(Rüütliid katsuvad läbi murda, võitlus ägeneb hetkeks. Läbimurd ei õnnestu. Rüütliid surutakse värava alla ja säält linnuse väravast sisse. Kisa, hüüdeid ja oigeid tiheneb. Mõned rüütliid veerevad mäest alla ja katsuvad põgeneda, neid minnakse taga ajama.)

Linnuse taga tulekuma suureneb. Tagumine linnuse serv süttib. Tõuseb leeke.

Ratsanikke tuleb ja läheb. Nad valvavad, et keegi ei pääseks põgenema.)

L i n n u s e s t k o s t a b v ä g e v l a u l. Rühmlaulvaid eestlasi paistab linnusest.

Kokku, kokku maa maleva,

vikerlased, võiduvennad.

Killa kihlad saame kokku!

Lähme rinnu Riia pääle,

targu Taanlinna pääle,

sülitsi sõdade selga.

Lähme Rootsi rikkumaie,

lähme Taani tappaemaie,

venelaste võlga viima.

Vaba olgu maa maleva,

vabaks jäägu rannarahvas,

vabaks jäägu maavanemad!

(Linnusest kuuldub jälle juubeldamist ja hõikeid. Väravast tuleb Ülle Lindaga ja õega.)

LINDA (alla jõudes).

Sa jõudsid viimsel silmapilgul, Ülle.
Mu süda ütles, sina päästad mind.

ÜLLE.

Kas pidin jätma rüütlitele saagiks
sind, Linda. Kui su isa seda sallib,
siis viin sind kaasa. Aga vaene Siure
jäi nutma surnud Olavit.

LINDA (nutab, silmi pühkides).

Jäi nutma.

(Tulevad Üldelemb, Önnepäev, Leiger,
Vaires koos kihlameestega linnusest. Järele sõ-
jamehed ja omaksed pantvangidega.)

SÖJAMEHED (laulavad linnusest tulles).

Kokku, kokku maa maleva,
vikerlased, võiduvennad.

Killa kihlad saame kokku!

Lähme rinnu Riia pääle,
targu Taanilinna pääle,
süütsi sõdade selga.

Lähme Rootsi rikkumaie,
lähme Taani tappemaie,
venelaste võlga viima.

(Laulu ajal on rahvas alla jõudnud. Lõpuks
veetakse alla paks preester Hartvig.)

HÜÜDEID.

Et vaadake! Et imet vaadake!
Paks paternoster! Mida sellega!
Löö maha papp! Löö surnuks võõras võlur!

(Üldine naer selle üle, kuidas preester vastu
punnib, aga siiski alla tuuakse.)

ÜLDELEMB.

Maarahvas, saare hõimud. Meie haldjad,
me jumalad on võitnud. Tänu neile
ja esivanemate hingedele.
Au langenuile!

KÕIK.

Langenuile au!

ÜLDELEMB.

Too preester tooge siia.

(Preester tuuakse vanemate ette.)

HARTVIG (laskub põlvili Üldelembi ette).

Halastage!

ÜLDELEMB.

Kas sinu jumalad on halastanud?

HARTVIG.

Immaculata Virgo, libera!

ÜLDELEMB.

Siin ära loe loitse. Sinu jumal
ei päästa surmast enam. (Teistele.)

Mida teha?

HULK.

Löö surnuks! Surma reo! Maha pää!

ÖNNEPÄEV.

Nii nagu Viljandis. Et kaoks sugu!
Meil Viljandis ei tuntud halastust.

ÜLDELEMB (Taidjale).

Sa, Mannus, ütle, mida tuleks teha
meil selle h ä r j a g a. (Näitab preestri.)

TAIDJA (kes vahepeäl tagasi tulnud, tu-
leb vanemate ette, kobab käega preestri nägu ja
kaela. Preester haarab viimses ahastuses Taidja
kätest. Taidja tunneb, et preester pole loomult
õel.)

Sa küsi haldjalt,
meie jumalatelt päri. Tooge härg,
niisama rammus nagu preester see.
Las otsustavad jumalad, kas ohvriks
nad pappi tahavad või härjaverd.

VAIRES.

Vaat, see on nali. (Naerab valjult. Üldine naer
kogu rahva hulgas.)

OTT.

Heitke liisku jah!

HARTVIG.

Miserere, Jesu Christi!

ÜLDELEMB.

Kust helvetist sind lõpuks välja kisti,
et sind ei löödud juba varem surnuks?

HARTVIG.

Jõin hirmupeletuseks keldris veini
ja magama jäin vaate vahele.

(Rõkkav naer.)

ÜLDELEMB.

Väärt mees, et olgu öeldud. Tooge härg.
Ta pange härja selga. Astub härg
hää jalaga siin esimese sammu,
härg viige hiide ohvriks, preester vabaks.

HULK.

Siis tooge härg! Saab näha! Preester oleks pa-
rem!

(Tuuakse härg. Preester asetatakse härjale.
Härg astub parema jalaga esimese sammu.)

HULK.

Härg astus paremaga! Preester pääsis!

ÜLDELEMB.

Maalt saatke välja papp ja valvake,
et seda risu keegi ei lööks surnuks.

(Pausi järel.)

ÕNNEPÄEV.

Ei vastuta ta eest ma Sakalas,
kui valib selle tee, see piserdaja.

(Väljub linnuse väravast protsessioon: kantakse langenuid ristati pandud odadel ja kilpidel. Kõige ees kantakse Olavi laipa mantlisse mässituna. Kandjate järel sammub leinav Siure. Protsessioon laskub aeglaselt valliteed mööda alla. Soovitav oleks vastav muusika või leinaul protsessiooni saateks. Kõik allolijad võtavad leinaseisaku. Protsessioon peatub vanemate kohal.)

ÜLDELEMB.

Au langenuile!

KÕIK.

Langenuile au!

ÜLDELEMB.

Au langenuile! Elavaile tänu,
kes vabastasid Tartu linnuse.
Foogt langenud ja temaga koos saksid.
Me maa on vaba, tänu Leigerile
ja tema saarlasile. Meelesele
suur tänu toomast abi Varbolast,
ja Õnnepäevale, sest Sakala
on ikka abi annud õigel tunnil.

KÕIK (peale protsessioonist osavõtjate):

Suur tänu Leigerile, Meelesele
ja Õnnepäevale ja Aulisele.

ÜLDELEMB.

Au langenuile!

KÕIK.

Langenuile au!

ÜLDELEMB.

Nad viigem kalmetile. Tules pühas
neid võtku vastu esivanemad.
Siis võime minna rahus koduteed.
Au langenuile!

KÕIK.

Langenuile au!

(Protsessioon liigub laulu või muusika saatel. Vanemad Üldelembiga koos hakkavad leinarongile järele minema.)

LEIGER (kes on Olavi laipa tükk maad saatnud, tuleb tagasi, kui leinarong juba kaugeneb).

Oot, Üldelemb! Üks sõna veel.

Kõik pole öeldud, mida öelda vaja.

Kõik pole tehtud, mida vaja teha.

ÜLDELEMB.

Su süida raske poja surma pärast,
meel rõhutud. Võiks hiljem.

LEIGER.

Ei. Just nüüd,

kui kõik on koos. Võib-olla hiljem
ka minu keel ei liigu enam. Kuulge mind,
maavanemad ja ausad mehed, kõik.
Me oma jumalad meid seni saatnud,
me maa on vaba, ainult Räväläs
veel võimutsevad ülemere taanid.
Kas lubame, et meie kaunis linnus,
mis valvab lahte nagu merihunt,
jääks võõra kätte!

VAIRES (tuliselt hüüdes).

Ei iialgi.

Me Valdemari rüütlid lõime Saarelt
ja lõhkusime nende linnuse,
niisama heidame kõik taanid merre,
kes Räväläs.

LEIGER.

Las kõnelevad vanemad,
seesugune meil valitsemas komme.
(Teiste poole pöördudes.)

Mis arvavad me ausad vanemad?

ÕNNEPÄEV.

Sa ütlid targa sõna, aulik Leiger,
sest päevast kasvagu noor rohi
me vaenumeeste jalajälgedesse.
Ma arvan, taanid lööme merre
ja uputame nende laevad lahte.
Kui elaks Lembit, ta viiks maleva
just ise Rävälässe, linna alla.

VAIRES (vahele hüüdes).

Veel teisigi on mehi.

LEIGER (Vairesele).

Vaiki sina!

ÕNNEPÄEV (jatkab).

Viissada hobust saadab Sakala
ja jalamehi abiks Rävälässe.

(Teiste vanemate poole pöördudes.)

LEIGER.

Kuipalju Otepää ja Tartu lisa
võiks anda selleks otsustavaks retkeks?

ÜLDELEMB (tõustes).

Üks vähem viiesajast mehest,
see üks on manalaste manu läinud.

OTT (Üldelembile).

Sa mõtle enne, mis sa ütled. Arva,
kust võtame need hobused ja mehed.
Meid igapäev võib varitseda rüütel
ja lätlane. Mis paneme siis vastu,
kui oma mehed kodust saadame.
Me piir jääb lahti Pihkva vastagi.
Ei, Rävälasse meie küll ei lähe.
Las läänlased ja harjulased ise
ja saarlased. Miks me nii kaugele?
Eks ole, Otepää ei lähe kaasa?

RÜHM OTEPÄÄLASI.

Ei lähe!

AULIS.

Viljandi niisama mõtleb.
Eks ole, Viljandi ei lähe kaasa?

RÜHM VILJANDLASI.

Ei lähe! Ei või minna!

AULIS.

Õige, mehed!

Kui Leholagi läheb, mingi siis.
Me pole enam Leholale käsuks,
nii nagu siis, kui elas Lembitu.
Kui Saare Leiger arvab, et me peame
ta sõna kuulma, siis ta eksib rängalt.
Me pole läänlased, ei rävällased.

ÖNNEPÄEV.

Hull, Aulis, mis juttu sina puhud!
Meil üks on veri, keel ja jumalad
ja ühised ka vaenlased ning sõbrad.
Ja sina tuled, ütled, käsutatakse'.
Kes käsib? Häda ühine, ei muud!

AULIS.

Või häda ainult? Aga uhkus, kõrkus,
auahnus, ülbus. Nagu me ei teaks,
et Lembit pidas ennast paremaks
maavanematest teistest. Saariased
end põhjas, läänes seadvad peremeesteks.
Hull küll, kui varsti kümniist meilt ei nõua!

VAIRES (ägedalt).

Kui endal meelt ei ole pääs mitte,
et ühiselt end kaitsta, siis et küll
peaks selleks sundima, nii nagu Rootsisis.

LEIGER.

Vait, Vaires.

OTT.

Las ta ütleb. Saame kuulda,
kuis mõeldakse lindpriiks meid kuulutada,
maavanemaid.

ÜLDELEMB.

Ott, mõistmatumat juttu
sa ajad. Ühinema siiski peame.
Meid selleks sunnivad ju vaenlased.

LEIGER.

Te mõistmatumad mehed, häbi teile!
Mu pää on halliks läinud sõdades,
ma peaksin üttelema teil' raskeid sõnu,
kuid jäägu sellega, ma ainult küsin,
kus on mu Olav, minu noorem poeg,
kas näete teda elavate seas?

Ta tuli siia võitma, päästma teid,
autasuks mõrsjat oma koju viima.
Mis eest ta langes? Kas ta langes Saares,
ees oma linnuse või Tartu valli all?

Ei, vennad, vana mehe süda kaeba
seepärast, et ta langes Tartu all,
vaid sellepärast, et ei mõista teie,
mis mõte sügav peitub selles ohvris,
et saarlane siin oma elu jätab.

Kas näete läänlast Meelest? Kus ta on?

Kas viib ta ise koju võidusõna
või viiakse ta kilp ja mõök? Ma küsin,
miks pidi surema ta Tartu all,
see vapper läänlane? Miks teisedki,
need julged saarlased ja sakalased
siin oma elu andsid? Kulge, mehed,
mis ütleb teile vana sõjamees:
nad surid selleks siin, et teie ka
niisama oleksite valmis surema
kui vana Rävälä ja Saarte eest.

ÜLLE (ja noorte rühm).

Me selleks valmis, viige meid!

LEIGER.

Et kuulge,

mis noorus mõtleb! See teeb hinge soojaks.
Me jõud ja tugevus ja ühtlus selles,
et saarlane on valmis surema,
kas Otepää või Tartu, Läänecest,
ja ugalane jälle Saare eest
või Rävälä ja Viru.

SUUREM HULK.

Õige, Leiger!

ÜLDELEMB.

Sa kõneled kui mees! See on me ühtlus,
maakondade ja vanemate liit.

ÖNNEPÄEV.

See on me liit, maakondade me õnn,
kui elu andma valmis oleme
üksteise eest.

LEIGER (sütleleb Önnepäeva).

Sind tänan, Önnepäev,
ma selle sõna eest, mis kallim kullast.
Kuid kuulgem, mehed, vana sõjameest.
Ei taha valitseda Saaremaa,
ei tema vanemad. Kuid keegi maadest peab
sel päeval, millal teised alla heidet,
maid juhtima ja hoidma. Seda vaid
on teinud Saaremaa, kes algas sõda
me vabaduse eest. Sest Saaremaa
on nagu pää, mis maha lüüa raske
on vaenlastel.

SUUREM HULK.

Hõi, Leiger, elagu!
Me valmis surema, kui vajab maa!

ÜLDELEMB (hüüetest julgust saades).
Ma mõtlen, sirutame käed liiduks,
koos vabastame Harju, Rävälä.

LEIGER.

Ja loome liidu igaveseks ajaks,
üksmeeles võita, ühes langeda.

(Vanemad annavad üksteisele kätt, pääle
Oti ja Aulise).

KÕIK VANEMAD.

Üksmeeles võita, ühes langeda.

KÕIK SÕJAMEHED (vägevast).

Üksmeeles võita, ühes langeda!

Me vabastame Harju, Rävälä.

(Rühm Otiga koos lahku.)

LEIGER.

Üksmeel ja rahu annab pikki aastaid
ja kauneid päevi maale vaevatule.
Kuid kuulge, vanemad ja vabad mehed,
ei aita vaprus lahingutes surra,
vaid oskus elada ja ennast kaitsta.
Seepärast, vennad, ehitame kindlaks
ja tugevaks kõik oma linnused.
Neil olgu kivist vallid, paksud müürid,
ja palju mehi nendes alatiseks valveks.
Siis ehitame paterelle, muretseme
ka soomusrüüd. Võiks sobitada liitu
maanaabritega idas ja ka lõunas.

Ja viimseks läheta me saadikuid,
et tooksid tagasi pantvangid Riia.

ÜLDELEMB.

Nii teeme kindlasti. Eks ole, ausad
maavanemad ja üllad, vabad mehed?

KÕIK.

Nii teeme tõesti! Isamaa ja vaba
maarahva eest! Meid viige, vanemad!

LEIGER.

Maa ühtluse ja vabaduse eest!

KÕIK.

Maa ühtluse ja vabaduse eest!

ÜLDELEMB (Taidjale).

Sa tule kaasa andma viimast au
me sõjas langend kangelastele.
Siis läheme ja vabastame Rävälä.
Sääl peame rõõmupidu, võidupüha.

TAIDJA (süngelt ennustades).

Suur vari, hirmus vari kauaks ajaks
me rahvast varjutab.

ÜLDELEMB.

Mis vari see?

Ei mingit varju enam vabal maal!
Kui võiksid sinagi veel näha
suurt võidupüha vabas Räväläs!
Kuid sina, vaene, oled rauk ja pime.

TAIDJA.

Ei nägijadki näe, ei kuuljad kuule
veel mitmel põlvel seda võidupüha.
Suur vari, hirmus vari, pikaks ajaks.
Siis alles tõuseb vabaduse päike
ja süüdatakse tuled Räväläs,
mis kuulutavad võitu. Kogub rahvas
noor, uus ja rõõmus pühitsema pidu.

LEIGER (teistele vanematele).

Ta vanadusest juba nõder, pime.

Uus taidja ootab hiies. Läheme!

(Vanemad ja sõjamehed lahkuvad lauluga.)

Kokku, kokku maa maleva,
vikerlased, võidu vennad,
killa kihlad saame kokku!
Lähme rindu Riia pääle.
Targu Taanlinna pääle,
süültsi sõdade selga.
Lähme Rootsi rikkumaie,
lähme Taani tappemaie,
venelaste võlga viima.

(Vanemate lahkudes lauluga pimeneb linnus
ja linnuse esine hetkeks.)

EPILOOG. Võidupüha Tallinnas.

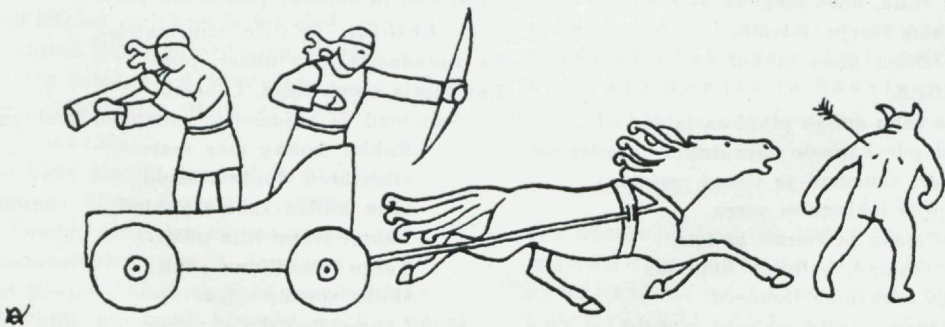
Laulu lõppedes löövad kõikjal linnuse ümber ja võiduplatsil särava tuled. Heisatakse lipud, ilmuvad lennukid piduplatsi kohale. Nüüdisaja sõdurid ja suur laulukoor võtab oma alla mängukoha. Koor laulab „Maarahva, talupoega vaba maa“.

Selle järel tuuakse ratsaeskordi saatel võidupüha tuli kohale ja süüdatakse suur võidutuli — urn.

Pääle selle kogu rahvas ja koor laulab „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“.

Ilutulestik.

(Lõpp.)

Esimene laulupidu

Jeseeisvuse 20. aastal koguneme vabalt ja röömsalt rahva ja riigi uuestisünni tähe all XI üldlaulupeoks Tallinna. Lühike meeletuletus sellest, millistes oludes teostati esimene laulupidu, olgu tänuja mälestuspärjaks nendele isamaapoegadele, kes algatasid ja teostasid esimese laulupidu.

Ei ole ühtki kommet, ei ühtki teist traditsiooni, mis meie rahvast oleks haaranud nii laialt või mis selle rahva hinge oleks sööbinud nii sügavalt, kui seda on eesti üldlaulupidude traditsioon. Kui meil on midagi oma ja sügavalt omapärase sisuga, siis on seda kahtlemata meie laulupidude sisustus ja mõtestus. Või eks iseloomusta meie laulupidude korraldust ja teostamist sama visa ja paindumatu elutahe ja raskustele vastupanu, nagu sellest kõnelevad meie rahva võitlused, meie ajalugu. Eesti laulupidude ajalugu tähendab ühtlasi eesti kultuuri ja eesti rahvuspoliitika arengulugu.

Dr. H. Rosenthal jutustab oma mälestusis, et Baltimail on möödunud sajandil peetud Riias ja Tallinnas saksa kooride laulupäevi. Ühest sellasest Riias on isa Jannsen Pärnu koolmeistrina oma kooriga osa võtnud ja siit nähtavasti haaranud õnneliku mõtte ka eesti maarahvast kokku koguda laulupiduks — mõtte, mis oma esimeses alguses juba kandis võimsa rahvusliku omapära märki ja kasvas hiljem kogu rahvast haaravaks traditsiooniks.

Soodsa võimaluse selle mõtte teostamiseks andis aasta 1869, millal täitis 50 aastat talu-

rahva teoorjusest vabanemise aastast. Missugustes oludes seda esimest algust tuli korraldada, kõnelevad tõsiasjad.

Pidu luba tuli oodata 20 kuud. Seda aega kasutati kooride organiseerimiseks. Kutsuti ellu lisaks senistele kirikukooridele uusi meeskoore — segakooridest ei saanud olla juttugi selle suure kogunemise puhul juba korra huvides mitte. Esimesest laulupidust võtsidki osa ainult meeskoorid, samuti paarist järgnevast laulupidust. Piduluba saabus 1869. aasta märtsikuu algul, kuna juunikuu 18., 19. ja 20. pidi peetama laulupidu. Kõik ettevalmistused pidid viidama läbi kolme kuu kestel, alates nootide trükkimisest.

Aga seisis sellel priiuse laulupidul ees veel teisigi raskusi. Eelmisel aastal sattunud viljaikaldus kutsus esile majandusliku kriisi, mistõttu pidu majanduslik korraldus oli eriti raske. Jannsenile tehti ajalehtedeski kibedaid etteheiteid selle kohta, et vaesel ajal raisatakse raha pidupäevadeks. Liiklemisvõimalused olid rasked. Puudusid ju sel ajal raudteed veel täielikult ja liikuda tuli ühest maaservast teise hobustel. Meie laulupidusid on aga algusest peale kirkastanud rahva sügav huvi ja armastus, võib-olla sellepärast, et laulupidu mõte oli juba esimeses alguses seotud priiuse mõttega. Üksmeelselt saadi üle raskustest. 13. märtsil kutsuti „Vanemuise“ laulukoori algatusel kokku üldine pidukomitee. Kuivõrd avarale pinnale kogu ettevõtte oli rajatud, näitab pidukomitee mitmekesine koosseis. Kuna tegemist oli peamiselt kirikukooridega ja seepärast tähtis oli

sõbralikult kaasa tõmmata kõigepealt kirikuõpetajaid, valiti pidukomitee presidendiks tolleaegne Võru praost Willigerode, kes oli tuntud hea muusikamehena ja ka muidu eesti rahva sõbrana. 17-liikmeline pidukomitee koosnes järgmistest isikutest: J. V. Jannsen, kelle kodu ja perekond oli kogu ettevõtte hingeks; Hurt, tolleaegne gümnaasiumi direktor, Escholtz — ülikooli eksekutoor, Mielberg — füüsika üliõpilane, Ogram — linnaametnik, Kordt — potseppmeister, Luig — Maarja kiriku köster, Ottas — restoranipidaja, Hoffmann — maalermeister, Glück — majaomanik, Madisson — kaupmees, Zirkel — voorimees, Lestmann — majaomanik, Rosenthal — arstiteaduse üliõpilane, Hochfeldt, — usuteaduse üliõpilane, Laakman — trükikoja omaniku poeg.

See komitee jagas ülesanded neljale komisjonile: muusikakomisjon, kelle ülesandeks oli kava koostamine ja nootide kättetoimetamine, korterikomisjon, kelle ülesandeks oli lauljate paigutamine, peale selle ehituste ja kassade komisjon.

Pidukomitee poolt avaldati „Postimehe“ veergudel üleskutse laulupidust osavõtuks, pealkirja all „Eestimaa kihelkondade austatud kirikuõpetajatele, köstritele ja laulujuhatajatele.“ Kooridele anti kolm nädalat registreerimise aega. Samuti avaldati üleskutse pasunakoorigele.

Kuna ettevõtte majanduslikult oli suureks riisikoks neis piiratud oludes ja komiteel mingisugust toetust ei olnud ette näha, pöörduiti jällegi „Postimehe“ kaudu üleskutsega „meie rahva sõprade“ poole, milles paluti Laakmani trükikojale edasi toimetada annetusi laulupidu heaks.

Kuna ettevalmistuse aeg oli lühike, trükiti noote järgukaupa ja saadeti need kooridele, kes oma harjutusi seadsid selle järele, millal Tartust noodid kohale jõudsid. Muusikalise ettevalmistuse kohta kirjutab Jannsen „Postimehes“ väga iseloomulikult:

„Kes selle-aastase leivapuuduse pärast mõõdaläinud talvel oma kõhtu rihmaga tugevasti kinni tõmbanud, pidi seda nüüd veel enam kinni tõmbama, aga laulmist ei jätnud ta järele, sest seda õppisid nad suure mälestusepüha pärast. Kes kõik päev põllu

peal rasket tööd teinud, ei heitnud õhtul magama, vaid vahetas oma adra noodiraamatut vastu. Kes nende hulga laulude läbi otsekui vana elupõlise paksu metsa sisse oli sattunud, ei kohkunud sellest, vaid raius julgesti edasi, et teed läbi saada. Mida enam puid langes, seda laiemaks läks tee ja seda selgemini ning julgemini kõlas laulu hääl.“

Mõistetak, et sellane ettevõtte tolle aja oludes oli korraldajaile tõsiseks mureks. Mitte ainult, et ettevalmistused ja kooride kohaletoomine tegid raskusi, vaid erilist muret valmistas ka esinemise sisuline külg: oli ju küsimuses esimene kultuuriline väljaastumine avalikkuse ette selle rahva poolt, kellele avalikkus oli harjunud sühtuma halvustava kriitikaga. Ega ole siis liialdus, kui isa Jannsen veel tagant järele kirjeldab laulupidu peaproovi järgmiselt:

„Aga seesinane pääproov, kui suurt rõõmu ehk kurbust, au ehk häbi võis tema ilmutada! Igal rahvasõbral ja laulutundjal vabises süda rinnus: nüüd pidi ju avalikult välja tulema, missugune laulupidu laul saaks olema. Seesinane proov oli lauljate tuleproov. Ma tunnen üht väikest meest, kes oma viiekümnendate eluaastate sees veel liial nii surutud ja rõhutud kirikusse ei ole läinud kui sel päeval. Hirm ja lootus tema südames olid teineteise karvus kinni ja keegi ei teadnud öelda, kumbal õigus oli ehk kumba kätte pärast võit jääb. Pääle 800 laulja seisid kirikus: läheb asi hästi, siis au ja rõõm rahvale; läheb laul nurja — mis ju ime ep oleks olnud — siis oleks suurem süü kõik tema nõdra õlade pääle langenud ja see oleks temale r a h v a pärast, keda ta nii häämeelega austaks, ütlemata raske ja valus olnud.“

Kui nüüd lauljad neljaks hääleks kirikus olid ära jagatud ja igas hääles pääle 200 mehe oma koha pääl seisid, läksid pidulaulu juhatajad, Valga seminari koolm. A. Säbelmann (Kunileid) ja — teise nime ei ole meie teada saanud) — koori pääle, millega proov algas. Kõik seisid all, lahtised raamatud käes ja südamed tuksusid nii, et pea koori pääle võis kuulda. Sel silmapilgul oli igas südames hirmu ja lootuse kõige kangem võitlemine... Kell 5 oli esimese kont-

serdi pääproov lõpetatud ja kõik südamed niisama kerged ja rõõmsad, nagu nad enne rasked ja kahtlased olnud.“

Peaproovi juhtideks, samuti ka pidustuste muusikalisteks üldjuhtideks olid J. V. Jannsen ja Saebelman. Laulupidust võttis osa 44 koori 745 lauljaga. Esindatud olid kõik maakonnad peale Saare- ja Läänemaa.

Esimene laulupidu oli eriti rikas rongkäikudest, kus esinesid koorid oma lippudega. Iga kontsert algas ja lõppes rongkäiguga. Kooride järjekord määrati loosiga. Liivimaa kooridel olid enamjaolt Liivimaa värvid, kuna Eestimaa kooridel — Eestimaa värvides lipud. Rosenthali andmete järgi on üksikud koorid eriti silma paistnud sümboolsete embleemidega lippudel: nõnda on Kanepi koorilipul silma paistnud kimp kanepit, kuna Otepää koori lipul oli karu pea kujutus — iseloomulikult oma nimele.

„Kui nüüd kõik oma lippude all rodus seisis, oli kell 9 kätte jõudnud, kiriku keldarhelisesid teist korda ja pidurong hakkas seltsimaja eest edasi liikuma.

Esimene käik oli vagusi jumalateenistusele seltsimajast Senfimäele, säält mööda Tiigi tänavat Maarja kiriku juurde, kus kinni peeti ja pasunate mängu all „Oh võtkem Jumalat suust südamest nüüd kiita“ ära lauldi. „Vanemuise“ ja Käsitööliste seltsi aias ütlesid suurtükid oma vaskse suuga „aamen“ pääle. Pärast seda läks rong jälle vagusasti edasi, kuni üle Doome vana kiriku varemete ette jõuti, kus lipud kalda servale pidid seisma seatama. Kui kõik all koos olid, hakkas jumalateenistus, mille Tartu Maarja koguduse segakoor lauluga „Sind vägev Jumal kiidame“ alustas.“

Samal päeval kell 4 peeti Ressursi aias I laulupidu kontsert, mis sisult oli vaimulik, tänu vaimulikele korraldajatele. Kontserdi avas pidupresident ja kontserti täiendasid vaheköned kirikuõpetajailt. Esimene kontsert õnnestus üle ootuste ja lõppes rongkäiguga.

Pärast kontserti piduvõõraks tulnud maa-rahval avanes võimalus tutvuda Tartu organisatsioonidega. „Postimees“ märgib, et lauljad on oma aega viitnud rõõmsasti muist „Vanemuises“, muist Hantvärgi seltsi aias, kuhu kõik lahkesti sisse lasti, kellel pidumärk rinnas, ja

Lisab: „nimetatud seltsid on selle läbi tunnistatud, et nad selge silmaga näevad ja uuemast ajast aru saavad. On aga ka muid seltsisi ligidalt ja kaugel, kus lugu veel mitte nõnda ei ole.“

Teine päev algas samuti piduliku rongkäiguga, mis seekord oli suunatud Ressursi aeda, kus aset leidis ilmalik kontsert. Kontserdi kava oli täidetud saksa helimeistrite töödega, kuna ju sel ajal algupärane eesti muusika täiesti puudus. Ometi tehti ka sel alal esimese laulupidu puhul esimesi arglikke katseid. Kavas oli kolm eesti laulu: neist esimene J. V. Jannseni sõnadel „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“, mis tuli esmakordselt ettekandele. Lisaks sellele oli Saebelman-Kunileid loonud viisid kahele Koidula laulule — „Sind surmani“ ja „Mu isamaa, mu arm“. Ilmaliku kontserdi alates hakkas tibama aeglast vihma, mis tihenes hiljem üsna korralikuks sajuks. Kui lauljate seas oli märgata rahutust, astus isa Jannsen kõnetooli ja tuletas pidulistele meele, et nemad pidurõõmu tuld ei tohi vihmatilkadest kustutada lasta. Vihm võib inimesi küll kasta, aga ära ta ei sulata. Tubli vihmalavangu saatel pidas ka Jakob Hurt oma kuulsa pidukõne, millest sai kogu eesti rahvale paljudeks järgnevateks aastateks kultuuriline programm.

Kõne kõitis kuulajaid nõnda, et tähelegi ei pandud vihma ja pidu keisrilauluga lõpetatud, otsustati vaatamata vihmale korraldada kavatsatud pidusöök „Vanemuise“ aias, kuhu suunduti märgade lippude saatel.

See pidusöök ei olnud pidu käigus sugugi vähese tähtsusega sündmuseks. Siin pääsis alles valla, mis kuulekail pidulisil piduplatsil jäi ütlemata. Kuigi praad ja õlu olid vihmast lahjendatud, oli õnnestunud kontserdiga tulnud liisaks jupike iseteadvust, mis siin juba lõkkele löi.

Pidusöögist võttis osa 1000 inimest. Siingi alustati pidupresidenti kõnega, lauldi lugemataid kordi keisrilaulu ja lauldi elagu järjekorras kõigile maaisandaile.

Siis aga tuli järjekord eesti rahva kätte — küll alles kolmanda roa järel, aga ometi tuli. Seminari õpetaja Saebelman astus üles kõnega, milles ta lausa avalikult soovis eesti rahvale häid juhte ja tõstis oma klaasi ei kellegi

muu kui eesti vallavanemate terviseks. Selle järel komitee liige H. Rosenthal tõstis klaasi kogu eesti rahva terviseks.

Siin sõlmiti ka esimesed välispoliitilised si-
demed, ja väga iseloomulikult: „Gümnaasiumi
õpetaja Hurt astus üles ning tuletas meie üle-
mere vendi, Soome rahvast, meele, kelle saadi-
kutena viibisid pidul mag. Aspelin ja koolide
inspektor Svan. Viimane vastas soomekeelse kõ-
nega, mille Hurt tõlkis eesti keele. Kõige vii-
masena tõstis klaasi pidukomitee liige voori-
mees Zirkel meie naabrite ja priiuseosaliste Läti
rahva terviseks.“ Pärast seda oli pidusöögil
vaba sõna, mida maamehed ka julgesti tarvita-
sid, vististi nõnda julgesti, et Jannsen pärast
„Postimehes“ püüab asja siluda.

Laulupidu kolmas päev oli määratud koo-
ride v o i d u l a u l m i s e l e — lauluvõistlusele,
kombele, mis kandus edasi läbi paljude meie
laulupidude.

Võidulaulu esimese auhinna, kuldtähtedega
trükitud võidutunnistuse, sai Tallinna lauluseits
„Estonia“ ja sõprus kahe suurema eesti seltsi
vahel oli laulupidul loonud nii südamlikke si-
demeid, et laulupidu lõppedes „Vanemuise“ liik-
med lehviva lipuga saatsid „Estonia“ laulu-
vendi Tallinna maantee alguseni.

Teise auhinna, hõbetrüükiga võidutunnistuse,
said Kursi lauljad ja kolmanda, vasega — Tartu
Maarja, Palamuse, Tarvastu, Maarja-Magda-
leena, Peetri, Jõhvi ja Koeru lauljad.

Mängukooride auhind mõisteti Väägvere
koorile, keda juhatas D. O. Virkhaus, kellest siit
peale sai meie laulupidude väsimatu ja armas-
tatud üldjuht isa Virkhaus.

Pidu lõppes isa Jannseni kõnega ja kolme-
kordse keisrilauluga, siis veel laskis rahvas üle-
vas meeleolus elada pidupresidenti, laulujuhte
ja lõppude lõpuks — kogu Eesti rahvast.

Nõnda oli lõppenud esimene eesti laulupidu,
mis kõigiti õnnestus; „Vanemuise“ seltsi kassa
näitas 900 rubla puhast ülejääki; ülemused ja
politsei oli piduga rahul, sest vastu kõiki kartusi
oli kokkutulnud hulk esinenud laitmatult. Ja
pidu kava oli õnnestunud üle ootuste.

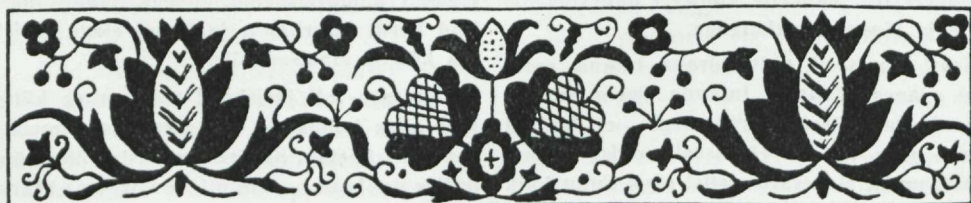
Aga veel palju enam: maarahvast oli üleöö
saanud e e s t i r a h v a s, terviklik rahvas, kes
oskas korraldada pidusid, kel olid oma juhid,
kes teadis, mis ta tahtis. Oli ju Hurda kõnes
küllalt selgesti märgitud, kuidas see rahvas
oma priiust pidi kindlustama: eesti kool, eesti
meelsus ja hariduse püüe mõlkusid meeles pi-
dulisel ja leidsid sissepääsu nende kaudu igasse
tarre.

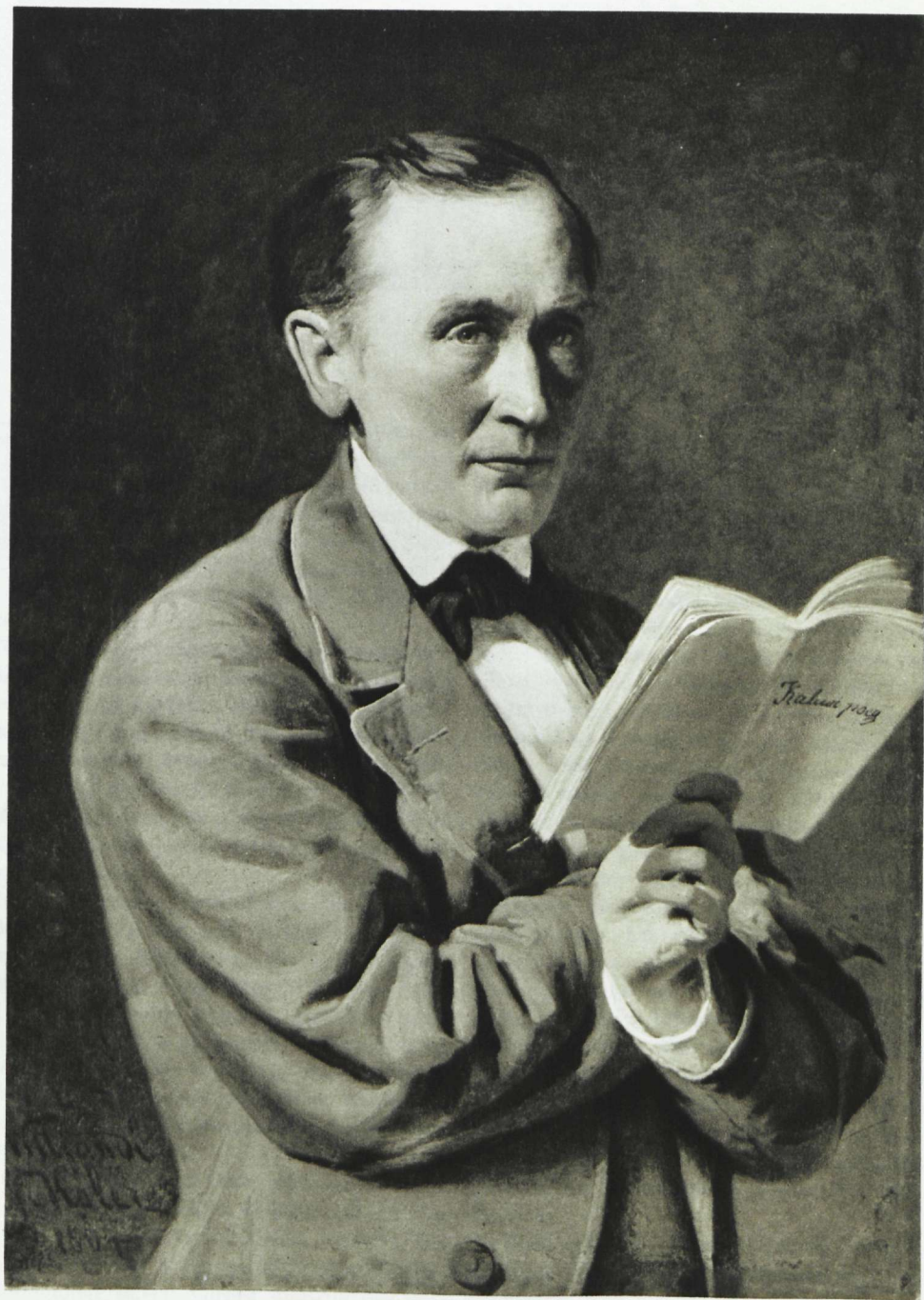
Kriisile ja raskustele vaatamata, vihma ja
tuule kiuste oli tulnud kokku, oli lauldud ja
kuulatud kõnesid ja oli kõigest viidud kaasa
neid sädemeid, mida iseteadvusele ärganud rah-
vas vajab oma elu-huvides.

Mida rohkemat võiski soovida sellelt üritu-
selt, mida tuli korraldada 3 kuuga ja pidada
alatise hirmu all võimalike äparduste kartuses.

Isegi tagasihoidlik ja ettevaatlik isa Jannsen
kirjutab „Postimehes“ kuu aega hiljem, kui
ta tsensuurilt lõpuks saab voli laulupidust kir-
jutada: „Seda rahvast, kes nüüd oma juubeli-
pidu pidas, ei orjasta enam keegi“.

Ja Koidula oma kirjas Kreutzwaldile mainib:
„Rääkigu kadedad keeled mis tahes, aga see oli
siiski tõeline eesti pidu.“

J. KÖLER

F. R. KREUTZWALD

ÕLI

Eesti rahvaviisi ja rahvusliku muusika laadist

Külesoleva kirjutuse ülesandeks on puudutada neid aluseid, millistel võiks tugineda eesti rahvuslik muusikalooming. Siin ühest küljest tuleb tegelda seniste ilmuvuste määritlemisega, teiselt poolt aga otsida teadlikult kuju edaspidi järgnevate väljenduste laadile.

Eestlaste muusikalooming langeb kahte teineteisest tingimustelt teravasti erinevasse ajajärku. Selle all mõtleme rahvakunsti tekkimist ja valitsemist ning autorite helitoodangu pääliskasvu hilisemal perioodil. Esimene järk nendest tähendab kestvama aja jooksul vana põlis-kultuuri kujunemist, teine aga võrdlemisi noort liikumist, mille äärjooned alles hakkavad kindlamini selguma.

Kui nüüd asume eesti rahvusliku muusika põhilaadi vaatlemisele, siis mõistetavalt pöördume esimeses järjekorras sinna, kus juba arengu protsess on viidud läbi ja ühtlasi võime leida eest mingi valmi terviku. Järelikult vaatleme esmajoones rahvakunsti ilmuvasi ning püüame nendelt otsida tuge oma seisukohtadele. Samas aga ei tohi unustada üldiste tingimuste arvestamist, mis võisid avaldada mõju muusika kujunemisele kohapääl.

Nende tingimuste all meie mõtleme eestlaste geograafilist asendit, rahva rassilisi omadusi ja kehtinud ühiskondlikku olukorda. Nõnda siis säilinud viisivarad ühelt poolt ning eestlaslikkuse üldmõiste teisest küljest kontrollivad vastastikku teineteist ja lasevad nii teha kindlaid järeldusi.

Püüdes lühima väljendusega määrata eestlase iseloomu, tarvitame selleks sõna — põhjamine, mille all meie mõistame kargust, kindlust, tagasihoidlikkust — koguni kinnisust, kusjuures aga valitseb seesmine tundepeinge. Samuti ka muusikas põhjamaalane avaldub oma loomu tuseduse ja endapiiramise kohaselt. Ta jääb lihtsemeelseks nii vägevuses, vaimustuses, helluses kui rusutud tunnetes. Tema avaldustes puudub ülekuultiveeritud ilutsemine või liialdav nukrus.

Eesti rahvaviisidest meie teame, et nad oma ehituselt on võrdlemisi piiratud ulatusega. Seda võime küll seletada vanade säilmete primitiivsusega, ometi peame sellest nähtusest lugema välja ka tõuomast tagasihoidlikkust ja piiratust. Teiseks eesti rahvaviis liigub väikeste intervallide kaudu, ta ei tee suuri hüppeid. Siitki peame järeldama pidevusega tungivat ja ettevaatlikku siseliikumist. Kui võrdleme oma meloodiaid ja Öhtu-Euroopa rahvaste viise, siis torkab viimaste juures silma käikude rohkus akorditoides, mida meil tuleb ette aga õige harva. Kui näiteks sakslane või itaallane kipub ilutsema akorditoides ja tegema žeste suurte hüpetega, väljendub eestlane hoopis varjatute mõjuvahendite kaudu. Esijoones on ilutsevad ning hüplevad viisid omasemad mägismaadel, mõjutatuna pinnarütmist ja akustilistest tingimustest.

Eesti rahvaviis liigub kõige raudsemas taktimõõdus. See on kaheosaline meetrum rõhulise algsilbiga. Siin otsekohealt määravaks teguriks tuleb lugeda meie keelt, mis oma loomult tingib säärase nähtuse. Kuna eesti keeles kõik

sõnad algavad rõhulise silbiga ning ühesiibiliste abil eeltakti pidev kujundamine oleks asja väga raskendav, meie regivärss ei tunne üldsegi jambi, vaid liigub trohheilises mõõdus. See keeleline omapära aga pole mingi juhus, selles avaldub otsustavus ja iseloomustav kindlus: eestlane ei ärgita, vaid astub kohe minema.

Eesti rahvaviis tunneb ka kolmeosalist daktüülist mõõtu, mis aga rajaneb eritingimusil ja on näiteks kasutatav kiigelauludes. Viimastel aegadel aga on kerkinud esile oletus, et meie rahvalaulu tegelikkuses rakendati kahe- ja kolmeosalise mõõdu liitumise juures, nimelt daktülotrohheilisel. Säärane vaatekoht aga paistab ekslikuna, sest viisiehituses on määrava tähendusega rõhulised toonid, millised taktimõõdu muutumisel liiguksid oma kohtadelt ja kujundaksid teiseks ka viisi iseloomu.

Jääb siiski püsima seisund, et eesti runeloodiate põhilikumiseks on kaheosaline jagavus seoses teksti skandeerimisega. Seda vaatekohta esindavad ka soome teadusemehed. Daktülotrohheilist käsitluslaadi siiski ei tule lõpuni eitada. Nimelt see võib teostuda viisi rõhuliste toonide ülekandmise juures, veel enam aga avalduda säärase esitusmaneeeri puhul, kus laulja kaheosalisest põhimõõdust kinni pidades hääldab teksti sõnade lomuliku rõhuga. Siin juba on tegemist ainult näilise daktülotrohheilise viisirakendusega, kuna põhilikumine ikkagi jääb pidevalt kaheosaliseks — trohheiliseks. Suuremas ulatuses aga püsib maksvuselt teksti skandeeriv käsitluslaad, painutades sõnad viisirõhkude alla, millised järjestuvad meie iseloomule vastava kindlusega. Olgu veel lisatud, et meie rahvaluules leidub rohkesti sugemeid, mis näitavad teksti rütmilist kohandamist viisile.

Üsna viimasel ajal aga on kergitatud päevakorda süinkoobiküsimus, s. t. säärane sõnade ja viisirütmli sobitus, kus mingi nõrgema astme välde pikeneb järgneva tugevama arvel viimase vahetu liitmise teel eelmise külge. Selle nähtuse kasuks on eriti avaratel alustel sõna võtnud A. Vedro, korrigeerivalt ja vastuväitvalt aga T. Vettik. Kokkuvõttes A. Vedro veendumuste kohaselt tuleksid süinkoobistada eesti keeles kõik esimese välte sõnad (näit. mina, tuba, tulema). A. Vedro järgi neid sõnu meil leidub üldarvust tervelt kolmandik. Niisiis peaksime kogusummas iga kolmanda sõna andma süinkoobiga.

Ometi aga maksavad muusikas omad reeglid, millised ei luba rütme alati rakendada sõnarahule alluvalt.

Kui vaatleme lähemalt süinkoobi iseloomu, siis on siin tegu rütmikujundiga, mis teatava määraneni omab rahutut iseloomu. Seda meie aga eestlase temperamendi ja hingelaadi kohta kinnitada ei saa. Järelikult jääb ka süinkoop eesti muusikas esteetiliselt nähtuseks, millist tuleb kasutada ainult vastavate meeleolude loomiseks erandjuhtudel. Kui rääkida kahe- ja kolmeosalise välte silbi pikendamise kohta rõhkemal määral, siis enamini juba tuleb kõneste selle teostamine trioolirütmilisel alusel. Trioolirütmis kahe viimase välte liitmine aga polegi enam süinkoop tavalises mõistes. Selle võtte rakendamine vastavatel fraasi kohtadel toimub loomulikult ja vähema häirivusega kui pärisüinkoobi kasutamine ning võib tulla arvesse sagedamini.

Eesti regivärsis satume süinkoobilisele ilmu- vusele võrdlemisi õige harva. Säälgil on tegu arhaisemidega ja rütmikorrastusega (näit. kauge- elle, muru-ulta).

Kokkuvõttes saame eesti rahvaviisi kohta järgmise iseloomustuse: ta on oma liikumises karge ja kindlarütmiline, väljenduses öko- noomne ning sisejõuliselt mõjuv.

Eesti rahvaviisis meie muusikakunstiline minevik on võtnud kuju, mis nii tänapäeval kui ka edaspidi suudab meile juhatada teed eneste leidmiseks. Praegused kogud moodustavad hulgaliste säilmete varaaia, mille abil võime saada ülevaadet oma tõelisest loomusest ja eelpõlvde kõrgetest kultuuriväärtustest. Eriti sunnib meid tagasi vaatama ning minevikuga sidet otsima see asjaolu, et rida vahepeälseid aastakümneid on lõõnud talva rahvaloomingu ning järgneva kunstmuusika arengutee sisse. Selle võõraste mõjude talva peame nüüd lõplikult välja kiskuma, et end maksma panna omalaadiga, mis on meile kõige viljastavam ja teistele huvitav.

Seda minevikuga sidemete kõvendamise teed käivadki paljud meie heliloojad. Nii on rida vanema põlvkonna esindajaid, veel enam aga hilisema ajajärgu komponiste oma tegevuses otsinud tuge rahvamuusikalt. Selleks võidi kas otseselt kasutada viisiainestikku või end lasta juhtida vastava laadi vaimust. Muidugi pole rahvakunstist eeskujude ammutamine ainsaks

omamuusika viljelemise teeks, sest tõuehtne kunsti esindav isik suudab ka iseseisvalt toota rahvusliku tähendusega muusikat. Ometi evivad määratu tähtsuse eeskujud ja kasvatus.

Tulles esimese võimaluse juure, kus helilooja asub rahvaviisi motiivide läbitöötamisele, satume kohe ühele väga tähtsale tingimusele, mille täitmisest oleneb tagajärgede õnnestumine. Rahvaviis veel üksi ei tee tema najale ehitatud kompositsiooni rahvuslikuks. Säärane materjali laenamine paneb heliloojale väga suure vastutuse. Ta peab haruldaselt hästi ja lähedaselt tundma seda rahvaviisi ümber hõljuvat miljööd, kuhu paigutada valitud motiivid ühise kunstiterviku saamiseks. Autor sel puhul elab põhjani läbi viisi tungitsused ja paneb ta meistri käega peo-rüütsse.

Ühe või teise helilooja kohta meie oleme kuulnud väljendusi, et nad nagu ei oskakski ise leiutada alusmaterjali oma teostele. Kes aga tooksid siis päevavalgele meie rahvaviiside ürgvarad? Niisiis just vastupidi meie peaksime avaldama imetlust nende süvenemisevõime puhul omakunsti ürgvaradesse.

Nendest kogemustest ja oskustest, mis saavutatakse võõra muusikakunstiga tegelemise kaudu, ei piisa küllaldaselt eesti rahvusliku heliloomingu kujundamiseks. Leidub ju üsna paljugi ühiseid kokkupuute-punkte, kuid samas jääb üle arvutu hulk erinevusi, millised annavadki toodangule omalaadse värvingu.

Et saada kujutlust kahe natsionaalselt iseloomelise teose harmoonilisest struktuurist, mõtleme vaid nende aluseks võetud kahele erinevale rahvaviisile. Kummagi juures kõlaline kor-rastus käib oma teed kas laheduse, kinnisuse, karguse, maheduse, raskuse või ilutsemise suunas. Ka rütm võtab sisse vastavad meeleoluli-

sed käigud. Niisiis selleks, et luua midagi rahvuslikult omapärast, tuleb jätta püsima ainult üldnimlik ja kõik muu lisada enestelt nii rahvuse kui üksiku loovisiku seisukohalt.

Meie uuem rikkalik kooritoodang, mis on võrsunud rahvusliku koolkonna autorite käe alt, pakub juba küllaldaselt näidet nendest erinevustest, mis valitsevad eesti ja mõne muu natsiooni heliloomingu vahel. Ei maksa hoopiski kõnelda ärkamisaegadel kasutatud laenumusi-kast või samadel eeskujudel meil siginenud toodangust. Võrreldagu näiteks mõnd K. A. Hermann'i rahvaviisi harmonisatsiooni teise hili-sema tõsikunstilise väljatöötusega, siis selgub küsimus üsna kohe. Siin ei seisa asi mitte ainult vahendite puudulikkuses esimesel juhul, vaid palju rohkem võõra ja päalegi odava šabloon'i rakendamises.

Praegu meie muusikaline kunstielu on kasvanud kaugelt üle koorilaulu harrastuse piiride. Nõndasiis kasutatakse igasuguseid vokaalseid ja instrumentaalseid koosseise nende erivärvingutega. Isegi koloriidis peitub oma rahvuslikkus, mida jälgitakse hoolega, kuigi iga lihtsimeelne kuulaja ei osuta sellele kohe tähelepanu.

Ja mida võiksime enestele soovida, et nihkuksime järjest lähemale oma rahvuslikule muusikale ning et see avaks meile rohkem oma hinge?

Ainukesena selleks päästab meile lahti tee tõsine tahtmine õppida tundma ja mõistma seda osa, mida nimetame eesti omakunstiliseks kultuuriks nii mineviku kui tänapäeva toodangust. Pole ime, et vahepääl jõudsime võõrduda omast ning hakkasime sobivusi looma millegagi mujalt pärinevast, sest nõnda otsustas aeg. Tänapäeva otsus aga on teine: meie teenime muusikas jälle oma jumalat.

Portree

Kui hakkame tundma, et loov kunst oma teostega kipub jääma eraldatuks elust ja realiteet ei huvitu neist teoseist, neid ei vaja ning hülgab neid ja kunstnike kaadrid jäävad ainelisse hätta, siis hakkatakse otsima teid, kuidas kunstiloomingut rakendada nii, et see oleks vajalisemas seoses ühiskonna liikuva praktilise eluga ja elulesuhtumise huvidega.

Niisuguseis rakenduskaalutlusis leitakse siis kunstile mitmesuguseid tööülesandeid. Skulptuur rakendatakse monumentide valmistamiseks — või ta tehakse alaulesandeks arhitektuurile, nagu näeme nüüd meilgi, kus kunstnikud pidevalt avaldavad nõudmisi, et valitsushoonete, tööstuste, äride ja teiste mitmesuguste avalike ehituste puhul juba algusest peale arhitektidele tehtaks ülesandeks reserveerida projektides vajalised momendid ka skulptuurile. Graafikale leitakse ülesandeid raamatute illustreerimises, ärireklamises jne. Maalimine suunatakse ka seosesse arhitektuuriga, arendades freskode mõtet, või aga leitakse ülesandeid, millel on kultuuriolulisi väärtusi: ajaloo sündmuste kujutamise, linnavaadete, maastike, hoonete jne. jäädvustamine.

Kõik kunstialad — skulptuur, maal, graafika — saavad selles ülesannete ot-

simises ja leidmises eriliselt palju tööd portree alal. Avalik seltskondlik elu, rahva vaimuelu ja riigi elu tahavad nii jooksvas elus kui ka mälestustena endistest aegadest näha kõiki neid mehi ja naisi, kes on olnud kaalukaimad oma töös. Ja peale selle on portree ka aare perekonnas.

Et portree kandjaks kunstielus on peale puhtkunstiliste tõugete veel nii palju teisi tõukeid, sellest mõistame, et ta oma sisult ja ülesandelt ei saa olla vaba loomingu jaoks sama vaba nagu fantaasia, mis võtab vormi ja vaimu ning elevused puhtaimal kujul kunstniku hingevärvingu tahtest. Portree eeldab objekti sarnasuse taotlust ja portree vaatlejatele ta osutub portreeks vaid sel eeldusel, kui sisaldab endas kõige muu kõrval objekti sarnasuse elementideid.

Sellest peame järeldama, et sel teel saadud portree maalimisel, voolimisel kunstnik ei ole mitte enam üksi iseenda hinge ja põnevuste käsutuses, vaid on seotud antud objektiga ja on seotud veel vahekorra mõistmisega, mis inimestel on antud objektist.

Niisugune seisukord toob enam kui sageli ebasobivusi kunstnike ja publiku arusaamistesse, sest kunstiloomingu olemus on sootuks teine kui publiku vastuvõtumeel: kunstnik on objekti käsitletud

kunstiõlemuslikult, aga teose tellijad ja vaatlejad otsivad teosest fotograafilisi omadusi, ikonograafiat igas välises üksikasjas. Vastuolud sellel pinnal on sageli nii diametraalsed, et kui kunstitudmine peab vahel mõnd portreed väga kordaläinuks kunstiliselt, siis teispoolne hinnang võib võtta teose vastu suure pettumusega, lähtudes mitte kunstiliste kaalutluste seisukohalt, otsides objekti sarnasust kunstiteosest samade meeltega, milledega ta tajub objekti reaalses elus.

Me peame asuma seisukohale, et portree kui kunstiteose puhul on nii „kunst kunsti pärast“ kui ka vaatleja mitte-kunstilised seisukohad liialt ühekülgsed: portree tingib vaimseid korrekture mõlemalt poolelt.

Vaatleme siin mõningaid esteetilisteoreetilisi õpetusi portreest.

*

Euroopa kunst võlgneb kaaluvaima osa oma arengust vana-klassikale, mis lõi loodust arvestades, teoreetilist ning tunnetuslikku ideelisust austades oma klassikalise ilu-ideaali. See ideaal oli lähedane tervislikkusele, tugenese vastavalle mõõtudele ja sel oli teatav ülevuse üllas rahu.

Vana-kreeka kunstis on kollektiivsuse moment, või ütleme selgemini, hulkade ühtlasem elumõistmine ja ilu ettekujutus hoopis tugevam pärastistest aegadest, millal individualistlikud noodid tõusid väga mõjule. See kindlustas vana-kreeka kunstile vormid, mis olid selgeteks vahenditeks kõigile selgelt kõnelemiseks. Need tegid kõigile mõistetavaks kujude kunstilise kujundamise osa ja see ei saanud eksitavaks ka portree vaatlemisel, sest tiheda kontakti pidamise tõttu kunst taotles hoolikalt portreteeritava füüsilise näo sarnasust. Kunst ei teinud nägu tundmatuks, vaid ainult pühapäevastas selle.

Vana-klassikalisele kunstile toetub uhke ja jõuline renessanss, mis uue hoogsusega jatkas neid ideaale, millele

kreeka kunst oli kord aluse pannud. Renessansil oli palju suuri loojaid, aga vähe teoreetikuid. Nende väheste hulgas pälvib tähelepanu *Giordigo Vasari* oma kunstnike elulugudega ja sinna sekka poetatud teoreetiliste seletustega (ilmusid 1550. a.) Tema põhiheliks on mõte: „Ma tean, et meie kunst on esijoonelooduse järeleaimamine.“ Kuid ta toonitab ühtlasi, et „eriti andekas inimene andis alguse kunstile“. Tähtsaimaks objektiks kunstile ta peab alasti keha. Nii ta kirjutab, et „Michelangelo üksi püüab kunsti täiusesele, sest siin pole maastikku, puid ega maju“. Ja edasi — „sest ta ei tahtnud vist alandada oma suurt vaimu säärase asjadega“.

Vasarile on anne aksioomiks ja ande mõju tema arvates avaldub intuitsioonis. Vaid hinge vaimustuses sündinud teosed on kunstiliselt väärtuslikud, kuna kahvatuks ja kuivaks jäävad teosed, mis on sündinud hoole, vaeva, pingutamise ja peamurdmisega. Ta ütleb näiteks, et ta peaks *Paolo Uccello*'t vaimukaks maalijaks, kui see poleks niipalju pead murdnud perspektiivi kallal. Kuid oma kirjutuses, kus ta mainib *Ghirlandajo* õpilast, ütleb ta kindlal sõnal, et portree juures on esmajärgulise tähtsusega — sarnasus! Nii ta kiidab sarnasuse seisukohalt eriti *Tiziani* aadliku portreed *Barbarigo* majast ja toob ülima täiuslikkusena ses mõttes *Lionardo da Vinci Gioconda* (*Mona Lisa*). Vasari seletab, kuidas *Lionardo* on kestva il maalimisseanssidel kasutanud igasuguseid vahendeid, et hoida *Mona Lisas* vajalist erksust.

Kuid kas Vasari nägi portree sarnasuses selle kunstiiligi ainukest voo- rust? Ei, ta seab kõrvuti sarnasusega üles teise ilmtingimatu nõude — ilu. Ja seletab siis, et seda viimast võivad anda vaid suure andega õnnistatud kunstnikud. Siin ongi väikeste portretistide häda, et nad jäävad ühekülgses: nad kas maalivad vaid järele aimates või teevad ainult idealiseeringu ja jätavad ära individuaalse-karakteristliku.

Nagu me siit näeme, ei olnud ka renessansi ideaaliks portreeritava täpne sarnasus, vaid sarnasus koos vastava kunstipärase idealiseeringuga. Ometi teoreetiline õpetus kaldub mõjuvalt selle poole, et loodus on nii kõikemäärav, et peab jääma peamiseks lähtekohaks kunstilisele loominguks. Loov kunst astus teooriast üle, astus üle keskmiste inimeste mõttekäikude ja sai vaid sel teel selleks suureks kunstiks, mis teooriat ja inimeste arusaamist ümber kujundasid. Portrees taoteldi sarnasust ilmtingimata, aga see sarnasus võttis iluliselt puhastatud üleva või õilsa varjundi.

Kunst on nüüd pika aja kestel elanud läbi väga mitmeid ümberkujunemisi, aga kunsti mõistmine püsib endiste õpetuste mõjul tänaseni laiades seltskonna kihtides umbkaudu samadel alustel, mida taotles vana-klassika, renessanss ja nende lainetel tänaseni püsiv vaimutu ja kuiv klassika järeleaimamine klassitsistlikus akademismis. Selle nähte juures on kõige ekslikum, et inimesed peavad vana kunsti kangesti loomulikuks ja jätvavad märkamata ta suure ajavaimulise idealiseeringu ja idealiseeringu maneerid kui ajastute stiiliomadused.

Kui me sellelt seisukohalt vaatleme portreekunsti, siis on kahtlemata õigus meie Aug. Jansenil, kui ta ütleb renessansi meistrite kohta: „Kas kunstnik suutis jääda liialdamatult looduse dokumentaalse tõe juurde? Vaevalt küll. Ja misjaoks olekski ta seda pidanud tegema? Iga kunstnik peab tahtmatult panema osa enesest oma teosesse ka siis, kui see teos on portree.“ (Kunstiaalbum IV, EKKKÜ.)

*

Hoopis teisi seisukohti näeme kerkivat üles, kui kultuur individualiseerub teravamal kujul ja individualism tooniandva koha võtab kunstilises loominguks. Nüüd ei kõnelda loodusest enam kui tähtsaimast lähtekohast loominguks, vaid a ja o on nüüd kunstniku hing, mis olevat nagu prisma, mille läbi maailma nähakse eri värvides, eri vormides, eri muljetes.

Me mõistame, et objektiivsus või objektiivsuse see osa, mis on olulisim ja vahenditult enam-vähem ühtlaselt tajutav kõigi inimeste keskmiselt ühtlaselt teotsevale viiele meelele, tõmbub tagasi ja annab ruumi loova kunstniku individuaalsetele välismaailma vastuvõttudele. Kunstisse tuleb niipalju subjektiveid momente, et impressionismi nimetatakse veel subjektiveeritud objektiks, ja too subjektiveering muutus impressionismi süvenedes ikka tooniandvamaks.

Kuidas väljendus see portrees? Muidugi nii, et portreeritav subjektiveeriti ja ta esines pildil juba subjektiveeritud objektina. See tõi kunstisse rikkusi, mitmekordistades maailma-nägemist.

Prof. Hamann räägib aga ka puudusest ja hädast, mis see nähtus tõi portreesse. Ta ütleb paradoksaalselt: „Impressionism võttis inimestelt ära nende portree!“ Ja seletab siis edasi, et impressionistlikus näopildis „me tunneme vaid hetkelist pilku, mis meid teeb rahutuks, meie silmi tõmbab enesele... meile ei võimalda aga küsida, kes on see mees, kas võiksim teda veel ka väljaspool maalikut kujutella, millisesse kohta, millisesse aega paigutada, või vähemalt, mis nime võiksim temale anda, mis ta teeb, mis temast saab.“ Edasi kaebab ta, „et impressionism andvat näojooni nii, nagu oleks neid nähtud vaid tõtates pilku heites või tehes nendega esimest tutvust.“ („Impressionismus im Leben und Kunst“.)

Hamanni seisukohad ei olnud päris ekslikud. Sest impressionistlik kunst teeb objektiivse maailma hoopis piiratumaks — nauditavaks vaid neile, kelle subjektiveerivne tajumine ühtub kunstniku omaga. Süvenemine sinna toob vegetatiivsust vaimuella, kui kunstniku subjektiivsus on kitsas ja vaimutu. Tööpoolest inimeste ja kogu objektiivse maailma omadused on hoopis suuremad oma staatilises kõiksuses kui mõnes hetkelises muljes, mille on lõuendile toonud teinekord vägagi väikese hingeulatusega kunstniku „taba-

mine". Ja impressionismi puhul ei saa ju salata, et see enamasti kujunes väikeinimeste väikehuviliseks kunstiks ja oli kindlasti vaimusuuruse odavnemine renessansi suurtungide kõrval.

Eesti kunst on kõige rohkemal määral teotsenud impressionismi tähe all. Sellest me mõistamegi, et portreemaalingud on toonud meie inimestele palju õlgadekehitamisi ja ainult ühest osast portreedest võime kinnitada, et nad tunduvad aardeina meie inimeste enamikule.

Mina ei taha eitada impressionismi olemasolu ja ei taha eitada selle kooli värskendavaid mõjusid tuimusele ja mõistuslikkusele, mis kunstis valitses nende mõjul, kes kramplikult hoidsid kinni kõigest vanast kui ainuväärtusest. Uus elu õitsemas ja uus vaimsus pidi õitsema ka kunstis. Kuid ega me ei saa tunnustada iga kunstniku muljet kesteab mis pühaks väärtuseks, kui see mulje on ahtakene ja kui meie ei saa sellest muljest meile vajalisi naudinguid. Ütel-dakse, et kunst on ülev, süvene sellesse, sukeldu impressionisti subjektiivsusse, ühtu temaga ja naudi siis! Õige küll, aga kui kunst on suur, siis on ta seda ikkagi oma suurtes avaldustes. Inimene oma väärikuselt ulatub tühisusest kuni kõik-suseni. Meil kõigil maksab end vaevata, et süveneda kõik-suse suunas. On aga küllalt inimesi, kes valitsevad pintsli, aga kelle vaimu liikumise piir on üsna ahtake. Sellest tuleb järeldada, et kunst-nikud ei peaks (nagu ütles Hamann) inimestelt neid portreeterides „portreed ära võtma“, vaid peaksid saama teata-val määral üle oma subjektiivsusest ja nägema üksikute momentide asemel inimeste olemuse paljude momentide kokkuvõtet. See on parim tee kunsti sisuli-sele suurusele ja katse kontakti leidmi-seks inimhulkadega.

*

Impressionismile vastupidiseks kunstiliseks väljenduseks kujunes ekspressionism. See oli loominguline tung lahti objektiivse maailma vormidest. Gooti

ajastul avaldus see usulises tungis taeva kõrgustesse, lahti inimlikust patust. Uu-simas ekspressionismis sai talle tõukeks vaimu üldine pettumus kogu maailma senisest korraldusest. Maailmasõda la-hastas inimhinged ja võttis neilt usu kõi-kidesse eluvormidesse, mis olid kujunda-tud endiste lootuste rõõmus ja meele-kindluses. Me näeme endiste eluväär-tuste ja eluvormide purustamist ja puru-nemist revolutsioonis. Me haarame oma hinge järele, et ehk leiaksime sealt uusi ja paremaid väärtusi.

See toob erilise hingepalaviku ka kunstisse, mis kuulutab end lahti objek-tiivse maailma käsitlemisest ja pöördub vaid hinge väljendustele. Kui impressio-nism oli subjektiveeritud objekt, siis eks-pressionism taotles vastupidist, s. o. oli objektiveeritud subjekt. Ekspressionism oli südame, tundmuse, vaimu, mõtte too-mine kunstisse. Ta seisib kaugel momen-di muljetest, ta haaras asjade sisimat olemust kogu oma draamatilises elevu-ses ja staatikas. Esile tuuakse vaimse personaalsuse üldsus. Kui impressionist näit. sageli asetab oma modelli keset lilli, päikest, maju — rõdule, rannale jne., siis ta vähendas sellega modelli osatäh-tust. See on sama, mis arvas Vasari maastikust, majadest, puudest, kui ta nägi Michelangelo sügavamaid väärtusi. Ekspressionism pakkus inimhinge karak-terpilti nii eraldatult kõigest muust, et loobus isegi üldse senistest objektiivse-dest vormidest.

See liikumine kindlasti lisandas kunst-ile seda vaimsust, millest kippus puudus kätte kunsti maneerlikuks ja formalistli-kuks muutumisel. See toonitas, et loomin-gus vorm ei ole ülim ja ainuõige, vaid väärtuslikum on vaim, mis kunstis peab realiseeruma. Kuivast vorminärimisest kirjutas pahandavalt juba vana Goethe, et „üldse koondub nüüd kõik tehnika ümber ja härrad kriitikud hakkavad no-rima, kas riimis üks s ka tõesti jälle s-i peale tuleb ja mitte vahest ss ühe s-i peale. Oleksin mina veel küllalt noor ja vahva, siis astuksin meelega kõigi see-

sime portreest „modelli dramatiseeritud biograafia“, nagu peab vajaliseks Baudelaire. Ainult niisugusel süvenemisel saame portree selle mõiste kõrgemas mõttes: ta on inimesele sarnasem kui on inimene ise. Ainult sel viisil teostub ka portreekunstis kunsti kõrge mõte, et ta on loodusest olenev, aga on võitnud looduse.

*

Tutvunud ülal lühidalt mõningate kunstisuundade teoreetiliste probleemidega ja loomingu huvipõnevustega, mis toovad selgitust portreekunsti mitmesuguste taotluste ja nende vaatlemise mõistmisesse, heidame nüüd kiirkäigulise pilgu eesti portreekunsti arengule. Muidugi ei saa meie siin juhtida tähelepanu kõigele mainimisväärsele, mis meil portree alal on olemas, kuid rahuldugem sellega, mis meil on olulisemat ja iseloomulisemat.

Meie portreekunst on niisama vana kui meie kujutav kunst üldse. Inimilmed on haaranud alati kunstnike tähelepanu. Portreemaaling, joonis ja skulptuur levisid varemajal rohkemgi kui nüüd, kus inimeste mälestust jäädvustab fotomasin ja inimesed selle viimasega väga rahuldavad.

Eesti kunst ja kunstnike nimed ei ulatu kuigi kaugesse minevikku, rahvuslikust seisukohast vaadatuna, sest meie sotsiaalsesse-ühiskondlikku ellu tungisid alles läinud sajandi keskel need esimesed kiired, mille valgustusel võisid areneda individuaalsed vaimuanded. Meie ülikas rahvaloominguline aineiline vanavara näitab eestlaste kunstilist ilumeelt külluslikult, kuid see kõik jäi olukordade tõttu vaid kollektiivse ilutunglemise avalduseks. On küll ka andmeid, et mõningal meie andekal inimesel õnnestus tõusta juba pärisorjuse ajal võõrmaade suurte vaimutegelaste ridadesse, aga meie rahval ei olnud sellest mingit osa-
saamist ja meie kultuurile on need pioneerid jäänud tundmatuiks nimedeks. Niisugusele nähtusele viipab näit. Rosenplänteri „Beiträge“ (nr. 4,

1815), kus räägitakse üksikute tol ajal elavate eesti haritlaste ümberrahvustumisest ja mainitakse üht eesti soost maalijat, kes võtnud oma rahvuse varjamiseks itaaliakeelse nime. Enamasti need üksikud küll saksastusid, küll venestusid ja mõnest võime vaid aimamisi oletada, et nad sünnilt kuulusid eestlaste perre.

Kui mõni ehk mõtleks neid meie esimesi haritud inimesi seepärast süüdistada, siis ta oleks halb kohtunik, kes ei arvesta olukordade rasket paratamatust ja tõeksvõttu, et teisiti talitades need andekad õnneosalised poleks üldse saanud arenada oma annet. Pealegi kujuneb rahvustunne jõuliseks väärtuseks tolle aja kultuurrahvastegi peres alles 19. s. esimesel poolel ja sealt edasi.

Kohe pärast pärisorjuse kadumist sündisid ka meie esimesed kunstiinimesed, kes töötasid küll võõraste kultuuride mõju all, aga ühtlasi jäid eestlasteks ja pidasid seega sidet oma rahvaga ja kodumaaga. Esimesi niisuguseid mehi oli Johann Köler (1826—1899), teine August Weizenberg (1837—1921). Nendele järgnevad teised mehed, kelle sünniaeg on hilisem. Kui meie eesti portreekunstit kõneleme, võime minu arusaamise järgi alata vaid J. Köleriga ja lõpetada nende paljude väga andekate noortega, kes tänapäeval rikastavad meie kunstielu. Kui suudaksime siin anda täieliku ülevaate eesti kunsti portreetoodangust, saaksime õige suure kogu kõige mitmepalgelisemat väärttaotlust sel alal. Meie portreedes kajastuvad mitmete aegade kunstilised tõekspidamised, sest meie kunst on oma sünniaastaist kuni tänaseni avaldanud ikka erksat otsivat joont ja pole hetkekski oma paremas osas kinni jäänud mõninga vormi või voolu rutiini ega ühekülgsusesse. Eriti võime seda märkida eesti kunsti selle ajastu kohta, millal ta pinna leidis oma kodu, oma seltskonna ja rahva elujõu miljööks. Meie vajasime kiiret arenemist, meie käed pidid töötama virgalt ja meie vaimgi ei võinud peatuda mingis fleg-

mas ega teistes mugavustes. Sellest johtubki, et meie kunsti peamised võidud ei peitu niivõrd küpses viimistluses kui otsingute elevuste värsketes õnnestumistes. Võib-olla avaldub seepärast meie kunsti paremikus palju etüüdilisi momente, aga see ei ole paha, sest etüüdilisus kannab endas värskust.

*

Meie vanema põlve kunstnikud töötasid sel ajal mõjul olevas klassitsistlik-realistlikus või romantilises vaimus ja austasid hoolikalt akadeemilist formalismi.

Väikesed kunstikogemused peavad sellelaadilisi loomungulisi taotlusi tänapäevani ainuõigeiks kõrge kunsti saavutusiks. Niivõrd mõjuv, imposantne oli klassitsism, et ta haaras kogu maailma ja tema teoreetilised seisukohad seovad meeli veel tänapäevani kõigis neis kohis, kus kunstilt nõutakse esma-joones esinduslikkust, kus kunstilt oodatakse elu idealiseerimist, suurt staatika-graatsiat jne.

Peterburi kunstiakadeemia oli tol ajal itaalia klassika täieliseks mõjualuseks ja, nagu kroonu õppeasutus kunagi, pidas ta seda joont tugeva formalismini. See akadeemia sai kooliks meie esimesile kunstnikele. Kui neist mõned hiljem oma loomungus üle said selle formalismi kuivusest, siis tuli see nende andeerksusest ja sellest tugevast isikupärasuse noodist, mis renessansimeistrellegi andis nende väärtuse.

Meie kunstnikest esimesena asus sinna akadeemiasse õppima Johann Köler. Joh. Köler maalis maastikke, žanre, usulise sisuga kompositsioone jne., kuid tema peamiseks alaks jäi portree ja nende arv ületab ka ta teised teosed mitmekordselt. Kes olid tema objektideks? Ta sai algul mitmeid tellimusi keiserliku suguvõsa liikmetelt ja ülesanded õnnestusid. Sellele järgnes siis tellimuste laine Peterburi kõrgemalt seltskonnalt — suurvürstidega alates kuni igasuguste krahvideni, senaatori-

teni, linnapeadeni, admiralideni, kindraliteni, ministriteni. Oli aastaid, millal Köler oli tööga koormatud viimse võimaluseni. Üks tähtsamaid portreid ta toodangus kujutab riigikantslerit vürst Gortšakovi, mis on maalitud 1867. a. ja mille eest Köler nimetati akadeemia portreemaaliskunsti professoriks.

Kuidas hinnata Köleri portreid? Meie oleme eespool mitmel korral iseloomustanud vaimsust ja maneeri, mis on omane klassitsistlikule akademismile. Joh. Köler kuulus selle joone hoidjate hulka. Kui akadeemia selles kallakus taotles suurt formalismi, siis nakatus sellelt formalismilt mõndagi ka Kölerisse. Kunstiajalugu teab väga hästi, kuidas tsaar Nikolai türanniseeris oma maitsega ning kapriisidega akadeemia professoreid. Viimased türanniseerisid jälle oma õpilasi, kui mitte türanniseerimise lustist, siis vähemalt hirmust. See kõik määras erilise pitseri Peterburi tolle aja „heale“ kunstile ja seda pitserit aitas kõigiti hoida too kõrgem võimu- ja rahaseltskond, kes andis kunstile tellimusi. Nii on mõistetav, et Kölerigi portreede kaaluvat osa iseloomustab teatav akademismi rutiin, sest mis võimalusi võis selles kõikvõimsate õhkkonnas jääda kunstnikule, ta isikupärase elevuste-mahlade taotlusile!

Ei või ütelda, et Köler ise oma loomult oleks olnud tuima rutiini pooldaja. Kölerist näeme, et ta isegi kannatas selle all. Saksa kunstnik ja publitsist Leopold v. Pezold nimetab teda oma mälestustes „vaidlejaks, kirglikuks võitlejaks“ iseloomuks. Ja tõepoolest, kui Köler elas vabakunstnikuna Pariisis ja Itaalias, näeme teda innukalt haaravat elava looduse järele ja ühtlasi näeme, kuidas ta portreedki (akvarellid) on realismiküllased, elavelulised selle kõrval, mis ta teeb Peterburi akadeemilises formalismis oma kõrgele tellijaskonnale. Köleri isikupärasuse mahlad sulasid tublisti sellesse õhkkonda, mis suutis lugu pidada vaid mõistlikuks, kuivaks järeleaimavaks vormeliks kujunenud mineviku suuruste loomungust ja mis juure oli saanud vaid

T. GRENZSTEIN

PORTREE

ÓLI

mingi magususe melodramaatilises võltsis kauniduses. Köleri töid kannab ma-
neer ja Köler poleks saanud püsida päe-
vagi, kui ta poleks järginud seda ma-
neeri.

Iga nähtus on oma ajavaimu laps ja
väärtus omaette. Ka tolleaegses forma-
listlikus akademismis on iluväärtusi,
mida ei tule eitada teiste aegade väärtus-
tuste kõrval. Ka tardumus kannab üle-
vuse momente, kui midagi ülevat on tar-
dunud. Ei või salata, et akademism säi-
litas vanaklassika ja renessansi suuri
voorusi. Ainukene häda oli, et sel-
lega klassitsism ei loonud midagi uut,
jäi nõrgemaks oma suurtest eeskujudest,
sest ta teeskles seda, mis eelkäijail oli
ehtne elulesuhtumine.

Kui Köler külastas kodumaad ja oli
eemal Peterburi õhkkonnast, sai ta en-
dale lähemale ja maaliskoopis elavama
ja tõepärasema lopsakusega. Üldse lä-
bistab ta portreid siiski soe ja pehmelt
mõjuv värvide varjundirikkus ja see an-
nabki neile kestva väärtuse.

Köleri elutöö suurem osa ei kuulu
meile, aga päris kenakese ülevaate
saame ta loominguomadustest, kui kü-
lastame E. Kunstimuseumi Tallinnas ja
üksikuid perekondi, kellel on ta maalin-
guid.

Keda kodumaalasist portreeteris Kö-
ler? Ta lahkus poisikesena kodumaalt ja
tuli seda esmakordselt külastama 1863.
a., olles siis juba suurte võimetega ja
kõrgelt hinnatud kunstnik. Ta külastas
vanemaid ja maaliskoopis isa kui ema. Va-
nakesed olid mõlemad haigete silma-
dega ja nii on nad maalitud suletud sil-
madega. Need portreed on praegu ta su-
gulaste juures Tallinnas.

Rännates ringi maaliskoopis ta mitmeid talu-
inimeste tüüpe. Märkima peame siin neist
kõige tähtsama: see on portree Villem
Tammest, kirvega õlal. Kunsti kataloogis
on see märgitud „Hiiu talumees kirvega“.
Seda Villemit maaliskoopis ta kahes variat-
sioonis, ühe akvarelli, teise õlis. Vil-
lem oli pikkade juustega habemik mees,
väga haruldaste sügavatundeliste näo-

joontega ja meenutas Kristust. Hiljem Kö-
ler maaliskoopis oma „Õnnistava Kristuse“
(Kaarli kiriku altaris), „Tulge minu juure“
(E. Kunstimuseum) ja „Andke keisrile,
mis keisri kohus...“ (Eesti seltside kingi-
tus keiser Aleksander III-le), võttes Kris-
tuse näoilme Villemi näo eeskujult. Seda
ei teinud Köler halvasti, sest ta Kristused
on haruldaselt veenvad.

Meid kõiki võiks huvitada too hiidlane
Villem, kelle näojooned kandsid endas
sügavat õilsust ja on nüüd jäädvustatud
Kristusena. Aino Kallas püüdis leida
andmeid ta kohta ja leidis ning avaldas
need „Olionis“ nr. 8, 1930. Sealt loeme,
et ta sündis Kassaris 1836. a. Kassari
saare lõunapoolsel rannal on endine ran-
navalve maja. See kuulus kord Villemile.
Juba tema isa olnud ilus mees ja Villemit
olevat ümbruskond kutsunud ilusaks
Villemiks. Villem teenis karjasena,
kangruna, tallipoisina, kupjana, kutsa-
rina ja aidamehena üle 40 a. mõisas; hil-
jem elas ta oma talus ja suri kõrges va-
nades 1915. a. Villem olnud andekas
inimene ja joonistanud osavasti ma-
kaarte. Köler kohtas Villemit, kui vii-
mane oli kutsariks, ja maaliskoopis teda Vaimla
mõisas.

Kodumaal alates ja Peterburis lõpetas
maalikoopis ta lauluisa Kreutzwaldi
(1863—64). 1886. a. on pärit portree
Hugo Treffnerist, samuti dr. J. Karellist,
1899. aastast aga portreed P.
Petersonist ja J. Adamsonist (pooleli).
Neist portreedest on meie rahvusliku elu
arenemises võitnud erilise tähtsuse
Kreutzwaldi oma, sest vähemalt kaks su-
gupõlve meil tunnevad seda pilti ära-
trükkide kaudu, kus lauluisa seisab, raam-
at käes.

J. Köleri kunstniku-suurus — või õige-
mini tunnustatud õitseng Vene kunstielus
— kestis niikaua, kuni akadeemia ja
akademism olid ainuautoriteetsed. Aka-
demismi ainuõigustus ei võinud aga pü-
sida kuigi kaua, sest vene hariduse ja
rahvusliku vaimsuse ning humanistlike-
sotsiaalsete mõtete süvenedes tõusid ellu
hoopis uued vaimutuuled ja need nõud-

sid ehtsemaid elumahasid, elulähedust ka kunstilises loomingus. See tunnetus võttis kaju juba varem, aga kasvas eriti mõjuvaks jõuks 80. aastail ja kõigutas akadeemia autoriteeti väga tugevasti. Uus liikumine hoidis realismi poole, maalil tavalist elu, loodust, žanri, rahvast — tõi kunsti ellu ja tõi kunstisse rahvusliku omapära momendid. Ühtlasi see uus liikumine tõi kunstisse ideelised-õpetlikud tendentsid, sest see liikumine ei pidanud õigeks, et sellane jõud nagu kunst võiks ja tohiks vaid ilutseda mingi eluvõõra iluga.

Et Venes tol korral rahvuslik ja inimarmastuslik ning ühiskonda parandav mõtlemine oli väga tugev, siis näeme, et sellesuunaline kunsti ümberkujumine sai tõuke haritud seltskonnast. Me mõistame, et see uus ideeline kunst, mis tungis värskesse elavasse ellu, sai suure poolehoiu osaliseks.

Akadeemia pidas seda kõike kunsti profaneerimiseks ja halvustas uut kunsti, kuid võitjaks jäi uue kunsti eluline värskus (peale õpetlikkuse tendentside, mis hiljem ka uuest kunstist kui liigliha tõmbus tagasi). Uus realism sai vaimustuse osaliseks, kuna akademism jäi tuimaks varjuks selle kõrvale.

J. Köler kui akadeemik, kui akadeemia professor ja kui akadeemia nõukogu liige hoidis südilt akademismi poole ja eitas järsult uut liikumist. Alfred W a g a l, kirjutades monograafiat Kölerist, oli tarvitada Kölerilt säilinud märkmeid selle asja kohta: neist näeme tema arvamusi akademismist ja realismist. Neist märkmeist hoovab ka põlgus realistliku lihtelu kujutamise vastu. Nii loeme ta arvamust Rjepinist: „Oleks tõeliseks hädaks Venemaale, kui kõik hakkaksid maalima burlakke ja saporozlastele sarnaseid kaabakaid!“ Rahvuslikust kunstist arvab ta: nagu pole olnud rahvuslikult omapärast astronoomi, niisama vähe on mõeldav rahvuslikult omapärane kunstnik maalikunsti alal! Tendentsidest kunstis arvab ta: kunsti ei või rakendada teoreetikute üksteisest lahkuminevate sihtide

teenistusse, sest siis kunst jääks pinnata; kunst ei luba ennast kütkestada, ta on piiramatu ega ole alistatav ei heale ega kurjale.

Uue kunsti võidukäik jäi võitjaks, akadeemia reorganiseerus ja Rjepin kutsuti professoriks. Uus kunst ise aga loobus vaid sotsiaalsete-ühiskondlike tendentside orjamisest ja kõigest õpetlikust.

Kui J. Köler maalijana oma akadeemilises vaimus ilmutas siiski tunduvat realismisümpaatiat, näeme tema kaasaegse skulptori August Weizenbergi (1837—1921) akadeemilise kunstimõistmise juures realismile kaldumise asemel romantikasse pöördumist. Ta on usklaskik selle voolu nii sisu- kui vormitaotlusilt ja ka magususelt. Ta tee kunstile oli samuti vaevarikas nagu Kölerigi, aga Köleril oli parem õnn, kuna Weizenberg jäi eluajaks oma võitluste ja rabelemiste valulapseks.

A. Weizenberg on klassika harrastaja, peamiselt allegoorilise lüürikaga: ta teoseks on hauamonumendid leinameeleoludega, igasugused Rossiad, Romanad, Tassandus, Edevus, Ideaal, Reaal, siis Ophelia, Hamlet, Romeo ja Julia, Lady Macbeth jne., ajaloolised Peeter I, Aleks. Nevski, Agrippina jne. Siis meie mütoloogilised ja eeposlikud Linda, Kalevipoeg, Koit ja Amarik, Endel, Juta jne.

Kahtlemata omandas Weizenberg võrdlemisi küpse tehnikat oma alal. Ta ei saanud aga oma teostesse panna kuigi silmapaistvat isikupärasust. Ta ei olnud paraku ka harulduseks usklassika harrastajate leegionide keskel — ta ei rabanud, ei üllatanud, vaid jättis keskmiste kordaminekute mulje. Suures heitluses ja oma töid sageli paljundades, igasuguste ülesannete järele haarates jne. laskus ta kordaminekute tase sageli ka üsna küsitavaks. Üldse Weizenberg oli kunstielu minevik.

Kui portreebüstide modelleerija jäi ta põhiolemuselt ikkagi usklassikuks ja see andis ta teostele mingi üldmusterliku ilme, välise korrapärasuse, teatud idealiseeringu, aga vähe karakteristlikkust.

Need büstid on pidulikud, aga jätvavad soovida elulisuselt, sest Weizenberg oma kunstiomadusilt oli ikkagi kõike muud kui portretist. Portree tema juures kuulub minu arusaamise järgi tema kõrvalhuvide ja kõrvalülesannete hulka.

Kuid kui mõtleme meie hariduse-elule, siis Weizenbergi portreed on sellega nii mitmeti seotud, et me ei mõista seda kujutellagi ilma nende marmorkujudeta. Meil oli vähe üldtuntud rahvamehi ja hariduseinimesi, aga meie üldsus tol ajal ei saanud neidki tundma, kuigi oli neist palju kuulnud. A. Weizenbergi büstid on selle küsimuse õilsalt ja hoogsalt lahendanud ja mõnedki neist on saanud raudvaraks meie kujutlusis, kui mõtleme oma noore elu päris nooruspäevade tähtsatele meestele.

Kes meist ei tunneks vanakest Kreutzwaldi peamiselt just Weizenbergi marmorkuju järgi! Kui Weizenberg ise arvab, et „kunstiline tegevus on hea ja ilusa avastus, on armastuse ja kõigi õilsate tunnete avaldus,“ siis Kreutzwaldi isiksuses avanes kui reaalses objektis nende õilsuste jäädvustamise võimalus. Me näemegi, kuidas sellest kujust hoovab vastu midagi, mis on omane vaid ülevaile hingedele. Huvitav on märkida, et selle büsti omandas kunstnikult a. 1887 kuberner Šahhovskoi ja kinkis Eesti Kirjameeste Seltsile (v. E. Kunstimuuseumi Aastaraamat I, 1931: J. Pert: A. L. Weizenberg). Nüüd on selle büsti jäljendusi tuhandeid ja see teos kuulub meie kunstkultuuri raudvara hulka.

Samuti tunneme kõik ka Weizenbergi raiutud rinnakujusid L. Koidulast, J. V. Jannsenist, C. R. Jakobsonist, J. Hurdast, akadeemik Wiedemannist, M. Veske pronksist büsti Tartu kalmistul jne. jne., siis ta enda rinnakuju, ta ema büsti, ta onu, Jaan Poska, Lurichi, Anna Haava jt. portreid. Nii mõnigi neist ei kuulu vähest kõige õnnelikumate hulka, aga mõned, nagu ta ise, ta ema ja onu, ilmutavad kivisse viidult pehmet õnnelikult idealiseeritud reaalsust ja Weizenbergi kunstitung

nende kaudu on jäävalt kantud meie rahva vaimsesse ellu.

Teine väljaspool kodumaad töötav skulptor, akadeemik A. Adamson, pühendus täieliselt figuraalkompositsioonile ja monumentidele ja temast kui portretistist ei ole mainida midagi nimetamisväärtset. Kui tahaksime mainida ta mälestussambaid Villem Reimanile Tartus ja Kreutzwaldile Võrus, siis ei saa ei Villem Reimani näoilmet ega ka Kreutzwaldi oma kuidagi hinnata portreekunstis seisukohalt. Need on modelleeritud Itaalia Viareggios piltide järgi ja jäävad ilmete karakteriseerimises rohkem formaalsusteks, umbkaudsusteks ja sedagi enam monumentide kui monumenditavate kasuks.

Akademismi klassikalisisus ja mõistuslik ilutaotluse formalistlikkus, nagu kuulsime juba eespool, hakkas tundma oma ebaelulisust ja kaldus realismi elulisuse poole. Seda võime panna tähele juba Adamsoni juures, kui võrdleme tema teoseid näit. kasvõi Weizenbergi omadega.

See akadeemiline realismus süvenes aga veelgi enam.

Kunsti vaimsus astus lähemale elule, et ammutada uusi rikkusi.

Sellelt seisukohalt tohiksime mainida kaht eesti portreemaalijat, kes elasid alaliselt võõrsil, aga külastasid ka kodumaad ja ammutasid siit aineid...

Mainime siin Tartu pagaripoega Oskar Hoffmanni (1851—1912). See väga viljakas kunstnik õppis Düsseldorfis akadeemias, kus akadeemiline klassitsism oli juba üsna palju värskenenud realismi elulisuse lisandustest ja kus žanrimaalimine ja poolklassitsistlik realistlik portree leidis agarat viljelemist. Hoffmann omandas seal hea tehnika ja ta erk osavõtmine ümbruse tähelepanekuist ei tardunud ateljee kinnisuses. Meie ei tunne Hoffmanni peamiselt kui portretisti, vaid kui terast ning väga huviküllast eesti talupojatüüpide maalijat nn. žanri- või olundimaalis. Me näeme tema teostes küll teatava kooli maneeeri, teatavat pidulikkustki, idealiseerimistendentsi,

kuid reaalsuse lopsakuse otsemeelsus ei kustu selle juures. Meile ei jää muljet, et siin objekte oleks tarvitatud vaid maalingute aluseks, ei, need objektid on portreeteritud. Nimetagem siin tema „Eesti talupoja“ nimetuse all tuntud maalingut, kus talumees pühapäevarietuses, kaabu peas, poolprofiilis elava tähelepanuga meile vastu vaatab. Hoffmanni maalingute üldtoon ei ole värvirikas, aga peenvarjundid selles koloriidis tõendavad inimesti värvimeelt. Hoffmanni väga suur produktioon on laiali ja sellest ei ole kellelgi veel õiget ülevaadet. Väga palju on sellest Venemaal, teistes maades, näit. Lätis ja enamasti laiali eraomanike käes. Olen näinud ta mõningaid puhtportreid meie maa aadlikest: need väikese-möödulised akvarellid olid musterteosed tolle aja akvarellitehnikast ja jätsid mulje, et autor oli neis pannud palju rõhku seesmise elamuse välisele karakteriseerimisele. Nii Tartu kui Tallinna muuseumid pakuvad Hoffmanni toodangust üsna häid vaatlemisvõimalusi...

Järgmise düsseldorflase, kes ka suri Düsseldorfis, nimetame meie tuntud poliitikategelase ja ajakirjaniku Ado Grenzsteini nooremat venda Tõnis Grenzsteini (1863—1916). Tõnis on kunstnikke, kes noore algajana üsna hästi oli Eestis tuntud, aga hiljem võõrsil elades eesti elust nii välja lülitus, et kunstiringkondadeski temast teatakse väga vähe. Tõnis Grenzstein siirdus 1886. a. Düsseldorfis akadeemiasse, kus ta õppis prof. Gebhardti maaliklassis, lõpetas selle ning jäi hiljem kuni 1900. a. Gebhardti abilliks. Kodumaal käis ta algul vaid lühikesi külastamissoite tehes, hiljem ei tulnud ta siia enam üldse.

Meie kunstiellu on ta endast jätnud vähe jälgi. Ta portreedes näeme realistikku, tumedais toonides kallakut, sarnlevat näit. Paul Raua düsseldorflikkusele.

Mainime seda vähest, mis meile temast jäänud.

Õppides noormehena veel Tartus v. zur Mühleni juures, tegi ta söega ja kriidiga päevapildisuurendusi, portreid mo-

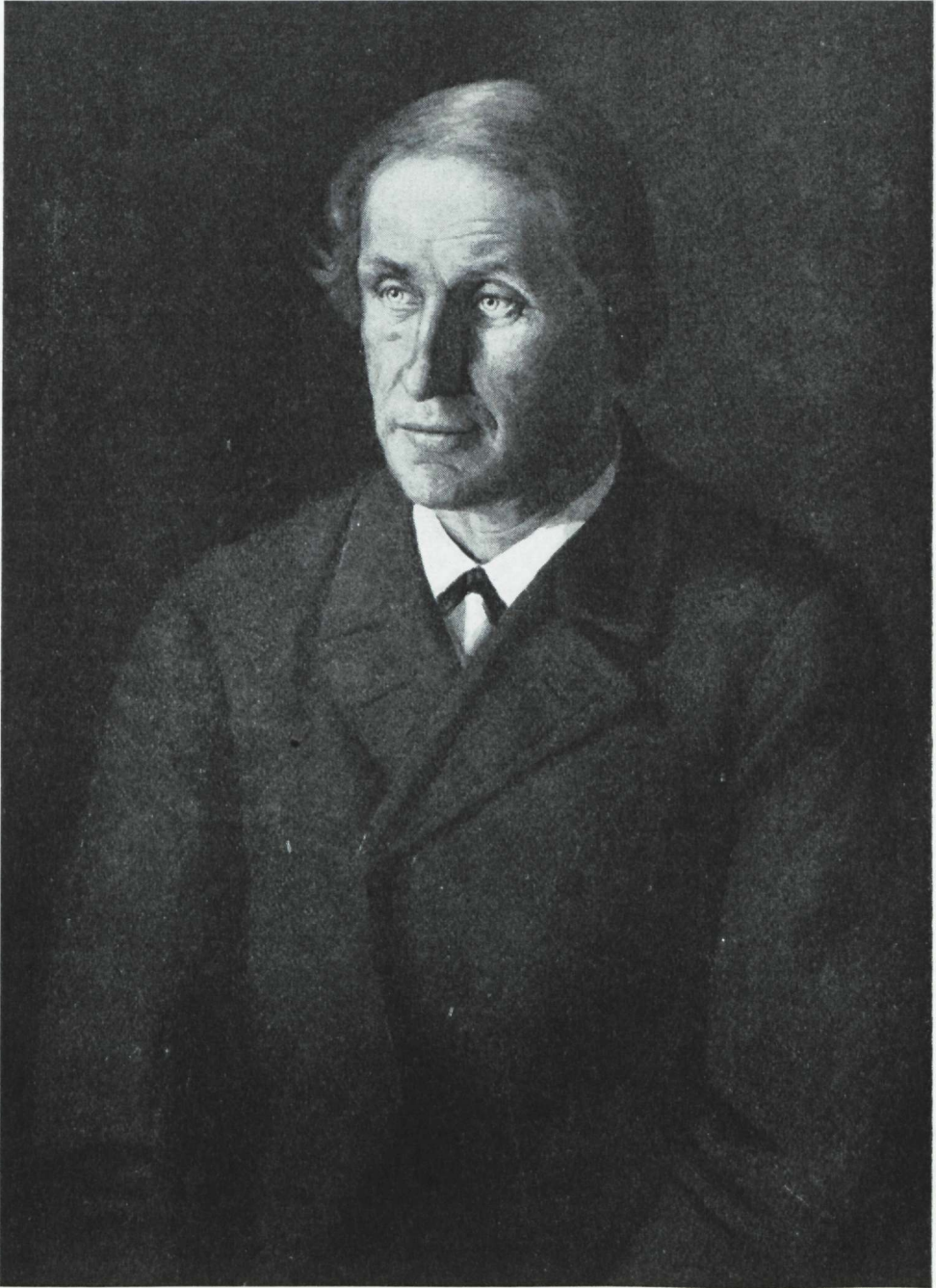
delli järgi ja maastikke. Neist tõist on säilinud üks, mis meid kõiki peaks väga huvitama: see on kriidijoonistus (päevapildi järgi) L. Koidulast, millel Koidula on kujutatud lainetavate juustega ja mis on kauni kultuuriloolise dokumendina meie kõigi südames.

Selle joonise puhul juhib Bernhard Linde tähelepanu Koidula kirjale, kus viimane avaldab oma arvamusi ja meeolu selle pildi saabumise puhul Kroonlinna. Kasutan juhust ja avaldan selle ka siin. Ta kirjutab sellest 28. märtsil 1885. a. Tartusse kodustele: „Väga üllatas meid ja eriti rõõmustas Eduardi (s. o. Koidula mees) pilt, mille eest me Teile südamliku tänu ütleme! Vaevalt usutav, et vastava hariduseta isik nii ilusa tööga, nagu seda väikese päevapildi järele tehtud suurend on, võib saada toime. Hielbig, sel alal õige osav asjaarmastaja, kahetseb väga, et Grenzsteini koolitamiseks võimalik ei ole vähematki kulutada, — „temal puuduvat veel ülemineku toonid“, ütleb ta, „aga tal on korrektsed kontuurid, rohkesti plastikat“. Pilt ripub Eduardi kabineti diivani kohal seinale, ja esimesel pühapäeval, mil meil oli rohkesti külalisi, rändas kogu seltskond kabinetti. Veel kord minu südamlikum tänu!“ B. Linde mainib, et see originaal kuulub pr. E. Rosenthalile.

1890. a. maalib Grenzstein noort luuletajat K. E. Sõõti. See teos ilmutab energilist valguse-varjude vahetõrget ja kuulub praeguseni K. E. Sõõdile.

Teadmata millal on maalitud kunstniku isa, istumas ja lugemas raamatut. Varem kuulus see portree A. Kruusbergile, kus see nüüd asub, ei tea ma kahjuks. 1892. a. Otepääl Päidla mõisas suvitades maalib ta rea portreid Härmside perekonnaliikmeist ja need maalingud kuuluvad praegu Härmside järeletulijatele.

Peatusin pikemalt meie vanemate kunstnike juures, kel meie olude tõttu veel ei olnud võimalusi töötada kodumaal oma rahva keskel. Me näeme, et võõrad olud neid enam ei summutanud,

T. Grenzstein

Portree

peale üksikute. Eesti uus elu valmistus ju ette, et ka vaimutöö siin võiks kanda toetada.

*

Käesoleva sajandi algul sündis meie elus mõndagi, mis meie hariduse- ja vaimuelu tegid hoopis intensiivsemaks endisest. Maa oli kosunud ja isad koolitasid lapsi kuni kõrge koolini; eesti intelligentsi oli linnades juba hea koguke; ka jõukamaid kodanikke tekkis, kes kaupmeestena, majaomanikena jne. linnadele ilmet andsid. Elu hakkas arenema hoogsalt.

Me näeme, et sel ajal asuvad lõplikult kodumaale elama ka eesti esimesed kunstnikud. Kuigi pind siin kunsti jaoks on veel äärmiselt väealine, nagu uudismaa asunikele mingid rabaservad, ometi võis kujutella, et tõhusalt töötades siin ka olukord kunstile muutub vastuvõtlikumaks.

Esimene eesti kunstnik, kes jäi püsivalt elama ja teotsema kodumaale, oli meie praeguse tuntuima ja hinnatuima vanameistri Kristjan Raua kaksikvend Paul Raud (1865—1930). Tema maalis peamiselt portreid.

Tõsi küll, et Paul Raud kuni Maailmasõjani peaaegu üldse ei tegelnud eesti seltskonnaga ja keerles ning maalis vaid saksa soost ringkondades. Paul Raud oli isiklikult ainult-kunstniku omadustega inimene ja ei võtnud osa avaliku elu lainetustest. Tahtes elada kodumaal, tegi ta heameelega tööd neile kaasmaalasile, kes vajasid seda tööd. Meie rahvusliku hariduse-elu tungidele ja pingutustele tundub võõrastavana, et kunstiinimene elab su kõrval kui võõras ja töötab võõraste ringile, aga me peame mõistma, et see ei tulnud mõtlemisviisist üksinda, vaid ka olude paratamatusest. See on ka temperamendi küsimus, ja Paul Raud, saanud noores eas saksa hariduse ja harjumused, paraku ei omanud seda temperamenti, nagu samal ajal näeme ta vennal Kristjanil ja Ants Laikmaal.

Paul Raud kui endassetõmbunud inimene ja meie elust kõrval seisja ei an-

nud erilist tõuget selleks, et tema loominguulist tegevust oleks jälgitud ja sellest nüüd oleks mingi konkreetsem ülevaade. Pärast tema surma koguti kokku ta teoseid ja korraldati neist mälestusnäitus. Pärast seda koostas ta isikust ja loominguist esimese ja seni ka ainukese hinnangukatse Hanno Kompus ja avaldas selle E. Kunstimuuseumi esimeses aastaraamatus (1931). Neist andmeist, mis sealt leiame, ammutamegi siinsed märkmed. Siit leiame Pauli enda autobiograafia ridadest, et ta Düsseldorfis koolist pidas väga palju lugu ja hindas kõrgelt prof. Gebhardtit, kelle õpilaseks ta oli: „Siiski avaldas jäädavalt sügavaimat mõju prof. Gebhardt oma tööde kaudu, tööjuhtimisega (korrektuuriga) akadeemias ning oma sooja iseloomu tõttu. Usaldasin teda nagu isa, mis ma talle kord ka tähendasin. Tema töö oli kantud sügavast hinge valdavast tõsidusest, psühholoogilisest sügavusest ning tehnilisest täiusest.”

Paul Raud lõpetas akadeemia 1894. a. ja asus kodumaale teotsema. Ta alati-seks elukohaks jääbki Tallinn ja me näeme teda paar aastakümnet mõisades jne. maalivat tellitud portreid. Võistlejaid siin ei olnud ja nii sai Paul Raud neis ringkonnas väga otsitud portretistiks.

Paul Raud on maalinud ka mõned žanrid ja Tallinna Pühavaimu kiriku altari-pildi (1907). Ta žanrid, maastikud, kompositsioonid on aga enamikus jäänud etüüdideks, sest ta suhtus kunstile ülitõsiselt ja nagu ei julgenud neid lõpule viia.

Kui hinnata ta toodangut, siis võib panna tähele, kuidas neis avaldub kaks omadust ühteviiduna: üks on ta loomu lüüriline maalilisus, kus „rõhk ei lasu ei kontuuril, s. o. joonistusel, ega valgusvarjul, plastikal, vaid toonikusel, varjun-deil: silma läige, juuste kiharate kohe-vus, üldine naha toon”; teine on see, mis ta koolis on õppinud: „joonistusliku tera-vuse, modelleeringu haaravuse, värvide võlu ja kontrastide jõu, mis õpingu lõpuks tasakaalustatakse, kuid nii, et

P. Raud

Muhu vana

Õii

õpitu kaalub üle sünnipärase". Kompus leiab vist päris õieti, et „see oli tasa-kaalukus e n e s e o h v e r d a m i s e g a", sest ta loomingsusse jääb üldise realistlikkuse kõrvale palju kooliomaduste monotoon-
sust, kuivust, sekka kalkustki.

Paul Raua maalitud portreid on üsna palju, kuid enamik ei kuulu meie seltskonnale ja on laiali nende omanike järeletulijate perekondades. Nende hulgas leiduks puhta kunsti seisukohalt mõndagi, mis rikkuseks oleks meie kunstimuuseumidele, sest tähtis ju ei ole, keda, vaid kuidas on maalitud. Paraku ei ole meie muuseumid veel kaugeltki arenenud meie kunstielu täielikuma ülevaate võimaldamiseni. Nime-tame kasvõi näiteks v. Pistohlkorside tütre pead, mis kütkestab nii mudeli meeldivuselt kui ka selle peenelt, elegantset ettekandelt, saavutades sellases ansambelis delikaatse hurma.

Kui mõtleme portreid, mis Paul Raud otseselt meie elu jaoks maalinud, siis on neid võrdlemisi vähe.

Märgime siin südamest tulnud kordaminekuga antud „Ema portree" (1894) ja „Onu Pauli portree" (1894—96). Kui-
vem, aga koolilt viimisteldum on „Autoportree" (1908), kus näo maalimine on hoolsalt läbi mõeldud. Hästi õnnestunud teatud reaalselt eluliselt on „Töömeister P. Jürgensoni portree" (1915). 1904. a. maalis ta Tartus olles täisfiguurilise portree Paula Brehmist, mis oma heledate põhitoonidega on väheseid erandeid ta tumedafoonilises produktsioonis.

Vabariigi päevilt on Paul Raua poolt maalitud ülikooli kuraator Peeter Põld (1926) ülikooli jaoks, pr. Poska (1917), Mihkel Martna (1930). Kompus juhib tähelepanu P. Raua poolt maalitud kätele, kus ta on tabanud oma mudelite ise-loomu. „Nägu võib kanda maski, kuid käed ei eales, neis peegeldub tükk elu-lugu ja selle on püüdnud kinni ja jääd-
vustanud Paul Raud."

Pildistuste järgi maalis ta riigikogule J. V. Jannseni, C. R. Jakobsoni ja J. Poska portreed ning „Estonia" teatri jaoks selle

kadunud direktori K. Jungholzi portree. Ta viimseks tööks jäi pr. A. Vesteli portree...

Paul Raua vend Kristjan, kes praegu on meie keskel kõrges vanaduses, aga nooruslikus loomismeeleolus, kandus oma hella ja sügavamõttelise fantaasiaga hoopis teistele loomingu-
radadele ega ole portreekunstiga tegelnud.

Portreekunstnikuna tõi eesti ärkavasse rahvuslikku kultuuriellu suurt elevust ja värskust viimane eesti düsseldorflane Ants Laikmaa (Laipman), (sünd. 1866. a.). Tema ei saanud Düsseldorfi akadeemiat lõpetada, aga autodidaktina, olles täis põlevat tuld omaaja kunstielu liikumistest ja ümbersünnist ning olles selle kõrval vaimustatult haaratud meie rahva kultuuristumise hoogsast protsessist, sai temast tugevamaid juhtivaid mehi, kes teed valmistas meie kunsti õit-sengule, kes ka meie keskel uusaege-male kunstimeelele esimesi vagusid ajas. Erk, elujuline, optimistlik viimse võimaluseni — nii ta tuli sajandi algul kodumaale ja pani lipu lehvima ning hüüded kõlama, et meie rahvas võib ja peab ning suudab oma kunstiandeid viia loo-vale tööle!

A. Laikmaa maalis portreid, aga hiljem pöördus ta ka maastikule, lilledele. Suurema osa oma kunstiarbastusest ja kunstnikuhingest kulutas ta aga kodumaa noorte annete õpetamisele. Ta sai kogu Eestis populaarseks oma Kreutzwaldi portreega, mille foonil on koidupuna ja mis kannab nime „Kaugel näen kodu kasvama". Meie elus löid tol ajal ärkvele rahvusliku iseteadvuse heledad tungid, meil ehitati „Vanemuise" teater, meil kõneldi rahvusliku kunsti vajadusest ja meil sündis Noor-Eesti liikumine vaimu-elu kultuuristamiseks. Sellest mõistame, miks too Kreutzwaldi portree värviliselt reprodutseerituna leidis tee väga palju-desse eesti haritud kodudesse. Eesti seltskonna vahekorid kunstiga ei olnud küll veel kuidagi kunstihingeline, kunsti vajav, aga küps oli tahe tõendada oma kultuurilisust rahvusliku kunstiga.

P. Raud

Prof. P. Pöld

A. Laikmaa portreedest mainime ta nooremast east veel M. Gorki portreed, kus foonil lõkendab revolutsiooni kuma. Meie näeme, et Laikmaa sidus oma portreed ideeliste huvipõnevustega ja nii said nad kuidagi sümboolseiks. Õige suurt tähelepanu äratasid ta mitmed talumeeste portreed, millest siin nimetame ta „Vana Aitsamit“. Samuti tuleb hinnata ta mitmeid autoportreed, paljusid seltskonnategelasi, näitlejaid (näit. H. Gleser „Estonia“ jalutusruumis, Paul Pinna jne.)

Oma põhiloomult on Laikmaa kunst impressionistlik, muljeid otsiv ja muljeid jäädvustav kunst. Kord paljude aastate eest iseloomustas ta loomingut Hanno Kompus ja mulle tundub, et see oli tabav: „Laipman (nüüd Laikmaa) näeb muutusi inimese näoilmes. . . teab, et võimata on maalida mingit nägu nii, nagu ta on, sest inimese näos ei püsi staatika, vaid liigub dünaamika ja selle dünaamika püsimate momentide hulgast tuleb valida. Seepärast püüab ta oma väleda, skitseeriva pastelltehnikaga möödaminevat, temale kõige iseloomulikumana paistvat ilmet tabada ja paberile rabada, ilma pike-malt küsimata, kas see ka tõepoolest kõigist karakteristlikum on. . . Kiirelt haarab ta ja kriipsutab julgelt alla silmapaistvamad välised, formaalsed jooned, — nii osutavad Laipmani (Laikmaa) portreed tugevat, kuid mitte väga väärdivat karakteriseerimist, saavutavad tihipeale üllatavagi sarnasuse mulje, kuid nad on nagu pealiskaudsed teretustutvused, kellel midagi intiimsemat, sügavamat oma iseolemise saladusest meile ütelda ei ole — olgu siis, et kujutatud isik oma mina tark ja osav näitleja on olnud.“ (V. E. Kirj. Seltsi Aastaraamat, 1917. lhk 129.) Muidugi ei käi see iseloomustus niisuguste portreede kohta, mis on komponeeritud mõtteliseks avalduseks, vaid mis on puhtportreed liikuva elu keskelt. . .

Kui jätkame meie portree arenemise vaatlemist, siis näeme, et see arenemine sünnib koos kõige uuega, mis iseloomus-

tas elavat kunsti suurtes kunstitsentrumites. Eesti haritlaskond kasvas ja kultuuri küpsuse vajadus sai selgeks peamiselt just nooremale haritlaskonnale, kes ei nõustunud enam selle vähesega, mis baltluse mõjutused siinseks kultuuriks olid annud. See mõtlemisviis sai eesti rahvusliku elu õigustamisest aru nii, et meie kultuur ja looming peab taotlema täisealisust, mis on küpsuses sammupidav euroopa kultuuride tasemetega. Sellest deviis — olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!

Eesti nooremad kunstiajandused jätsid Düsseldorfid ja muud kinnisemad kunstiajandused ning otsisid vahendit kokku puutumist selle vaba kunstilise loomingu, mis tõi uusi iluavastusi tänapäevasele kunstile. Pariis oli siis kogu vaimumaailma Mekkaks ja sinna siirdus ka meie kunstiajandete enamik. Oitsele löi estetism, kunst kunsti pärast, impressionismi peentaotlused. See kaotas kunstist halli formaalsuse, arendas vormivabadust ja rõõmsat värviküllust ning loova inimese individuaalsete hingestuste vabadust. Väliselt esineb see muuseumi ka dekoratiivsete elementide arenemises. Ei saa salata, et tolleaegsed vaimuelevused poleks jätnud meie vaimuelu paremiku kustutatuid jälgi, sest sellases õhkkonnas kujunes vaim loomingu tõesti kõrgemaks kui kõik muu, mis muidu vaimu nimetab küll kõrgemaks, aga lasseb seda seada ja suunata elu madalamail tegureil. Nii imelik kui see on järeltulevale ajale, kus kunsti kunsti pärast ei peeta ülimaks vooruseks kunstielus ja kus indiviidi omadusi ka vaimloomingu rakendatakse üldsuse nõuetele, ei saa meie salata, et Suitsu luule, Tuglase kriitika, Konrad Mäe maastikud ja Nikolai Triigi portreed tollest vabaloomingu ajastust on tänaseni ületamatuiks nurgakivideks meie vaimuloomingu.

Selle aja vaimust kantuna ja edaspidises arengus küpsedes kujunes meie uue aja түsedamaid portretiste Nikolai Triik (sünd. 1884). Isikupärasuse ajastul kujunes ta tõeliselt isikupä-

A. Laikmaa

O. Hermann

Pastell

raseks. Ta esteetiline meel ei jäänud peatuma vaid pinnalisele värvirõõmule ja dekoratiivsetele joonemomentidele, vaid kui mõttelise ja sügavatundelise vaimu omanik kujunes ta oma kompositsioonides tundefilosoofiks ja portreedes inimeste seesmise vaimu eksprestiivseks karakteriseerijaks. Kunstitehniliselt on ta maalitud tugevalt joonistulikud ja vormides otsib ta sünteesi kõigest olulisemast, mis portreeritava vaimsuses on liikvel.

Nimetame ta portreedest-maalinguist siin: K. Mägi, B. Linde (1908 ja 1909), A. Laipman (1913), pr. Villmeri portree. Need Vene ajast. Eesti ajast nimetame: pr.

Simsivart (1919), prof. H. Koppel, pr. Lüüs, pr. Bernakoff, Ed. Vilde jne. Eriti palju on Triigilt portreejoonistusi. Juba 1909. a. joonistas ta Juhan Liivi, mis on tuntud meile kõigile. Iseseisvuse ajal on ta annud portreejoonistusi peaaegu kõigist meie tuntumast kirjanikest ja viimse ajani on ta sel alal otsituim. Oma vormis taotles ta nooremas eas teatud stilisatsiooni ja jõudis vanemas eas ikka lähemale realismile. Ta värvides on domineeriv soe punane-pruun põhitoon, selle viib ta elustamiseks ka joonistustesse. Vastandina Laikmaale Triik ei raba momenti, vaid kontsentreerib portreeritava elamuste dünaamika kokku ühi-

seks püsivaks põhiolemuseks. Selle põhiolemuse kujundab ta siis isiksuseks ja tüübiks ühtlasi.

Kui mõtleme tagasi kirjutuse sissejuhatavale osale, kus käsitlesime mitmesuguseid lähtekohti portreekunsti olemuse mõistmiseks, siis näeme, et eesti kunstis on see kõik avaldunud üsna tõhusalt ja üsna tugevate ilmeandjate poolt.

Siin kirjutuses olen peatunud vaid nendel nimedel, kes kuuluvad vanemate meistrite hulka ja kes on õieti tüübilised ja tugevad vastavate avaldusviiside klassifitseerimisel. Sellega tohiks olla kõigil selge, et siintoodu ei haara kaugeltki kõike seda kunsti portree-paremičku, sest eesti kunstnike arv ulatub nüüd paari sajani ja nende hulgas on mitukümmend maalijat ja skulptorit, kelle portreeloomingus avalduvad ülalmainitud jooned. Meie ei saa mainimata jätta Jaan Koorti, kes ilmutas oma teostes elutunnete muutmatu ja püsiva staatikat jõulistes lihtsetes kontuurides ja pindades. Tema portreedest nimetame siin näit. graniiti A. Kitzbergist (1924), ta graniiti „Mehe pea“ (1924, E. Kunstimuseumis), ta kindlalt aga hellalt nähtud oma lapsi marmoris jne., siis sümboli-

seeritud Ibseni jne. Head realismi oma portreebüstides ilmutab skulptor F. Sanna mees tänapäeva kunstnike hulgas.

Uus aeg ja uus arenemine on meie kunstnike pere kasvatanud suureks. Ühtlasi peame mainima, et kunstiteoreetilised mõtlemised ja loomistahte vaimsus on jõudsasti mitmekesisestunud. Eesti kunst ja eesti tööline elu on iseseisvuse aastail teineteisele kõige lähemal. Meie näeme mitmesuguseid tunglemissi ja käärimisi, mis taotlevad kõik üht: kuidas peaks teostatama süntees, kus see elu ja looming orgaaniliselt ja hingestuselt ühtuaks, nii et kumbki neist oleks teineteisele kõige paremaks rikastuseks.

Meie ruum ei luba selle juures peatuda lähemalt, lühidalt oleks see aga otstarbetu, sest meie ei jõuaks mõne reaga sellest avaldada pisikestki osa, nii et see võimaldaks ligikaudsegi lühikese ülevaate. See oleks aga tänuväärseks aineks erikirjutusele, mis tuleks vajaliseks jatkuks käesolevale kirjutusele. Sellest meie näeksime, kuidas kunstiline looming Eestis teeb suuri pingutusi ja jõuab heade saavutusteni ja tunneksime, et meie ühiskond peaks hakkama rohkem mõtlema, kuidas neid vaimuväärtusi otstarbekalt rakendada tegelikku ellu.

A. LAIKMAA

VANA AITSAM

PASTELL
E. R. M. kogudest

Jälitai

uskil miski su järele hiilib,
astudes tasa ja targu;
küüned punased vastselt viilit
kahmanud ümbert kargu.

Sellega sõuab ja sellega sõdib,
reetlikult kunagi rabab.
Vaikides vajud, ei leiagi võtit
tigiduse tol tabal.

Astud julgesti ega hooma,
kuni ta liiaks ligi;
kukub kätketu kesta looma,
jääkülmaks hangub ta higi.

Laubalt higi ja põsilt pisar
pühitud tumeda tiiva,
varjas mis väikest ema nisal
ja rauga lükkas liiva.

Pisar vaeva ja pisar leina
kaob kui õine kaste,
päevane põud ära kuivatab heina
kui meeled murelaste.

Rahe

Raksatab rahe-hernes,
häirib mu habrast und,
tekib maha kui ternest
seda pooliti-jääd, pool-lund.

Õsutud juba õites
punapõsine õun,
puhub kui pungis põitest
tulles tuuli tugeval jõul.

Ja siis tulvab kui tõrtest
vahtuviskavat vett,
katuse-õlekõrtest
igast oja kohiseb et.

Tantsiksid nagu tuled,
helendama lööb õu,
juba veesooneidki sulet,
kaugel kõvasti kõmiseb kõu.

Tunne ei enam ternest —
loikudel lippab tuul;
rabatud raheherness
õied pudenend õunapuult.

Mähkä-Mihku

Mihku va mähkä mehike,
peastki pisut põrunuke,
kui läks kodunt koiberdama,
emä enne tend õpetas:
„Soovi saaki sajakordist,
tulu tuhandekordista.”
Oli küläs kahituli,
Mihku mille man möhätas:
„Suitsegu sajad sarikad,
tuhat tuba tuhaks tulgu!”

Sestap seljast sai sugeda,
kargas koju konna koivil
hädä emäle hädäldas.
See oli libe lohutama:
„Eks sa vett peale visanud.”
Mihku mütsist vett viskama
Atsi-Matsi aabitsalle.
Saanud sauna Mihku möirgas,
emä edesi õpetas:
„Eks sa pea pistnud vahele.”
Pistis pea penide vahele.
Puruvigaseks puretu
kuulis, kulunuks et keppi
todakorda tarvitada,
laristajaid lahutada.
Lahutama läks laulatust,
kus sai kolki kurjal kombel,
õpetust, et õnnistust ta
pidanuks paarile paluma.
Palvles paari põllupapi
äsja kohitset härjaga.
Papp paela pihust pillas,
härg Mihku kallale kargas,
ta oma sarvilla surmas.

Esteet

Ilu nautimisest hardund
nähti maali ees esteeti
kui ekstaasis — vaade tardund.

Küpsetuse vardas
rasva tilkuvat pasteeti
ulatas mis mardus?

Rasva riie tele tilkus ...
Kes see itsitas, kes ilkus?

Eesti kultuuri struktuurist, orientatsioonist ja ideoloogiast¹⁾

Kui natsionalismi idee jõudis otsaga nn. Balti provintssidesse ja hakkas siin 19. sajandi keskpaigu jõudsmini idanema, siis tähendas see kõigepäält rasket kaotust balti-saksluselle, kes ei taiband õigel ajal loobuda iganend feodaalsest mentaliteedist ja isoleerus aina enam oma ajalooliste eesõiguste ja seisuslike kaitsemüüride varju selle asemel, et lammutada ise need müürid ja organiseerida kohalikke pärisrahvaid enda selja taha ühiseks võitluseks algava venestuspoliitika vastu. Ainult üksikud balti-sakslaste leerist nägid ette paratamatut allajäämist „moskoviitidelle“ ja soovitasid leplikku liginemist eestlastele ja lätlastele, enamik balti-sakslasist aga ei tahtnud sest midagi kuulda, vaid kahjatses verreimbund kõrkusega ainult ühte ja nimelt seda, et sakslaste esimese ekspansiooni puhul Balti provintssidesse 13. sajandil Läti Hendriku päevil ei notitud maha eestlasi ja lätlasi niisama, nagu hävitati hiljem muinaspreislased ja slaavi rahvakillud Ida-Preisimaa koloniseerimisel. Esijoones nõndasiis sakslaste eneste võitlus-

taktika, mis ikka kaldub ennast ülehindama ja teisi alahindama, põhjustas nende lõplikku lüüasaamist ka Baltimail: veel 19. sajandi algul olid nende käes kõik võiduvõimalused ja juba 20. sajandi algul murti nende selgroog surmavalt ega ole enam mingit ellujäämise lootust kõigest „kolmanda riigi“ erakordsest hoollekandest ja hoopis osavamaks muutund Ostrauum-poliitikast hoolimatta. Balti-sakslased ise on põletand sillad koguni kultuuriliseks koostööks eestlaste ja lätlastega: nagu nemad ignoreerivad meid, nii ei jää meilgi muud üle kui ignoreerida neid. Ma ei tea mitte, kuidas lätlased, aga vähemalt meie, eestlased, teeme seda küll vastu enda tahtmist, sest meie ei eita kellegi eluõigust, ainult ka meie endi eluõigust ei luba ega lase me kellegil eitada. Ja sellepärast pole midagi parata: kui balti-sakslased oma suhtumist meisse ei muuda, peame hoiduma neist eemale samuti nagu nemad meist.

Balti-saksluse probleemiga on skitseeritud ühtlasi ka üks Eesti poliitilistest ja kultuurilistest iseärasustest: juba sajandite jooksul me oleme pidand ja peame veel praegugi tegema palju ja väga palju sellist, mida me ise küll mitte sugugi ei tahaks teha, kuid milleks meid sunnitaakse teiste poolt vastu meie veendumusi ja arusaamu, jah, sagedasti isegi risti vastu meie oma soovidelle ja

¹⁾ Esitatud loengutena rootsi kursuslasile Läänemere-Instituudis suvel 1936, raadios sügisel 1936, Tallinna ja Pärnu rahvaülikoolis sügisel 1937 ja maanoorte kursustel jõuluks 1937.

Autori kirjaviis muutmata.

kalduvustele. Sellepärast ei tähendand iseseisvumine Eestile sugugi ainult suurt poliitilist akti, vaid sama suurt majanduslikku ja kultuurilist revolutsiooni. Alles balti-saksa suurmaapäidamise likvideerimisega saadi anda eesti rahvale tagasi tema enda maa. Alles eesti oma riikliku vahelesegamisega jõuti kindel alus panna rahvamajanduse ja rahvusliku kapitali väljaarendamisele. Alles vabadussõja päevil suudeti avada eesti emakeelne ülikool, kuna varem ainult algkoolid ja mõned erakeskkoolid emakeelsed olid. Ka ristikirik oli hoitud rahvast nii eemal, et tõelise rahvakiriku loomisega veel siinemaani pole lõpule jõutud. Ja mitte ainult kirik, vaid isegi kumbed ja traditsioonid olid meile võõraste poolt poolvägisi ja päämiselt küll ainult välispidiselt pääle surutud — keskaegsest katoliiklusest kuni baltisaksa buršikommeteni. Sellepärast tuleb meil ka oma üldise elustiili ja nn. rahvusliku fassaadi ümberkujundamisel tõepoolest veel üsna palju töötada, kusjuures peame arvestama lisaks ebameeldivat tõsiasja, et meie sisemised olukorrad sõltuvad üldse suuremal määral kui harilikult arvatakse väliseist tegureist ja konjunktuurimuutustest — mitte ainult majanduselus, vaid ka kultuuri- ja riigielus, kasvõi näit. muutuva režiimigi küsimusis. Me ei ole oma loomu poolest küll põrmugi revolutsiooniline rahvas, kuid korduvalt me oleme pidand poliitilisi, majanduslikke ja kultuurilisi mässe tõstma — sugugi mitte ekspansiooniha või hävituskire pärast, vaid (küll avalikult, küll sageli ka salajaselt ründavast) võõrast vabanemise tungi ja lihtsa endakaitse instinkti käsul. Mitte ainult sotsiaalsed reformid, vaid isegi keele- ja kooliuuendused, kirjanduslikud ja kunstilised voolud, seda enam veel moodsa tsivilisatsiooni moehaigused on lõõnd meil läbi enamasti ikka revolutsiooniliselt ja viimase aja reformid taas nn. üleriiklike aktsioonidena, st. järsku ja murranguliselt. Ei ole siis imestada, et rahvusliku

kultuuri revolutsioonäädrid on olnud poliitiliselt meil sagedasti pahempoolsed ja liberaalid, kuna konservatiivsed parempoolsed, need teiste maade patenteeritud rahvuslased ja nn. omakultuuri elujõulisena säilitajad, on tardund meil selle vastu kultuuriliselt küll kõige enam võõraste mõjude, eriti just junkurliku baltisaksluse, kammitsaisse.

Meie mitte evolutsioonilise arengu, vaid revolutsiooniliste murrangute rõhutamisega oleme markeerind teise tüüpilise nähte eesti vaimuelu struktuuri iseloomustamisel: mida teised rahvad normaalseis oludes on saavutand sajandite jooksul, seda eesti rahvas on pidand haarama järgi mõne aastakümnega. Hüpe euroopalise kultuuri tasemelle on toimund meil õieti ainult kahe-kolme viimase sugupõlve ennastalgava tööinnu ja sangarliku võitlushooga. Kogu rahvast läbiva ekstaasiga on purustatud orjaaja-sajandite ahelad ja on asutud uue, vaba kodu rajamisele. Muidugi on siin veel palju ehitada ja kohendada, kuid kindlasti saadakse sellega hakkama, sest nüüd on selleks ülikülluses aktiivset tahet. Just vaba tahte aktiveerumises väljendubki iseseisvumise suurim murrang eestlaste elutundes ja mentaliteedis. Vaimu ja samuti ka võimu juhid, kes sellest murrangust pole osand teha tarvilikke järeldusi ega ole küllalt respekteeind vabanend rahva vaba eneseväljenduse tungi, ei ole loomulikult suutnud püsida meil rahvajuhitidena, vaid on sattund hõlpsasti kord rahva lärmaka pahameele, kord vaikiva boikoti alla ning on pidand taganema üksteise järgi oma juhtivailt positsioonidelt, olgu need kui kindlustatud või soomustatud tahes. Sest ajaloo objektist järsku subjektiks muutund rahvas ise on meil praegu veel täislaetult aktiivne ja tahab ise nii väga, nii väga teotseda, õigust mõista, juhtida ja valitseda ennast ise, millisest naudingust ta on pidand olema nii kaua ilma. Olid ju sajandid enne seda aina suretand meie tahet ja endamaksmapanutungi, olid piinand

meid aina passiivsemaks ja ükskõiksemaks omaenda saatuse vastu, olid moonutand meid otse võõrkehaks omal maal. Balti provintside ajalugu 13.—19. saj. kajastab küll väga elavalt võõraste poliitiliste, kaubanduslike, usuliste jne. jõudude ägedat omavahelist võitlust nende provintside pärast, kuid tegeleb uskumatult vähe kohalike rahvaste enestega. Eesti oma tõeline ajalugu surutakse samal ajajärgul kolme kibedalt masendavasse suunda: 1) kultuurilise seisaku ja tardumuse poole eesti rahvusliku ülemikihi ehk eliidi hävinemise tõttu, 2) poliitilise ja sotsiaalse languse poole kuni täieliku orjastamiseni ja 3) ajuti ilmneva füüsilise degenereerumise poole sagedaste sõja-, nälja- ja katkuageade, kohutava ületöötuse ja järjest raskenevate elutingimuste tõttu. Aga kõigest sellest hoolimatta — ära on suudetud elada isegi sellised sajandid, mis nii mõnegi muu rahva hauda on viind. „See on imestamisväärne,” kirjutab juba saja aasta eest keegi balti-sakslane, „kuidas see rahvas oma vanadest harjumustest kinni peab, nagu ta raudsena jäi painutamata ka oma orjastamisel. Kas võiks tõepoolest uskuda fakti, et see mehine rahvas, kes kord Põhjamaa valitsejad värisema pani, et see rahvas kannab veel siiamani sedasama pikka juust, mis meestel samuti kui naistel vabalt langeb pää päält alla, kannab enamasti veel sedasama rõivastustki, mida kandis tollel ajal, kui ta ründas viikingeid? Jah, mida kõike ei tee orjus üheltpoolt ja teiselt-poolt oheldamatu tung ja armastus vabaduse järgi!” (Inland 1837, lk. 280).

Nüüd oleme jõudnud eesti kultuuri väliselt nii paradoksaalse, kuid sisuliselt nii palju selgitava põhitunnuseni: meie kultuuri kõrgemad lademed või nii-öelda rahvusvahelised tipud näikse küll erakordselt noored ja veel kaunis madalad, kuid seda vanem ja sügavam on meie oma rahvakultuuri aluspõhi. Meie kultuuri kandjaks pole olnud mitte valitsev aadel, ka mitte vaimulik seisus ega linnakodanlus (need kõik on olnud meil

ajalooliste tingimuste tõttu võõrkeelsed ja on suhtund koguni vaenulikult eesti omakultuuri nähetesse), vaid eesti kultuuri kandjaks on olnud rahvas ise ja see rahvas on olnud täielikult „maarahvas”, nagu eestlased end varem nimetasid, st. ainuüksi talupojakiht. Sellega seletuvad nii mitmed eesti avaliku elu iseärasused, mis teistsuguste oludega harjund rahvastelle võivad tunduda kasvõi arusaamatud. Kõigepäält on eestlaste linnastumise protsess alles hoopis ja hoopis noor nähe. Tsunftid ja gildid on olnud Eestis samuti sakslaste kätes nagu rüütelkond ja aadel, kapital ja eraomandus on kuulund sakslasile täielikult niihästi linnas kui maal. Alles 19. saj. teisel poolel hakkasid tekkima ja end maksma panema eesti rahvuslikult meelestatud väikema- ja majaomanikud, meistrid, äri-mehed ja töösturid, hakkas kujunema ja organiseeruma ka eesti vaimne intelligents. Enne seda, feodaalsel ajastul, sakstasid harilikult need eestlased, kes pääsesid kuidagi linna või omandasid kõrgema hariduse, lisades sellega baltisaksluselle palju värsket verd ja elujõudu. Nüüd aga toimus järsk osade vahetus pärast Alexander II reforme 1860-ndais aastais, mis võimaldasid ka eestlasile kinnisvarade omandamist, vabastasid vallad mõisnike võimult ja panid aluse eesti maaomavalitsuselle, soodustades seega ka eestikeelsete algkoolide ja rahvahariduse edu. Eestlased asusid nüüd otsekohe ründama igal rindel ja sakslased pidid taganema oma positsioonidelt nii katastroofilise kiirusega, et 1905. a. revolutsiooni aegu eesti kodanlus ja intelligents oli vallutand juba Tallinna linnavalitsuse ja hakkas ehitama oma teatri- ja keskkoolimaju, hakkas asutama oma seltse ja ajakirju eesti kirjanduse, kunsti ja teaduse arendamiseks, hakkas kõigi lojaalsete võtetega haarama oma kätte isegi maa poliitilist ja majanduslikku juhtimist (esialgu küll ainult väga piiratud ulatuses), kuna eesti proletariaat

plahvatas välja sajandite alamustunde-kompleksid ja kättemaksu-vihahoo tänavavõitlustes ja mõisate-põletamises üle maa. Ja kui vähe hiljem vabadussõja päevil asuti koostama Eesti Vabariigi põhiseadust, siis ei kaotatud selles mitte ainult kõik seisuste vahed ega riigistatud eriseadustega rahva kätte tagasi kõrgete seisuste varandusi, vaid kaotati ka kõik rahvuste vahed, kõik ordenid ja aumärgid, jäeti kirik täitsa ilma riikliku kaitseta ega tuntud üldse mingit erilist respekti, liiati veel pieteeti kunagiste tiitlite, diplomite või traditsioonide vastu. Isegi presidendi-instituut peeti ülearu-seks ja kõigi asjade otsustajaks jäeti rahva enda esindus, parlament, kellele allutati täielikult ka võimuteostav valitus. Selliste eelduste ja tingimuste mõjul valmiski siis maailma kõige demokraatlikum põhiseadus, millisena Eesti esimest põhiseadust nii tihti on reklaamitud.

Mida energilisemalt ja kiiretempolisemalt on pulbitsend meie elurütm viimastel aastakümneil, seda aeglasemalt ja vaiksemalt on tuigand eesti rahva süda sajandeid varem. Sellest vastolust ongi tingitud esialgu veel mõningad haiglased nähted meie avalikus elus, mida alamaal tahan puudutada eraldi, kuid selle vastolu üleelamine iseendast juba kõneleb ka küllalt selget keelt eesti rahva viitaalsusest ja oskusest elada igasugu olukorras. Saksa ja vene šovinistid on püüdnud aina tembeldada eestlasi väljasurevaks rahvaks, kes varem või hiljem peab sulama ühte suurrahvasse, kuid nad on „unustand“ targu jälgimatta, et väike ühemiljoniline eesti rahvas on eland juba üle mitme suurrahva sünni ja surma. Juba ammu enne Kristuse sündi, kui polnud veel olemaski saksa, vene, prantsuse, inglise jne. suurrahvaid, asusid eestlased täpsalt samal maa-alal, kus asuvad nad praegugi ja tahavad ka tulevikus elada. Ja kui eestlased ajaga pole küll mitte suurrahvaks paisund, siis ei johtu see tõesti meie elu-õuetusest, vaid hoopis erinevast menta-

liteedist, mis pole oma laadilt põrmugi agressiivne ega ekspansioonihimuline. Kuidagi ei saa olla väljasurev see rahvas, kelle igaviku tunnetus avaldub hetke ja aastatuhande paarituses. Eestlasele pole tähendand ju mõned aastasadad v a r j u s u r m a muud midagi kui lähikest rammestavat narkoosiund. Nendes külades ja mõisates, kus võõraste poolt kunstlikult ja väevõimuga uinutatud maarahvas ärkas uuele teadvuselle 19. sajandil, nendessamades külades elasid virgel eestlaste vabad esivanemad ka juba 9. sajandil ja veelgi varem. Läbi aastatuhande on püsinud peaaegu muutumatult samalaadsetena nende ehitised, enamasti samasugused ka töö- ja tarberiistad, püsinud on vanad toidud, vana rõivastus, jah, isegi sama juuksesoeng, nagu juba mainiti, ja naiste ehteasjakesed, muidugi ka samad tööd ja lõbustused — läbi aastaeegade ühest põõripäevast teise ja läbi elu tähtpäevade sünnist kuni pulmadeni ja pulmadest kuni matusteni. Selle alalhoidliku ja tööka rahva mentaliteedi konkreetseiks kehastajaiks pole mitte uhked lossid ega katedraalid, ammu mitte kindlusmüürid ega vangikojad piinariistadega, vaid põhjamaade põllunduskultuuri tähtsaim arendaja rehi, kus peksatakse valmivad vilja, a i t, kus säilitatakse saaki ja seemet läbi külma ja pimedada talve, s a u n, kus viheldakse end leilis puhtaks kõigest roojast (isegi „patu“-sõna on tähendand eestlasile algselt füüsilist roojust) ja pühad ohvripäigad oma esivanemaile ja kaitsevaimudele vaba looduse enese rüpes — ja seda mitte ainult eestlasil üksi, vaid samuti nende sugurahvail, kogu soomeugrilaste perel Baltimerest kuni Uuralini ja tagapoolgi Uuralit. Nagu aastast aastasse on uuenend ja siiski läbi tervete aastatuhandete samasugustena püsinud tuulte ja tormide käes näiliselt nii kergesti hävinevad h e i n a k u h j a d, meie niitude ja luhtade otse imeteldav uhkus ja kogu meie rahvast tabavalt sümboliseeriv võrdkuju — ikka nii nõtked ja nii

erakordselt graatsilised, kuid ikka ka nii otstarbekalt praktilised ja nii harmooniliselt terviklikud, — niisama on suutnud nõtkelt ja harmooniliselt püsida läbi kõiksuguste katsumisaegade ka nende kuhjade loojad ise põlvest põlve, jah, kõigi hävitajate kiuste. Tõepoolest on nüüd tagantjärele raske isegi kujutella, millist määratud vaeva ja visadust on nõudnud pikalt reall eesti poegade generatsioonidelt põhjamaise kehva ja metsise looduse viljarikkaks põllumaaks harimine. Ja sama uhked võime olla oma virkadelle ja taidurlikele tütardele, kes on olnud rahvalaulu sõnadega

meie kuulsad kuhjaloojad,
 saledad saotegijad —
 teevad kuhjad kui kuningad,
 saod kui sakste emandad.

See on eesti vana talupoegliku rahvakultuuri üks kummalisemaid tunnuseid, et aja ja arengu mõisted pole nagu lihtsalt mahtunud meie teadvusesse, vaid t a r d u m u s ja p ü s i m u s, need on piirand meie muistse kultuuripildi oma räämistikuga. Mitte kogematta ei iseloomusta isegi meie rahvaluulet lüüriline meeleolutsemine ja paigaltammuv vaatlemine koos resigneeriva tunde hellusega varjamisi ja tasapisi, kuna peaaegu puudub tegevus, sündmustik, eepiline element. Muidugi on tardumus, stagnatsioon, hoopis midagi muud kui püsimum, staatilisus, kuid meil need mõlemad nähted on sattunud ajalooliste tingimuste tõttu kauaks ajaks kokku ja on võind tõepoolest tekitada kõrvaltvaatajais liialdaval kahtlevaid muljeid eesti rahva loominguvõimest ja kultuuritahtest. Et staatilisus on eestlaste vaimulaadile täiesti olemuslik, substantsiaalne olemus, selle juurde tulen alamal veel tagasi. Et aga stagnatsioon pole meile põhiliselt mitte olemuslik ega loomupärane, vaid ainult ajutine ja väliseist oludest tingitud eluvorm, seda tõestab kõige paremini 19. sajandil toimunud järsk murrang, kus olude muutudes ärkasid kogu rahvas jälle võimsalt teotsema ka

aja ja arengu instinktid ja aitasid meid kiirelt kohaneda moodsas rahvusvahelises elus, millest meid oli lülitatud nii mitmeks aastasajaks välja. Tühja kõhuga orjadena ei olnud meil põlvest põlve muidugi lihtsalt võimalusi võtta osa või isegi osa saada rahvusvahelisest kultuurielust ja vaimsest loomingust. Kui selleks aga vähegi võimalusi avanes, kohe hüpati siis nii-öelda eelajaloolisest ajast kõige uuemasse aega ja neelati kiirete sõõmudega läänemaise kultuuri vilja, osalt isegi nii ülearu ahnelt, et sest tekkis mõningaid rikkeid meie mõtteviisis ja elutundes. Rikkeid nimelt selletõttu, et d ü n a a m i l i n e tung eurooplaseks saada oli ja on siia maani veel suurem kui staatiline võime seejuures usalt ka eestlasena püsida.

Oma vana rahvakultuuri ja moodsa rahvusvahelise kultuuri üheks tervikuks sulatamine pole toimund Eestis kaugeltki nii rahulikult ja produktiivselt nagu näit. Skandinaavia mais. Üheltpoolt on algupärane rahvakultuur meil küll väga juurdunud ja vana, isegi vanem kui Euroopa suurrahvail, kuid see ei ole saand paraku elada läbi normaalset arengu protsessi, vaid on pidand tarduma aastasasadade taha kängu ja on seetõttu moodsast tsivilisatsioonist tugevasti võõrdunud, on muutund oleviku jaoks tegelikult kohandatamatuks ja arutihti isegi nagu koomiliselt või segavalt mõjuvaks, kui seda kopeeritakse loomutruult — see tähendab meie juures sedasama mis ürgaegselt. Selles pole püsind peaaegu põrmugi enam d ü n a a m i l i s t element, mis annaks talle reaalselt mõtestust ja elujõudu ka tuleviku jaoks, ja sellepärast on paratamatult kaldund enam äparduma kui õnnestuma mitmesugused vana rahvakultuuri elustamiskatsed, kuigi neid on tehtud õige rohkesti ja otse jonnaka entusiasmiga küll rahvarõivastuse, -muusika, -tantsu, -usundi jne. alal. Senised nurjumised on tingitud suurel määral ka sellest, et elustama ja liig mehhaaniliselt kopeerima on tükitud enamasti ikka ai-

nult välispidiseid kultuurivorme, kuna küllaldaselt võimeliste jõudude puudusel peaaegu veel täitsa läbitöötamatta on jätud meie aastatuhandeid vana vaimne kultuur, eestkätt rahva esteetiline ja eetiline looming, õiguslikud ja ühiskondlikud arusaamad, maailma-vaade, mõtteviis, elutunne ja kommetesse kui ka vanasõnadesse, lauludesse, juttudesse jne. kristalliseerund elutarkus üldse, mille elujõus ja otse eluvalikkuses ei ole ometi vähimatki kahtlust ja millel saab olema isegi oluline rahvusvaheline osatähtsus, kui sellega ajajooksul enam tutvunema hakatakse. — Teiselt poolt aga on jällegi modern ehk nn. euroopaline kultuur meie juures väga ja liigagi väga noor, nii et selles pole taas kristalliseerund küllaldaselt veel staatilist elementi, pole nimelt elu reguleerivaid ja väärtusteid oheldavaid traditsioone. Kahjuks määravad traditsiooni mõistet meil peamiselt veel välispidised kriteeriumid: peened kombed, mida küll väga taotellakse, kuid mida kõige võõra segamini ja pahupidi järgiahvimisega sageli ka parodeeritakse, ja väliselt hiilgav, kuid sisemiselt õõnes nooblus, kuhu mitte ainult esimese põlve tõusiklus, vaid osalt ka vaimne pseudoeliit silmanähtavalt kaldub. Alamast kihist võrsunutel („mat-sidel“!) on ju loomulikuks nõrkuseks üle-mat kihti („saksu“!) järgi aimata ja kasvõi pseudoaristokraatiatki teeselda — mitte sugugi ainult avalikus elus, vaid ka vaimses loomingus, nagu see eesti uuemas kirjanduses ja Felix Ormussoni-taolistes kultuuritegelastes küllalt ilmekalt avaldub. Kuid traditsioonide kultuuriväärtus pole ju niivõrd väliseis kommetes kui võrd sisemises veendumuses ja kohusetundes, sugugi mitte simuleeritud, provotseeritud või lausa sunduslikult tellitud austusavaldustes ja komplimentide-kestes, mida kõigi aegade ja maade tõusikud nii väga näikse vajavat küll seltskonnas, küll isegi juhtkonnas, vaid traditsioonide kultuuriväärtus kätkeb hoopis loomulikus usalduses ja pieteedis

hääde harjumuste vastu, — vaat selliseist traditsioonidest tunnukse Eestis esialgu pisut veel puudu, jah, puudu tunnukse eestkätt just usaldusest ja pieteedist.

Ühendavate traditsioonide puudulikuse tõttu on paisund võitlus meie kahe kultuurivoolu — rahvapärase ja euroopalise — vahel sageli isegi nii teravaks, et on jõutud vastastikku üksteise eitamiseni ja on seega lepituse asemel lõhet hoopis enam süvendatud. Mõõdund sajandi lõpupoole tõusis ärkamis-aja rahvusliku alamustunde ja enesemaksmapanutungi õhutusel suurimaks ja kõrgeimaks kultuuriväärtuseks oma muinaskultuuri nn. „vanavara“, st. idealiseeritud esivanemate looming, mida koguti ja jäädvustati käsikirjadesse rahva „ärksamate poegade ja tütarde“ poolt, nagu sellal armastati öelda ülemaaliselt kollektiivse ja üllatavalt tulemusriikka rahvapärimeste kogumise kohta. Kirjanduslike epigoonide üliagarus ja rahvaraamatukeste-tulva pseudorahvuslik sisumagedus peletas aga kasvava haritlaspõlve tõelise rahvakultuuri juurest täitsa eemale ja ärritas koguni teravasse opositsiooni selle ajast ja arust läind väljendusvormide vastu, nii et käesoleva sajandi alguaastail tekkind noor-eesti liikumine püstitas oma kultuurideaalidena hoopis vastupidised nõuded: „Enam kultuuri! enam euroopalist kultuuri! olgem eestlased, kuid saagem ka eurooplasteks!“ Need hüüud tundusid vanemale generatsioonile liigalandavaks etteheiteks nende elutöö ja väärtusteadvuse hindamisel, — ning puhkes äge koduõda kahe leeri vahel, mille järeloomu annab end tunda veel siamaani meie avalikus elus. Lahkumine kureistik oli niivõrd järsk ja sügav, et sinna varises puruks palju võitlusenergiat ja loomisjõudu üsna ilma produktiivsete tulemusteta: muuseumlikult eluvõõraks kängus isamaalaste paljupilgatud „pastlakultuur“ — kodusest miljööst ülbelt isoleerusid ja kaotasid samuti sideme reaalse eluga ka mitte

vähem mõnitatud „prantsuse buduaari“ eurooplased. Mis siis parata, et mõlema suuna kultuuriõied hakkasid varsti närbuma, ilma et oleks valminki küpset vilja järelepõlvedelle vitamiinirikaks ja elumõtestavaks vaimutoiduks. Piltlikult võiks öelda: meil oli küll üsna suur põhikapital ladestund rahvakultuuri näol, kuid liig väike oli meie tegevuskapital kõrgema kvaliteediga intelligenti puuduse tõttu, mispärast ka uue loomingu dividendi protsendid ei võind tšepoolest kerkidagi kuigi kõrgele. Juba hakkaski avalduma mõlemal poolel pettumuse ja tühjustunde, jah, koguni sisemise jõuetuse sümptome, kui süttis maailmasõda ja tõstis päevakorda hoopis uued probleemid, kuid mobiliseeris ka hoopis uued jõud neid lahendama. Ja nagu meie suurim loodusvara, põlevkivi, pidi aastatuhendeid tarbetult maapõues lamama, enne kui alles pärast Eesti iseseisvumist hakati sellest jõuduandvat õli destilleerima, niisama on jäänd alles iseseisvund Eesti ülesandeks oma aastasadu rakedamatult püsind suurte massijõudude destilleerimine kõrgeväärtuslikuks intelligentiks, kes on võimeline oma iseseisvat kultuuri looma ja kes ei taha muult maailmalt vaimuvara ainult võtta, vaid omaltpoolt ka vastu anda.

Meie tänapäeva kultuurijuhtide üks raskemaid muresid peitubki selles, kuidas varem nii kiuste ja otse ennast kahjustavalt kahte vastakasse suunda hargnend kultuurivoolu liita kokku ühiseks jõujaamaks, mis suudaks töötada läbi vana rahvakultuuri reserve moodsa elu rikastuseks kasvõi rahvusvahelises ulatuses ja transformeerida võõraid läene ja mõjusid oma loominguks. Kahjuks aga peab konstateerima, et seda tasakaalustust meie ametlik kultuuripoliitika pole suutnud senini veel saavutada. Eriti meie rahalised toetused on olnud määravalt võõrkultuuride ja dunaamilise elemendi teenistusse suunatud, kuna omakultuuri ja staatilise elemendi kõvendamiselle alles

kõige viimasel ajal on hakatud uuesti tõsisemat tähelepanu osutama. Nooreestluse ideoloogia järeloomõjul on püütud Euroopat Eestisse küll iga hinna eest sisse tuua, kuid Eesti Euroopasse viimiseks pole jätkund kuigi paljut krediiti. Klassiliseks näiteks on pilla-palla ja sageli väga ebaõnnestund tõlkekirjanduse fabritseerimine *en gros*, kuna eesti oma üsna kõrgekvaliteedilise kirjanduse tõlkimisega võõrkeeltesse on tegeldud liiga vähe. Võõraste teadlaste uurimistööd Eestis on soodustatud küll ja küll, kuid eesti oma teadlast välismaile uurima ja kasvõi õppereisidellegi on saadetud piinlikult vähe. Peaaegu täiesti ära unustatud on isegi meie kultuuri propaganda mujal maailmas, see väikerahvaste õige tähtis kaitserelv ja endakindlustuse vahend, mida kõik meie naabrid võrratult rohkem on harrastand kui tagasihoidlikud eestlased, keda juba vanasõna taltsutab, et „enda kiitus haiseb“... Kõige ilmekamalt aga avaldub see oheldamatu tung Euroopasse massilises ja osalt täitsa ebakriitilises laenamise-maania ja kõige välismaise ülistamise ja enam kui hüperboolselt ülehindamise tõves: kõik võõras on juba *a priori* häa, kõik oma *a priori* halvem. See endise endassesurutuse kompensatsioonina arusaadavalt spontaanse jõuga lõhkend tung endast välja on muutund oma äärmuses isegi kahjulikuks selles mõttes, et unustatakse hoopis ära oma kodu, ei õpita tundma oma maad ja rahvast, ei taheta nagu teadagi (või ei juleta veel uskuda) et ka meie ise oleme juba kõrge kultuuriga rahvas täiesti euroopalisel tasemel ega vaja enam välismailt odavat ersatz-kultuuri (millega eriti Saksa püüab ujutada meid üle, niisama nagu oma dumping-tööstusegi saadustega), vaid ainult kõige väärtuslikumat importi. Seda ajutist ja loodetavasti varstimõõduvat massipsühhoosi on osand kõige paremini ära kasutada eesti (ja muidugi ka kohalikud juudi) ärimehed, kes on lasknud

eesti oma kaupu mõnigikord välismaiste etikettide all ja tugevasti kõrgendatud hindadega müügile — ning rikkalikku vaheltkasu teenind.

Oma ja võõra elemendi tasakaalustamine ja ühtlustamine pole meil suurte raskustega seotud mitte ainult sellepärast, et üleliigne joobumine euroopalise tsivilisatsiooni uimadest mõjub otse haigestavalt rahvuslikule organismile ja et paraaditsev kroonupatriotism ei ole võimaline haigust sisuliselt arstima, vaid katsub seda enam välispidise iluraviga näiliselt nagu tervendada, — ei, päämine raskus peitub hoopis ja hoopis sügavamal ning nimelt diametraalses vastolus meie praeguste ülekaalu saavutand ja ainumaksvuselle pretendeerivate mõetungide ja sisemiste eelduste vahel, mida meie vaimulaad ja meie põlised olemuslikud kalduvused nende epideemiliste tungide rahulduseks või vältimiseks pakuvad. Kui ma eelpool püüdsin tabada mõne kaudse võrdpildi ja iseloomustusega meie kultuuri iseärasusi, siis keskendasin teadlikult tähelepanu just sellele probleemile, kui võrd meie kultuur sisaldab endas staatilisi ja kui võrd dünaamilisi elemente. Teame ju väga hästi, et selles avaldub päätunnus kahe suure kultuurimaailma, kahe täitsa erineva mõtteviisi ja elutunde — idamaise ja läänemaise — eraldamiseks. Meie, eestlased, armastame küll väga väita, et Lääne ja Ida piiriks pole mitte Balti meri, vaid hoopis Narva jõgi ja Peipsi järv, nagu see praegu ju tõepoolest ongi nõnda. Ka tahame me praegu väga ennast ja teisi uskuma panna, et Idaga pole meil midagi tegemist ega ühist, kuid unustame ära, et praeguse Ida-Euroopa kultuur on kujunenud ju alles viimase aastatuhande jooksul ja — *horribile dictu* — hoopis Läänest levinend veneluse juhtimisel, kuna aastatuhandeid enne seda on olnud Euraasia kultuuri kandjaiks just meie endi soomeugri hõimud ja nende kaudu oleme ka meie seisnud põlises kontaktis igivana idamaise kultuurimaailmaga. Ja küsi-

mus ei ole ainult mitte kontaktist, vaid küsigem lausa edasi: millisesse maailma me, eestlased, siis algselt õieti kuulume? kas ikka tõepoolest Lääne, nagu nüüd nii väga demonstreerime, või oleme olnud algselt siiski Ida vaimu lapsed, kes alles kasvades ja ajajooksul Läänega kokku puutudes on omandand osalt ka läänemaist ilmet? — On otsekohe sümptomaatne, et isegi uurijate seisukohad lähevad meil selles küsimuses niisama teravalt ja diametraalselt lahku, nagu äsja käsitletud kaks kultuurivoolu meid lõhestavad. Osa meie ajaloolasi on väga õnnelikud, et nad suurte pingutustega on leidnud ühisjooni Läänega isegi juba kiviajast, kus ainelise kultuuri riismed on nii puudulikud (näit. puukultuuri hävinemise tõttu) ja kus konstateeritud erinevused tähistavad esihoones küll enam looduslikke ja kliimaatilisi kui etnilisi ja vaimseid vahesid. Teiselt poolt on aga meie ida päritolu kasuks esitatud nii ülirohkeses keelelisi, etnograafilisi, usundilisi, folkloristlikke ja muid kultuuriloolisi tõendeid, et nende eitamine või lihtsalt mahasalgamine käib loogilisel ja objektiivsel mõtlejal üle jõu: olgu nüüd antropoloogiliselt veel kuidas tahte (tõuliselt eestlased on küll väga segaverelised), kuid kultuuriliselt on eestlaste algne kuulumine uurali rahvaste perre ja Ida maailma põhjapoolsesse, nn. Euraasia harru igatahes väljaspool kahtlust.

Suur kontrast läänemaise ehk nüüd nii moesõnaks saand aaria elutunde ja mõtteviisiga väljendub ennekoike juba meie väärtusteadvuse ja kultuuriideaalide põhjalikus lahkuminekus. Läbi aegade on jäänd meile siiamani võhivõõraks dünaamiline agressiivsus; mitte ainult võõraks, vaid isegi vastikuks ja alatuks on jäänd meie arusaamadelle teiste ekspluateerimine, varade ja väärtuste teistelt enda kätte kuhjamine ja teiste kulul enda laiutamine (*alias* nn. ekspansiooni-tung) koos püüuga kogu maailma vallutada (*alias* koloniseerida, ümberrahvustada, euroo-

N. TRIIK

ERNA VILLMER

ÕLI

paliseks nivelleerida). Aaria teoreetikud võivad ju mõtestada seda vallutuskirge idealiseerivalt küll mingisuguseks ülikultuurseks missiooniks muud maailma endataoliselt *quasi*-jumalikuks „tsiviliseerida“, kuid meie hinnangus võrdub see egoistlik tung siiski „orjastamise“ püüdele, mis meis ebameeldivalt võõristust esile kutsub, eriti veel läänemaiste suurte demokraatiate maailma-vaates ja koloniaalpoliitikas. Meie kaldu me juba *a priori* nõrgemalle ja eriti just ülekohtuselt kannatavalle poolele sümpatiseerima, kusjuures ka ülekohtu mõiste läheb meil märgatavalt lahku suurrahvaste spekulatiivseist tõlgitsusist. Teisi ekspluateerivast ja tõelikult veel üsna ebademokraatlikust asumaadepühhoosist tunnukse küll skandinaavia maad uemal ajal vabanend ja on muutund osalt just selletõttu meile kõige sümpaatsemaiks Lääne kultuuri vahendajaiks. Meie mentaliteet igatahes pole oma põhilaadilt põrmugi nii ego-tsentriline, algselt mitte ka nii individualistlik, nagu nüüd pääliskaudselt ja ainult viimaseid aastakümneid jälgides küll oletama kaldutakse, kõige vähem veel nii plahvatelevalt atakeeriv või nii ennastkiitvalt teisisieitav, nagu seda Lääne maailmas kõigil aegadel ülearu palju võime seirata. Sellised kalduvused on meie juures need tüüpilised Läänest külge hakand lastehaigused, millega me end viimasel ajal mõnikord küll parodeerime või blameerime. Kui me ka katsetame näit. enesepropagandaga (Saksa või Vene eeskujul), siis muutub see meiman vägisi enam negatiivselt kui positiivselt mõjuvaks palaganiks, mida meile nii omase irooniaga võetakse ja millest peagi tüdinetakse. Veel hullem on, kui kukub meil pähe kedagi või midagi atakeerima asuda: siis on kaotus juba ette kaunis kindel, olgu see näit. diplomaatlikes vaidlustes oma naabritega, olgu see kaubalepingute sõlmissel, olgu kasvõi koguni riigisotsialismi, ühistegevuse, karskusliikumise jne.

agressiivsel süvendamisel, mis on süvendand *eo ipso* ka vastupidiseid sümpaatiaid eraomanduse, eraalgatuse ja viinajoomise vastu... Meie rahvatraditsioonis nii selgesti väljenduv elutunde ja mõtteviisi põhilaad on ilmselt idamaaine: passiivne ja mediteeriv, vaatlev ja unelev, salliv ja aupaklik, oma ekstreemides impressionismi, müstikasse ja visionäärsusse kalduv, kuid üldisemalt siiski põhjamaiselt intellektuaalne ja meelegend — kuni põikpäise jonnakuseni. Meil ei domineeri individid, vaid mass, keda läbib tugev hõimukollektivism ja ühtekuuluvusetunne ning kelle vägevaks sisejõuks on vaikne, kuid vankumatu armastus oma ümbritseva looduse, oma üheväärse hõimu ja oma üle kõige kalli kodu vastu. Meie sangarimeele klassiliseks eneseväljenduseks ei ole mitte ründamine ega üksikute kalevite heroilised vägiteod (isegi meie rahvapärimisis need kalevipojad on puha võõras import germaanlasilt), vaid meie vägiteoks on hallide hulkade passiivne vastupanu, mis jõuab kannatada ära kõik ja ongi kannatand enam, kui suretajad on suutnud välja mõelda. Kui hiljuti oli nii väga moes India passiivset vastupanu imetella, siis ei tulduid muidugi mõttele, et eestlased on harrastand passiivset vastupanu läbi sajandite ja võiksid selles suhtes (lääne päritoluga) hindudelle õige kogend õpetajaiks olla.

Suur ühekülgus oleks ometi meie kunagisest kuuluvusest idamaisesse kultuuriilma hakata tegema selliseid konkreetseid järeldusi nagu mõned fanaatikud juba tõepoolest propageerivad: tagasipöördumist idamaisesse maailma ja läänemaise kultuuri vaenulikkude hülgamist. Muidugi leidub ju meilgi mõningaid nn. turani liikumise ja oma muinasusu elustamise pooldajaid, kuid nende tegelikku mõju pole meie avalikus peaaegu üldse mitte märgata ega ole ka oodata selle olulist suurenemist edaspidi. Oleme seks siiski küllalt kai-

ned ratsionalistid, et mitte utopiatest hulluda ega mõnda messianismi tartuda. Nagu idamaine päritolu, sama tähtis ja määrav meie olemuselle on teine suur kultuurilooline tõsiasi, et meie oleme läbi aastatuhandete püsind ikka Ida ja Lääne piirivalvuritena ja oleme seetõttu endasse võind immutada mõlemast maailmast parimat, mis meile on sobind. Meie geopoliitiline asend on olnud meie suurimaks hädahojuks, kuid ühtlasi ka meie suurimaks jõuallikaks: meie väike, kuid sõlmepunktina nii tähtis kodumaa, see on põline huvide ristluse ja vastolude kokkupõrke maa, mille poole on tungitud küll Idast, küll Läänest, nii Põhjast kui Lõunast, mille pärast on võidelnud meie suured ja väikesed, ligidased ja kauged naabrid, kuid mille tõeliste peremeestena oleme püsind siiski meie — jah, küllap üheltpoolt selletõttu, et võistlevad võõrjõud on üksteist vastastikku o h e l d a n d, teiselt poolt aga kindlasti ka selletõttu, et just vastolud on k a r a s t a n d meid sisemiselt nii ja teisiti, on õpetand meid elama mistahtesuguses situatsioonis, on otse koolitand meid arvestama kõigi võimalike tegurite ja paradoksidega, on treenind meid välja respektierima niihästi poolt kui vastu väiteid, s.t. moodsas poliitilises keeles õigustama ka opositsiooni, tunnustama vastaseid, armastama enese ja teiste vabadust. Meie vitaalsuse üheks oluliseks kindlustajaks on olnud see, et me pole lasknud end kunagi painutada ega vaimselt orjastada ainult ühe suure poliitilise, majandusliku, kultuurilise jne. võõrjõu või „mõju“ absoluutsest hegemooniast, mis on lämmatand nii mõnegi väikerahva, vaid meie oleme taotelnud ja tõelikult ka suutnud säilitada kontakti ikka võimalikult igale poole. Niipea kui see vaba kontakt kuidagi on ajutiselt ummistund (nagu näit. orjastaja-sajandeil), kohe on siginend siis ka meie ihu- ja hingehäädad, füüsilised ja vaimsed rikked, ajutised degeneratsiooni nähted. Selline ummistuste tekkimise hädahoht va-

ritseb meid muidugi alatasa ja kohustab meid ikka valvelolule. Mida muud tohime siis sellest hädahojust oma välisuhete reguleerimiseks järeldada kui paratamatuid ülesandeid oleviku ja tuleviku jaoks: kõrvaldada rikked (kuid see on rohkem meie kodune küsimus), vältida võimalikku lämbumist üheainsa võõrjõu hukutava mõju alla (nagu näit. kommunismi, fašismi või mistahes muu -ismi ainuvõimu alla), kindlustada kontaktivabadust igasse suunda.

Sellega on antudki juba vastus meie välisorientatsiooni keerdküsimusele: kuhu suunduda? kust sisejõudu ammutada? kellega sõprust taotella? Meile on see tänapäeval sama aktuaalne probleem nagu aastatuhandeid juba varem, — eks vaadake siis, millise lahenduse poole juhatavad meid need läbielatud mineviku õppetunnid. Spetsiaalselt jälgigem seejuures, kuivõrd lahutamatud lülid me oleme nn. B a l t o s k a n d i a tsüklis ja kas Baltoskandia moodustab üldse nii ühtlasi tervikpilti, nagu tahaksime seda võibolla näha poliitilistel, majandusgeograafilistel jne. kaalutlustel. Vähemalt meie, eestlased (ja küllap ka teised Baltoskandia rahvad), tunneme end küll veel väga ja väga mitmesse muussegi kultuuritsükli kuuluvat ja võime oma ajaloost eriti selgelt just seda hoiatavat fakti tõdeda, et meie õitseajad pole mitte Baltimere saadusega lokaliseeritud, vaid on hoopis avaramas amplituudis kaasa teind maailmapoliitika ja rahvusvahelise kõrgekonjunktuuri võnked. Kes kõik meid pole valitsend ja üksteise järgi oma üksikmõju alla püüdnud matta — venelased, rootslased, poolakad, taanlased ja saksa orduvennad (need viimased on vahendand meile kõige rohkem ka katooliklikku kultuuri)! Aga meie hiilgeajad pole olnud siis, kus üksikud võõrad meid on ängistama kippund, vaid ikka siis, kus meil on olnud võimalusi tegelda paljude võõraõtega korraga ja valida endale sõpru vabalt. Nii see on praegu, nii see oli muistsel viikingi-

ajal, kus sõbrutsesime ja tülitsetesime läbisegi soomlaste ja lätlastega, skandinaavlaste ja slaavlastega, kus omandasime rohkel määral isegi bütsantsi kultuuri hüvesid ja vahendasime neid teistele. Nii see oli veel varem Kristuse sünnipaigu, kus meil olid ühelhoobil tihedad sidemed oma Ida-Euroopa sugurahvaste ja nende kaudu kaugema Oriendiga, kus puutusime kokku balti ja germaani hõimudega (ning nende kaudu Rooma keskusega) ja omandasime neilt palju positiivset, kus jõudisime siis omaltpoolt koloniseerida ka Soomet. Vaheaegadel aga, kus rahvusvahelise depressiooniga nõrgenesid ka meie sõlmepunkti-funktsioonid või sattusime ühekülgsete mõjude varju, algasid meil korduvalt need kurvad kriisiajad — sugugi mitte ainult poliitilised ja majanduslikud, vaid kriisid ka elutundes ja rahvuslikus mentaliteedis. Kui läänemaiselt aktiivne võitlushoog ilma läänemaise organisatsioonioskuseta viis meid muistses vabadussõjas katastroofini, siis tuli meil ülejõu eest taanduda ja otsida pääsmist idamaiselt passiivsest vastupanust. Kui hollandi ja hansa-linnade kaubalaevade vastu meil ei olnud mingit viha, siis saksa röövrüütlite ehitatud lossimüüride vastu hakkasime kohe salaviha ja mäsuvaimu kasvatama. Mingiks erandiks ses suhtes pole meile ka rootslased, keda mõned ringkonnad meil õõnsa paa-tosega küll idealiseerima kipuvad, kuid kaunis ebareaalselt ja enam ajaloolise romantika sugestioonil. Asi on nimelt selles, et rootslased kaotasid meid venelastele ja minetasid meid veelgi halvemasse seisukorda juba enne, kui nad ise polnud ennatand veel õieti meile halba tegema hakata ega meid isegi kultuuriliselt nii ühekülgselt mõjustada nagu näit. soomlasi. Kui aga rootslased püsinuksid meil kauem ja hakanuksid ka meie kulul oma rahvusliku Suur-Rootsi eesmärgi realiseerima, — oleksime ka rootslasi vihkama hakand ja nende vastu poliitilist või kultuurilist

mässu tõstnud nõndasama nagu sakslaste ja venelaste vastu. Nüüd muidugi ei ole meil enam põhjust viha kanda isegi sakslaste ja venelaste vastu mitte, vaid pakume kõigile oma aumehelikku sõprust ja palume seda ka vastu. Kui sest sõprusest kõikide vastu esialgu siiski veel reservatsioon teha, siis vast ainult kahe rahva suhtes, kohalikel vähemkaliibrilistel põhjustel. Esimene rahvas on muidugi balti-sakslased, keda me teravasti eraldame riigi-sakslastest ja kelle suhtumist ma käsitlesin juba eespool. Ja teine rahvas on — nii imelik, kui see ka ei tundu — lätlased, keda nimetame küll ainult orjaaja suggestioonil oma saatuskaaslasteks, kuna aastasadu enne seda just lätlased on meie seljas kõige rohkem liugu lasknud. Ei tea, kas herksa ajaloolise mälu mõjul, et lätlased olid 13. sajandil meie äraandjad võitluses raudrüütlite vastu, või veelgi vanemate ja naabrite vahel nii loomulikkude tülide mõjul, kuid lätlaste vastu pole eesti rahval kunagi erilist sümpaatiat olnud, kuigi nendes on suland ära meie liivi hõim ja oleme seega osalt verevendadeks muutund. Ometi on meie iseloom ja vaimulaad, meie taktika ja teotsemine, koguni meie aumõisted seks liiga lahkuminevad, et päriselt sõpradeks saada. Isegi ametliku liidu pidamine lätlastega on nõudnud meilt korduvat eneseohverdust vabadussõjas, piirajamisel, kaubanduslike suhete reguleerimisel, koolikonventsiooni äpardumisel, jah, isegi spordivõistlustel jne. Juba meie vanasõnad väljendavad seda, et ühegi teise rahva vastu pole eestlased nii külmad kui lätlaste ja balti-sakslaste vastu. Kuid lisan jällegi: see külmus ei olene meist ja võiks kohe südamlikuks (mitte ainult diplomaatlikult simuleeritud) sõpruseks soojeneda, kui ainult nemad seda tõsiselt tahaksid ja oma tahet mitte ainult odavate pidukõnede või salakavalate austusavaldustega, vaid reaalsete tegudega tõendada asuksid. Aga nad ei taha seda omas südames mitte — oleme pidand

kogema seda juba küllalt kibeda pettumusega. Ja kui nad seda ei taha, noh, siis kordan meie ülemjuhataja kindral Laidoneri sõnu: ega me pisaraid sellepärast kah valama hakka...

Rõhutades vastolude kultuurijõudu ja väärtust, samuti kontaktivabaduse vajadust ja tõsiste sõprade valiku võimalust oleme jõudnud tagasi samale orientatsiooni-ristteele ja suundumise probleemile, millest on olenend meie hää või halb käekäik läbi kogu meie mineviku. Selleks me ju oma minevikku jälgime ja selgitamegi, et leida säält püsivaid seadusi ja juhtnöõre ka tuleviku jaoks. Eks ole aga meie orientatsioon ehk nii-öelda välispoliitika läbi aegade hämara nii selge, nii kohustavalt selge, et sunnib meid jätkama ikka edasi oma vanu traditsioone: me oleme küll täitsa veendunud Skandinaavia sõbrad ja austajad, kuid meie ei taha ega mõtlegi isoleeruda ainult oma skandinavismi ega selle „splendid isolation“-poliitikasse; me laiendame oma orientatsiooni otsekohe Baltoskandiaaks, kuid isegi sellega me ei kavatse piirduda, vaid nagu seni nõnda edasi eelistame just eri suundade ühismõju; mitte ainult sõprust, vaid otse vennalikku uniooni taotleme Soomega oma ühise kultuuripärandi väljaarendamise ja poliitilise iseseisvuse kindlustamise nimel; suurt huvi tunneme muidugi ka slaavi, germaani, romaani ja kelti rahvaste vastu, jälgime ja respektuime nende iseärasusi ja erinevusi, tutvume nende kultuuriga ja otsime säält loovaid jõuallikaid oma koduseks rakenduseks, ümbertöötuseks ja edasiarenduseks; jah, koguni Balkaniga meil on uuesti tekkimas otseseid kultuurisidemeid, nagu neid on olnud meil juba ka ammu varem. Nagu vanad viikingid noolisisid oma purjepaatidega igasse ilmakaarde tundmatuisse kaugusisse avastama uusi maid ja uusi varu, avardama oma silmaringi ja rikastuma kogemuste, teadmiste ja igasugu vahetuskaubaga, niisama tahame ka meie tüürida igale poole lähedal ja kaugemal

otsima ja vahetama elu rikastavaid ja sisustavaid väärtusi ja loomingut nii vaimsel kui ka ainelisel alal. Sedasama soovime muidugi kõigile teistele Baltoskandia sõpradelle: ärge tehke oma sõprusest ega vastastikusest liginemisest mingit monopoli-küsimust ja ärge eralduge muist kultuurikeskustest oma nii-öelda tollimüüridega, vaid olge tõelised demokraadid ja loominguvabavõistluse pooldajad oma vaimses elus, s. t. hoidkem kõik teed ja vahendid eeskujulikult korras kogu inimkonna kultuurivarade importimiseks ja eksportimiseks igasse suunda — selles seisiku meie sisemine jõud ja ühtekuuluvuse baas! — Ent meie, eestlaste (ja osalt ka soomlaste), eriline missioon seejuures oleks veel: püsida endiselt üheks väikseks vahendajaks Lääne ja Ida maailma vahel. Meie kultuurilooline õnn on selles, et oleme neid haruldasi, kes suudavad saada aru mõlemast vastakast maailmast, kes tunnevad end mõlemasse vaenulisse leeri kuuluvat ja kes mõistavad võib-olla argsi-vargsi helisema panna mõlema vägeva poole südamekeeltele hella lepitavat viit — ükskõik kas viisi komponeerijaiks on kunagi kord poliitikud või professorid, prohvetid või poeedid, need iga rahva väljavalitud sõnakunstnikud ja hingearstid. Muidugi asetab see meie vaimueliidile suuri, kuid seda veetlevamaid ülesandeid. Kui meie kirjanikud ei taha olla ainult metsanurga-jutumehed ja kui meie õpetlased ei taha olla ainult kodukolka-nokitsejad, siis nad peavad avardama igatahes oma käsitletava ainetiku rahvusvaheliselt haaravasse ulatusse, peavad nägema üldinimlikke perspektiive ja probleeme, peavad tungima suurte sünteeside poole. Kuni me seda ei suuda, ei vaja muu maailm meid mitte. Eeldused haaranguks on meil juba soodsad — nüüd on vaja võimelisi haarajaid välja koolitada ja võitudelle aidata.

Ja ometi on selliselle missioonile viitamine ise alles esialgu veel ainult tuleviku muusikaks, sest iga missiooni

teostamiseks on vaja väärikaid jõude. Nõnda oleme lõpuks pörganud oma kõige valusamale küsimusele: millised on meie kultuurijõud praegu? mida nad taotlevad ja mida nad ihalevad? milline on nende programm ja ideoloogia? — Rõhutasin juba eelpool, et meie kultuuri kandjaks läbi sajandite on olnud hall mass, laiad rahvahulgad ise. Alles paari viimase sugupõlve kestes on toimund meil saatuslik muutus: eesti kultuuri kandjaks ja edasiarendajaks on asund nüüd valimik või paremik masist ehk nn. „intelligents“, nagu vene terminoloogilisel eeskujul oma haritlaskonda armastame nimetada. Kuid äärmiselt raskete majanduslikkude ja sotsiaalsete tingimuste tõttu oli kõrgema hariduse omandamine ise juba meie esimese põlve haritluselle kangelaesteoks. Nüüd tagantjärele see võib mõjuda tragikoomiliselt, kuid meie tolleaegseis oludes see oli täitsa loomulik paratamatus, et meie esimene haritlaspõlv 19. sajandil oli imbund kooli, miljöö ja kirjanduse mõjul saksa vaimust nii põhjalikult läbi, et isegi veel meie ärkamisaja juhtide lapsed suurelt osalt saksa astusid või vähemalt vaimset kängusid: suurte isade lapsed ei suutnud jätkata oma vanemate vägitegusid ega võtnud enam vaevakski juhtida eesti rahvast väärikalt edasi. Need kaks painajalikult rusuvat haiglast nähet kiusavad veel siiani eesti haritlaskonda: 1) meie rahvusluse patenteeritud juhid ja ideoloogid on saanud saksa ja hiljem vene kasvatuse ega märka pahasti isegi, kui võrd läbiimbund nad on ikka veel võõrast (päämiselt saksa) vaimust kuni otse oma rahvast eemalduva kadaksaksluseni (vähem pajuveneluseni), mida mass nii pilkab ja vihkab, ja 2) meie esimeses põlves ülepingsutand intelligents degenereerub juba teises sugupõlves, nii et kultuuritraditsioonid pole kõvenenud meil kuigi palju kodu ega kasvatuse kaudu, vaid meie avaliku ja vaimse elu juhtideks kerkivad aina ja aina taas ilma traditsioonideta

esimese põlve haritlased. Teiste sõnadega: meil ei saa veel juttugi olla nii-öelda pärilisest kultuur-aristokraatiast, vaid mass ise püsib üha edasi selle tõelise jõujaamana, kes varustab meid hädavajaliku vaimuvalgusega, asendades järsku liig tugevasse kultuurivoolu sattund ja lühiühenduses läbipõlend juhte regulaarselt ikka jälle nn. „uute nägudega“ ja süttides mõnikord ise neidsamu juhte hävitavaks rahvalikumiseks, kui ülesaidatud juhid osutusid täitsa praktiliseks. Vaheldumisi liig kiiresti tõusva ja langeva juhtkonna teotsemine ja ideoloogia pole saand loomulikult olla kuigi järjekindel ega lõpunimõeldud, vaid seda enam hüplik ja tujukas, päevaprobleemidega piirduv ja võõrastelle eeskujudelle toetuv või oma seljatagusele meeldidapüüdvalt oportunistlik. Kuid teiselt poolt ka mass ise pole enam suutnud nüüdsel diferentseerumise ja spetsialiseerumise ajastul püsida selle filtrina, kes teostaks oma juhtkonna selektsiooni või kontrolliks enda hulgast väljavõrsund haritlaskonna kvalifikatsiooni. Just kvalifikatsiooni ja selektsiooni, just selle hädatarviliku filtri puudumine ongi kallutand meid lõpuks juhtkonna ja kogu haritlaskonna raske kriisini, mille likvideerimine on praegu meie siseelu kõige akuutsemad suurülesanded. Rahva paremik, see nn. „vana vaimu“ kandja, kes oli osand küll kontsentreerida enda kätte riigi- ja kultuurielu juhtimist, ei ole ometi rahuldavalt jaksand täita oma juhi-funktsioone, vaid esikohtadelle ja koguni võimuhaaramisele on trüginud ka suure isikliku isuga, kuid äärmiselt väikse riikliku seedimisvõimega pseudo-eliit, kes oskab küll spekuloida massi nõrkuste ja mahaõhkuvate meeleoludega, kuid ei ole võimeline massi positiivseks rakendamiseks, veel vähem kultuuriliseks kasvatamiseks ja poliitiliseks juhtimiseks. Kuidas on võind tekkida selline pseudo-eliit ja kuidas vabaneda selle negatiivsest mõjust?

Uus Kopli

Eesti elab praegu ajajärgus, kus, arvestades riigi väikest mõõtu (mõõt = scale, Massstab), palju ehitatakse. Ajad rahvaste ajaloo, millal teostatakse suuri ehituskavu, on tähendanud alati kultuurilise arenemise tõusu, ja ehitusala on selle kõige tundelisem ja tõelisem tundemärk. Sellepärast võime rahvaste kultuuriajaloo selle kõrguspunkte eksimatult kindlaks määrata ehitusmonumentide väärtuste järgi. Endistel aegadel olid need enamasti üksikud kultus- või esindusotstarbe ehitused või nende kompleksid. Plaanikindel linnaehitus oli ka suuremalt osalt ainult esinduslik või monumentaalne.

Meie ajal, viimaste aastakümnete jooksul, on sinna kõrvale tekkinud uus ala, mis terves maailmas on jõudnud oma tähtsuse ja tähenduse poolest esimesele kohale — linnaplaanimine. Ei püstitata üksikuid ehitusi, ei ehitata nendega linna, vaid plaanitakse, luuakse tervet linna, kus iga osa peab olema väärtuslik. Seega tahab siis linn ise tervikuna enesele ehteks olla. Linnaplaanimisele alluvad kõik enne sagedasti seoseta ja juhuslikud ehitusharud. Seega saavad nad ainult võimsamaks, nagu suures orkestri kompositsioonis üksikud tegurid kooskõlas üksteist toonitades suurimat mõju sünnitavad.

Arusaadavalt on elamulinn saanud linnaplaanimises suurima tähelepanu osaliseks — see on meie aja kultuuri tundemärk. Sellel alal on loodud ennenägemata suurteoseid, milliseid tuleb pidada praeguse aja väärtuslikumateks ehitusmonumentideks. Nende väärtus ei peitu mitte monumentaalsuses, dekoratiivses esinduslikkuses — nimetame seda — formaalses ilus, väärtuslikus ehitusmaterjalis jne., vaid selles, kui sügavalt, tähelepanelikult ja üksikasjaliselt on elamukultuurilised probleemid lahendatud ja teostatud. Välismaa linnaplaanimisteadus tarvitab selles suhtes sagedasti sõna — armastusrikkalt. See tuletab Eestis meele, et on ala, linnaplaanimine, kus väärtuste loomine ei ole ainurippuv kapitalide suurusest.

Praegusel ajal elame maailmas teadlikumalt kui kunagi varem. See tähendab, et tung nähtuste isiklikuks läbitöötamiseks on palju laialisem. See annab inimese igapäevasele teotsemisele sügava tagaseina ja elavama huvi. See kutsub esile kogu inimese hingelis-vaimse sügavnemise ja loob uutele aadetele vastuvõtliku atmosfääri. Seda viimast on linnaehitusele Eestis hädasti tarvis. Parem linnaehitus on võimalik ainult kodanike arusaava koostöö kaudu.

Linnaplaanimine on Eestis laiematele ringkondadele küllalt uus nähtus ja

mõiste. Käesolev kirjutus tahab lugejaid lähemale tuua ajakõrgusele linnaplaanimisele ja tutvustada uute ajakohaste ideedega sel alal — eluliste näidete põhjal ühenduses kaugeleulatavate linnaplaanimise kavadega, mis A/S „Kopli Kinnisaradel“ Kopli poolsaarel on teostamisel.

Kas ei ole lugejal Eestis arvamine linnaplaanimise kohta, et see on midagi, mida sagedasti muudetakse? See võib ju olla sagedasti vältimatu rasketes ja keerulistes oludes, kus väga mitmesugused põhjused ja tegurid kaasa või koguni vastu töötavad. Põhimõtteliselt aga käib see just linnaplaanimise vastu.

Linnaplaani jooned peavad olema saatuslikud. Vastasel korral tõelist plaanimist ei ole.

Tänane linnaplaanimine tahab linna arenemist kindlalt juhtida, arvestades kõiki tegureid, mis on mõjuvad selles keerulises funktsioonis. Neid, mis mõjuvad olevikus ja ka teisi, mis võivad kerkida tulevikus. Linnaplaanimine tahab kõrvaldada pimedat juhuslikkust — ette näha ja ette määrata. Sellejuures peab linnaplaanijal olema kümme silma. Üks tuntud kirjanik on ütelnud, et „kirjanik on see, kes raskusega kirjutab“. Võiks lausuda, et linnaplaanija on see, kes plaanib raskusega.

Aga kui linnaplaan kord on põhjalikult välja töötatud, siis tuleb sellest raudse käega kinni pidada ja muudatused võivad ainult seal ette tulla, kus nad on elastilisuse mõttes ette nähtud.

Linna kasvamine ilma ettenägeliku plaanimiseta toob kaasa palju lahendamata nähteid. Vahe selgelt kasvanud vanade linnaosade ja segaste uuemate vahel paistab sagedasti silma ka Tallinnas.

Ehituskunst on alati väljendanud ja vorminud inimese kõige tõsisemat ja elulisemat. Aga ainult seal, kus see inimese eluga sügavalt, s. t. loomulikult on seotud. Linnaehitus väljendas vanasti loomulikult linna elu ja elamist, kuna elanikud oma linna eluga tõesti olid seotud sügavalt. See oli aegadel, kus

linnaelu funktsioonid olid palju lihtsamad ja selgemad. Tsivilisatsiooni arenedes hakkas elanik jääma oma linnale võõramaks, kuni ta nüüd õigupoolest oma linnas elab nagu juhuslik mustlane, mis ta tegelikult aga ei ole: elatakse ju sagedasti eluag ka nüüd ühes linnas. Selle põhjusile pole selles lühikeses kokkuvõttes võimalik pikemalt mõelda. Üht aga tahame märkida: varem oli elanikul oma linnas kindel kodu selle sõna sügava mõttes. Ka elukutseliselt elati ühises kodus: elati ju, näiteks, oma töö-kollegidega ühes tänavas, millest tulenes ka tänava nimi jne. Nüüd rändab elanik oma linnas ringi juhuslikult, üürib endale majanduslikele oludele vastavalt suurema või väiksema ruumi ja on alati ainult üürnik, kellel puudub sügavam side oma maja ja ümbrusega, s. t. ka linnaga. Kuid ainult ühenduses oma koduga, oma kodust „välja“ kaugemale tekib ja kasvab harilikult inimesel elav loov huvi oma ümbruse ja maailma vastu. Sellepärast siis, et siduda linnaelanikku jälle elulisemalt ta elukohaga, anda temale kodu — on praegusel ajal kõikjal maailmas väga palju põhjalikku ja suurejoonelist loovat tööd tehtud, mille järel-dukusena on sündinud igasugused puhtelamulinnaosad, tööliste asulad jne. Et sellel on suur ja mitmekesine kultuuriline tähendus — on arusaadav. Sellel on ka kõige tõsisem rahvuslik ja riiklik tähtsus.

Kopli poolsaarel ettevõetud plaanimisel on tehtud need tunnetused mõõtuandvaks. Need on: kohalikele oludele ja võimalustele vastavalt luua linna organism, mis elanike mitmesugust tegevust arvestades neile paremat kodu pakkuks, individuaalses või selle sõna uue- mas, laiemas mõttes.

Kui plaanija linna organiseerib sellaselt, et kõik linna moodustavad üksused ja kompleksid asuksid oma loomulikult ja looduslikult õigel kohal ja oleksid oma ümbrusega ja naabritega igast vaatekohast eluliselt seotud, siis arendab see laiemas mõttes ja ulatuses sedasama „kodu“ mõtet.

Vanasti oli linnaehtus isikute juhtida, kes olid linnaga väga eluliselt seotud. Ehitati linna enesele. Plaaniti oma kodu. Väga tähtis, et elunõuded olid palju lihtsamad, sellega ka valjemad ja selgemad ja eluvormid palju ühetaolisemad, mõisted ühisemad ja võimsamad kui meie ajal.

Prægune linnaplaanimine on peaaugjalikult juhuslike isikute käes, kellel puuduvad niisugused sügavad sidemed linnaga. Sagedasti ainult ametikohuste täitmine ja paremal juhul elukutseline huvi oma töö vastu. Sellepärast on kõigjal maailmas ka peale selle, kui täiesti juhuslikule linnaehtusele hakati piire panema — veel väga palju saatuslikke jooni kerge südamega ja käega tõmmatud.

Ehk jälle toimub see saatuslik töö küll kõige parema tahtmisega, paratamata formaalselt. Teatavasti on nii loodud suur hulk asulaid ja elamulinnu (iseäranis Saksamaal), mis mõjuvad kohutavalt elavale indiviidile oma lõpmata korduvate vormide ja rütmiga. Selles on ka palju majanduslikud põhjused süüdi. Aga sellest pahest on linnaplaanimine juba üle saamas. Elav inimene oma mittekorduvusega pääseb seal mõõtuandvaks. Seda oleme katsunud ka Koplil plaanimises silmas pidada, ehk küll majanduslikud tegurid, iseäranis Eestis, mõndagi karmilt dikteerivad.

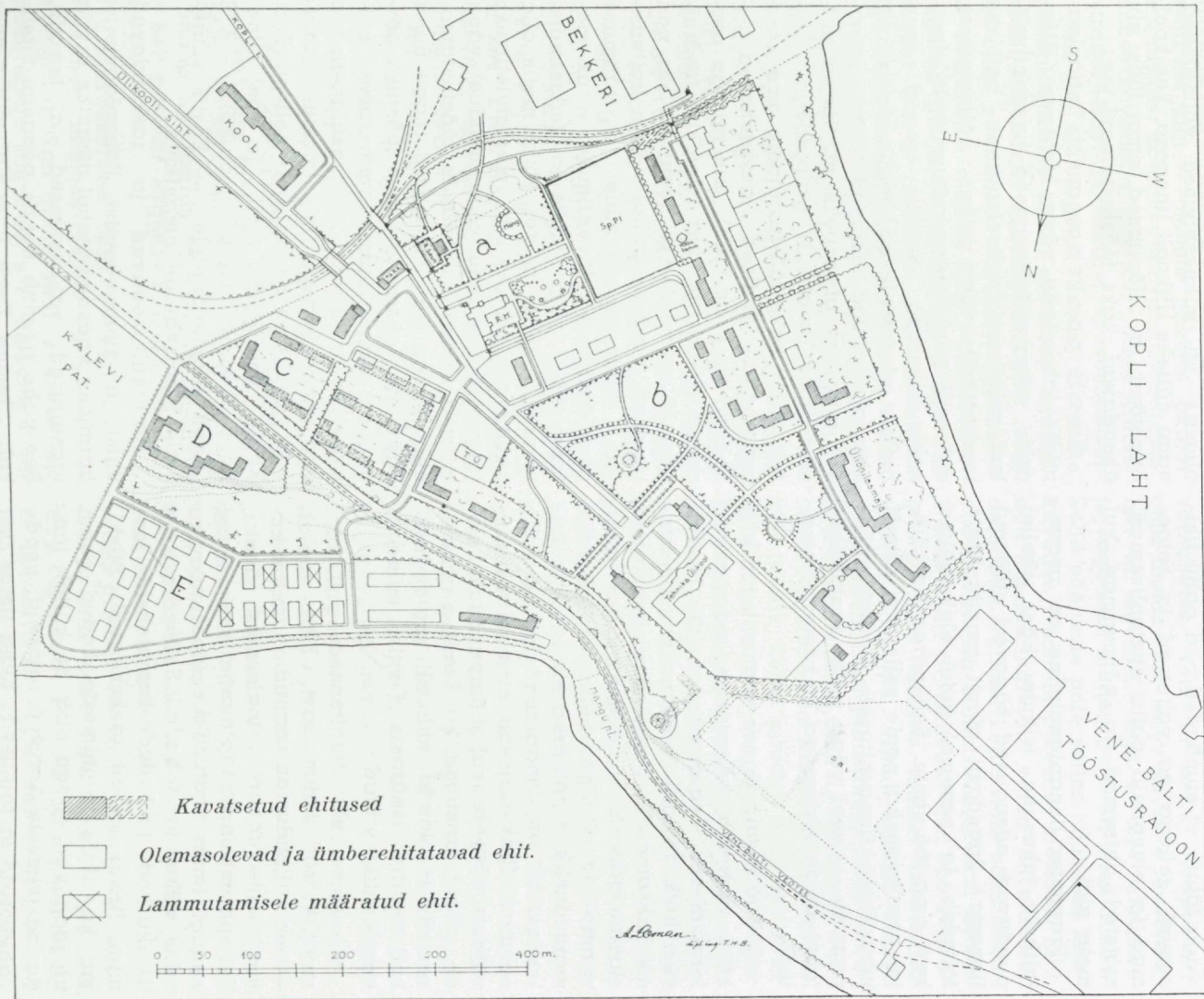
Præguse elu tingimused on palju muutlikumad kui vanasti. Kõik voolab — see väljendus on saanud enam kui kunagi enne linnaelus maksvaks sõnaks. Sellepärast on linnaplaanimisel raskem kui kunagi linna saatuslikke jooni tuleviku udus näha ja tabada. Sellepärast on üksiku kodu ja kodude komplekside loomine linnas küllalt raskendatud. Siiski, kui ka üksikute inimeste kodud enam nii jäädavad ei saa olla, on küllalt jäädavad inimeste koostöö rajoonid, nende vahekorrad ja jaotused. Kuna ilmas just koostöö — vastandina individuaalsele — ikka rohkem on arenemas, saab ka vahest „kodu“ mõiste laiem ja vähem

isikliku tähenduse. Sellepärast on plaanimisel ülesandeks ka kultiveerida selle ühistöö „kodusid“, milleks just Koplil on olemas nii mitmesugused võimalused, nagu näiteks Ülikooli linnaosa, kus kool, õppejõud ja üliõpilased oma töös elu ühendavad, kaks tööstusrajooni jne.

Kopli poolsaar annab linnaplaanimisega lahendada väga huvitava ülesande, väga mitmesugused linnaehtuslikud probleemid. Poolsaarena on see looduslikult väga rikas võimalustest, milliseid tuleb elamukultuuriliselt tingimata kasutada. Sellele teevad suuri raskusi olemasolevad, hoolimata ja jaolt sõja ajal rutuga tekkinud tehaste rajoonid ajutiseks otstarbeks püstitatud mitmesuguste barakkide gruppidega. Teiselt poolt, kaks tööstusrajooni oma kahe sadamaga (endised laevatehased — Bekkeri ja Vene-Balti), mis praegu arenemas, töötavad luua tulevikus iseäraldusi ja suurejoonelisi tegureid, kui nad jõuavad ajajärku, millal nende kultuuriline ümberkorraldamine ja välimuse ning ümbruse kultiveerimine saab majanduslikult võimalikuks ja endastmõistetavaks. Selles mõttes võiks meile olla huvitavaks näiteks ja meeletuleteks (olguigi koguni suuremas mõõdus) väga mitmed tuntud välismaade tööstusrajoonid, linnad ja linnakesed (nagu Ruhri basseinis Saksamaal), kus tööstuse pörgud on osanud ennast omapäraselt kultiveerida ja piirata töölisasulatega ja elamulinnaosadega, mis imestust äratavad. Koplil on midagi, mis neil puudub. Koplit ümbritseb meri. Ja veel teine: Koplil kuulub ühele omanikule — A/S „Kopli Kinnisvaradele“ — Eestis suuremate kinnisvarade omanikule.

Harilikult segavad ja raskendavad ühist ja suurejoonelist linnaplaanimist äärmiselt kaasahuvitatud omanike arv ja igasugused vaheasutused ja tegurid. See pahe puudub Koplil peaaegu täielikult. Senine Koplilinnaehtuslik arendamine, mis pärit Vene ajast ja sõjast, näitab suuremas osas juhuslikkust, mis tingitud üldlinnaplaani puudusest. Olemas-

Piaan I

olevad kavad ei vastanud küllalt Kopli oludele. Ka on Kopli oludes viimasel ajal toimunud tähtsad muudatused nagu Tehnikaülikooli asutamine Koplisse. Seda kõike arvesse võttes A/S „Kopli Kinnisvarade“ juhatus tahab nüüd seda puudust kõrvaldada, tahab Kopli poolsaare linnaehitusest kõrvaldada juhuslikkuse ja asuda kaugeleulatuvalt plaanitud ehituskavade teostamisele. Nii palju kui autorile teada, on Eestis esimest korda ette võetud seesuguses tervikus ja ulatuses linnaehituslik kava. Majanduslikel põhjusil nõuab selle teostamine pikka aega.

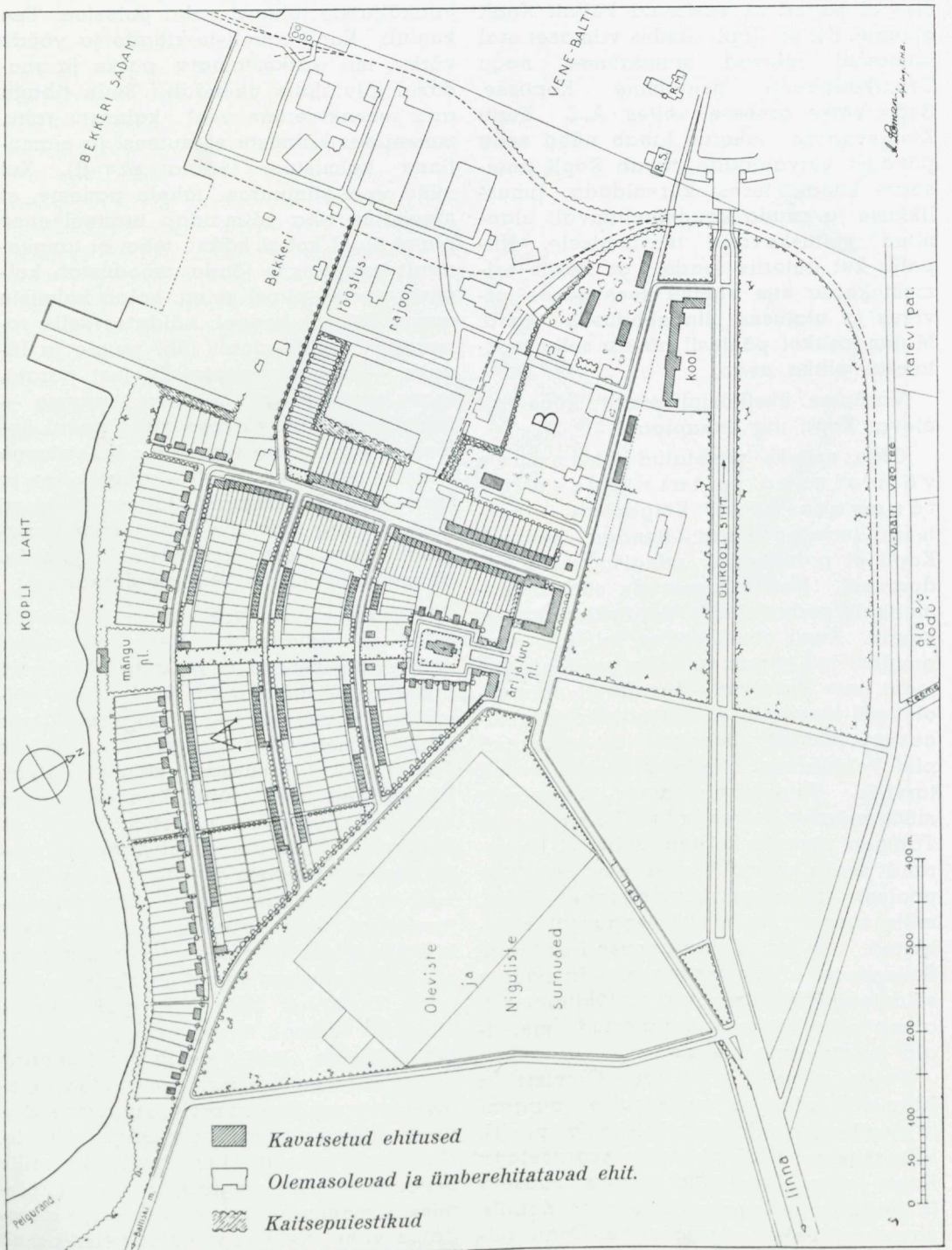
Vaatame üksikasjalisemalt kõne all olevat Kopli uut linnaplaani.

Olgu esiteks nimetatud ühenduse võimalused ja tarvidused ja tänavate-võrk. Kõigepealt — arterid, mis poolsaart linnaga seovad. Kopli ei produtseeri mingisuguseid toiduaineid. Nende juurevedu sünnib loomulikult peajasjalikult Paldiski maantee kaudu. Kuna otseühendus sellega seni puudus, tuli plaanida seda teed otsides joont, mis kasutaks võimalikult olemasolevaid tänavaid, et lühendada uute tänavate pikkust. See tee on suunatud piki Pelguranda. Sellega ühenduses oli tarvilik Pelgu-suplusranna plaanimist mõõdamises täiendada. Esimene pilk Tallinna plaanile näitab meile, et Pelgurand peaks olema linnale oma asukohta poolest tähtsaks suplusrannaks. Kopli, mille rannad tähtsaks enamasti kõlbmatud, on ka Pelgurannast huvitatud. Sellepärast oleme katsunud teda päästa sõiduteedega lõikamisest ja tükitamisest, ainult piirates tema kavatsetud metsala eesnimetatud teega.

Pelgurannast jõuab tee Oleviste ja Niguliste kalmistu merepoolse nurgani ja nendest mööda turuplatsile (v. pl. II). Viimases osas täidab ta ka kavatsetava Kopli ranna elamulinna tänava kohuseid ja on ühes sellega veel tervele Koplile ühendusalleeiks Pelgurannaga. Osalt selleks otstarbeks on tema ja surnuaia vahele jäetud roheline riba, kus on rajatud

jalakäijatele tolmust vaba puistee. See kuulub Kopli roheliste ribade ja vööde võrku, mis katkestamata parke ja randasid jalutajatele ühendab. Selle ribaga aga respektseerime veel kalmistu rahu, isoleerides kalmistu sõiduteest ja elamulinna kalmistust (vaata pl. II). Kui nüüd veel siinjuures tähele paneme, et nimetatud riba võimaldab turuteel enne platsi õigel kohal käänu teha, et tangeerivalt turuplatsile jõuda, moodustab kalmistu-poolse platsi seina, hoiab kalmistu temast küllalt kaugel, näidates selle romantilist müüri ainult läbi puude ja lõpuks — annab turuplatsile just paraja, igast vaatekohast nõutava suuruse — siis oleme selle väikese näite puhul õpinud, kui mitmesuguseid funktsioone võib ja peab üks roheline riba ja tee ja tänav koos linnaplaanis täitma. Muidugi meil puudub võimalus käesolevat linnaplaani igas jaos peensusteni jälgida. Võime vaid üht ja teist puudutada.

Teine suurema tähendusega tee on kavatsetud Vene-Balti osas asuva tööstusrajooni veoautode ja muu liiklemiseks linnaga (v. pl. I). See võimaldab praeguse tee kõrvaldamist, mis läheb nimetatud rajoonist üles märke Tehnikaülikooli nurgast mööda, lõikab Ülikooli ees parki, läbib Kopli elamuosa keskplatsi Rahvamaja eest mööda Kopli tänavale. Et selle tööstusrajooni veoliiklemise suurenemist võib oodata lähemal ajal ühenduses uute vabrikute ehitamisega, nagu praegu ehitatav telliskivitehas, siis ei vasta tema praegune asukoht kultuurse linnaplaanimise nõuetele. Niisugune tööstuse veoliiklemine ei tohiks Ülikooli õuest, pargist, kesk- ja elamulinna läbi joosta. Sellepärast on kavatsetud tee uus osa viidud olemasoleva raudtee kõrvale, suuremas ulatuses selle ja 6 m kõrge perve vahele. Nii et see jookseb ühes raudteega, mille otstarve on samasugune, perve all, ülemise elamulinnaosa ja alumise, mereäärse vahel neid segamata, neist kahelt poolt puistega isoleeritud Maleva tänavale, mille asukoht on ka väga ko-

Plaan II

hane. Peale paremuste, mis uuel teel on linnaehituse mõttes, ühendab see tööstusrajooni linnaga palju otsesemalt liiklemisele väga soodsa käänudeta joonega, mis tarbekorral ka kiirele liiklemisele, nagu tuletõrje, kasulik on. Tee ehitamine ei tee mingisuguseid tehnilisi ega muid raskusi ja on praegu juba teostatamisel.

Kolmas ühendustee on vahest luulelisem — „Ülikooli siht“. See teostab Tallinnas esimest suurejoonelist sihtarhitektuuri (v. pl. I, II). Algab kalmistute juures (pl. II) ja juhib linnast tuleva suure Kopli tänava otse läbi Kopli keskel asuva metsa sirgjoonena üle Kopli tsentrumi (pl. I) Ülikooli monumentaalsele, torniga peahoonele, mis moodustab tema arhitektoonilise lõppsihi. Selle üle kilomeetri-pikkuse bulvari eesmärgiks on ühendada Kopli linnapildis kõiki esindusväärtusega osi, olemasolevaid ja kavatsetuid, ühiseks koosmänguks. Teiselt poolt võimaldab see praeguse Kopli piirides oleva õudse Kopli tänava tammi kõrvaldamist. Viimane oli omal ajal raudtee jaoks ehitatud ja ehitatakse tulevikus suuremas ulatuses elamutänavaks.

Ülejäädud Kopli tänavate-võrk on majanduslikult väga kokkuhoidlikult projekteeritud, minimaalses ulatuses, kasutades võimalikult olemasolevaid tänavaid. Tänapäevane linnaplaanimine ei luba üleliigseid tänavaid — tänavate ehitamine ja korrashoidmine on tuluta kulu — ja nõuab nende täielikku ja igakülgset kasutamist. Iga tänava funktsioonid tahavad olla selged ja otstarbekohased. Vanasti ehitati enne tänavate-võrk, kuhu siis linnaosad sisse mahutati. Nüüd plaanitakse enne linnaosad ja leitakse siis neid teeniv tänavate-võrk. See võimaldab majanduslikku kokkuhoidu ja vaba, otstarbekohast linnaosade plaanimist.

Moodne linnaplaanimine on üles seadnud valjud nõuded linna mitmesuguste vabade rohelisala de suhtes elanike tervishoiu tõttu. Sinna kuuluvad puutu-

mata metsaalad, pargid, rohelised ribad ja vööd, puisteed, kõrgpuiestiku kaitsevööd, spordi- ja mänguplatsid jne. — vastavalt kohalikule ehitusviisile ja elanike arvule. Kopli on isesugustes, vabamates tingimustes. Koplit kaitseb ja aitab meri. Sellest hoolimata on suurem osa Bekkeri ala (pl. II) plaanitud elamu-aedlinnaks ja suurem osa Vene-Balti ala (pl. I) — parklinnaks, vastavalt Kopli oludele. Parklinn tähendab, et elamud ja elamukompleksid on asetatud oma parkaedadesse. Mererannad on vabaks jäetud või tehtud pargialadele, merepromenaadidele, puisteedele. Need on seotud siseparkidega rohelise ribade ja puisteedega. Sisepargid Vene-Balti osas on juba mitmevõrra laiendatud — nagu uus Rahvamaja park ja Ülikooli park (v. pl. I a, b). Mullatööd ja pindade planeerimised algasid neil aladel juba talvel hädaabitöödega, mis Koplisse olid koondatud, et alata ehituskavade teostamist. Kevadisel istutamise hooajal on kavatsatud teostada laiuline parkide, puisteede, hekkide ja kaitsepuiestike istutamine vastavalt peensusteni väljatöötatud linnaplaanile. Kaitse-kõrgpuiestikud piiravad igalt poolt tööstusrajoone isoleerides neist elamulinnaosasisid. Nad on kavatsuste kohaselt kahekordsed: väline serv — tihe kuusik, sisemine — paplid. Spordiväljak saab endale hekid ja spordihoone. Vanad õudsed plangud, mis Koplit nagu hiina müürid mitmes kohas otstarbeta tükeldasid, on suuremalt osalt kõrvaldatud. Pilbasaiad, mis Koplis (ja kogu Eestis) nii laialiselt maad võtnud, ootavad enda asemele kultuurseid hekke.

Pargi plaanimes on valitsenud väga mitmesugused põhimõtted. Seda näitavad ka meie linna- ja riigipargid. Meie hindame ja armastame loodust praegu vahest rohkem tema loomulikus kujus, nagu see „inglise pargi“ nime all varem tuntud oli. See tähendab — meie loome küll pargis iga puude grupi ja rohelise välja, aga ei anna oma kätt sealjuures märgata. Meie naudime ka kunstlikku

parki, iseäranis vahelduseks, kui viimast ümbritsevad suuremad vabad alad.

Agaga pargi plaanimises on nähteid, mida tuleb põhimõtteliselt nimetada pähedeks. Märjime siin iseäranis üht: see on — kui pargi teed lõikavad parki sirgjoontena igas suunas, et ainult võimaldada otsest läbijooksu. Pargi tundeline ilu ja otstarve kannatab selle läbi rängalt. Pargi teed nõuavad niisama tähelepanelikku ja võib-olla peenemõttelisematki plaanimist kui tänavad. Nad ei ole kindlasti mitte selleks, et jalutajat võimalikult kiiresti pargist läbi juhtida tema asjatoimetusel. Teiselt poolt, nad ei peaks ka moodustama keerulisi ornamentaalseid vigureid, mis ehk küll võivad olla mõjurikkad plaanil linnulennult vaadates.

Iseäranis suure tähenduse saab teederajamine väikesel pargialal. Sirgjoonelised teed „teevad pargi väikeseks“, avades silmale tema piirid, ja tüütavad jalutajat ühetoonilise vahelduseta joonega, mille lõppsiht seisab algusest saadik silma ees. Lõppsihti tahame näidata siis, kui see on iseenesest huvitav ja elustav. Osavasti plaanitud vähesed kõverjoonelised teed, mille jooneline ilu avab end just jalutamisel, lubavad ka väikeses pargis moodustada suuremaid puutumata ja sellega mõjurikkamaid rohelisi alasid. Nende kõverused juhivad jalutajat üllatus- ja vaheldusrikkalt, avades temale valmistatud mitmekesist ilu samm-sammult ja suurendavad väikeses pargi piiratud võimalusi.

Vahest pakuks lugejale huvi jälgida mainitud põhimõtteid meie plaanidel.

Nimetame mõne sõnaga teisi suuremaid linnaplaanimise tegureid: Üldine maaalade jagamine ehitusrajoonideks ja viimaste sidumine üksteisega linnaorganismiks; üksikute linnaosade ja platside kujustamine; avalikkude ja eriotstarbe-ehituste soetamine ja nende soovitatavad üldvormid linnaehituskunsti vaatekohast jne.

Tähtsamaid tegureid, milliseid tuleb Koplis arvestada maaalade jagamise puhul ehitusrajoonideks ja linnaosadeks, on kaks suurt tööstusrajooni ja Tehnikaülikool. Peaasjalikult need tingivad Kopli elanike sotsiaalse koosseisu ja tegevuse. Elanikkude arv väljaspool neid on seni Koplis võrdlemisi väike, aga tuleb arvestada viimaste juurekasvu tulevikus: Kopli looduslikud võimalused ja elamukultuuri tõus annavad selleks põhjust.

Kasvavale Kopli töölistkonnale, peaasjalikult, on plaanitud kaks suuremat elamurajooni: elamuäedlinn Bekkeri ja kalmistute vahel (v. pl. II-A.) ja kolm suuremat elamukompleksi Vene-Balti osas (v. pl. I — C, D, E). Viimaste kohal asuvad praegu mitmesugused elamute ja barakkide grupid. Neist lammutatakse lähemal ajal üks osa, teine saab esialgu hõren-datud hügieenilistel põhjustel, kuna kolmas, mis hoonetesse puutub, jääb kauemaks ajaks puutumata. Uute elamukomplekside ehitamine sellele vastavalt tuleb teostamisele järk-järgult ja pikema aja jooksul.

Majanduslikult jõukamale kihile nagu ametnikkond, insenerid, Tehnikaülikooli õppejõud, väljastpoolt-elanikud jne., on ette nähtud peaasjalikult parklinnaosad Vene-Baltis (v. pl. I) ja tulevase „Kopli elamu-tänav“ ääres (v. pl. II-B). Viimane ühendab sisemiselt Bekkeri suurt elamu-osa sellaste Vene-Balti elamuosadega.

Tehnikaülikooli linnaosa, mille monumentaalne peahoone on Kopli plaanimises mitmeti mõjuv, asub Kopli ilusamas ja rahulikumas kohas. Selle ümbrus vabastatakse aja jooksul mitmesuguseist segavaist elementidest nagu trammi depoo, eespool mainitud veetee jne.

Üliõpilasmaja (s. o. ka üliõpilaste kodu) ja professorite elamugrupp on paigutatud Tehnikaülikooli lähedusse, Kopli kõrgema ja ilusama ranna kallakule, kust avanevad vaated Kopli lahele ja

lääne poole avarale merele, mis ühendab Eestit Lääne-Euroopaga.

Kopli tsentrumi moodustab Rahvamaja plats, mille ümber on kogutud suurem osa esindusliku tähendusega ehitusi.

Teine plats on ühenduses elamulinnaaga Bekkeri alal. Et see plats Kopli geograafilises keskkohas asub, on ta ühtlasi ka Kopli turuplatsiks. Turuplatsi asetamisel on arvestatud ka seda, et toiduainete voorimine ei lõikaks ühtki elamu-linnaosa ega liiklemis-arteeri.

Üks tähtsamaist osadest Kopli ehituskavas on Kopli ranna elamuaedlinn, mis on asetatud plaanil kalmistute ja Bekkeri tööstusrajooni vahele (v. pl. II-A).

Käesoleva ülevaate piirid ei luba käsitella põhjalikumalt mitmesuguseid sügavaid probleeme, mis on seotud niisuguse ülesandega. Piirdume siin lühikese kirjeldusega.

Mainitud maaalal asuvad praegu ainult mõned üksikud barakkide grupid, mille kõrvaldamine juba varem oli otsustatud, sest et nad ei rahulda elamukultuurilisi nõudeid. Küll leiab Kopli rahva mõttekujutus nende mereäärses osas sarnasust „romantilise Hispaaniaga“.

Kopli ranna elamulinna on umbes trapetsi kujuline, mille laia aluse moodustab rand. See lõuna-lõuna-lääne rand ilusa, võrdlemisi hästi kaitstud lahe ääres oli üheks tähtsamaks teguriks elamulinna koha määramisel.

Bekkeri tööstusrajooni liiklemine on viidud tema servast mööda, ja see elavam tänav on ehitatud suuremate elamublokkidega, mis sisaldavad kaht väiksemat tüüpi kortereid.

Teised, puhtelamutänavad lõikavad linna umbes paralleelselt mererannale. See võimaldab elamublokkide asetamist tarvilikus suunas päikese suhtes ja kaitseb linna meretuulte vastu. Elamublokid on neil tänavail koostatud üheperekonna-majadest (kodudest). Mereäärsem tänav on ehitatud mere-poolsest küljest kaheperekonna-majadega. Igale pere-

konnale kuulub aiamaa, mille suurus on mitmesugune, vastavalt elamu tüübile, keskmiselt — ca 400 ruutmeetrit. Linna keskel on roheline riba jalakäijatele, mis äriplatsilt algab ja mereranna puiestikus mänguplatsiga ja rannakohvikuga lõpeb.

Elamukompleksides Vene-Balti osas on kodu mõte teostatud teisel kujul. Elamublokid on võimalikult tükeldatud, et üksikuid osi omapärasemalt kujutada. Selleks lisab veel võimalusi bloki seinte reljeef, siluett ja värv. Teiselt poolt suurendab niisugune tükeldamine ka valgustuse võimalusi. Sama nõuet aitab teostada ka kompleksile kuuluv sisemine parkaed, võimaldades üksikute osade eraldamist ja elustamist.

Üksikute eriotstarbe-ehituste asenduse üle on mõeldamises mõnda juba nimeetatud.

Linnakool Koplis asub praegu juhuslikus hoones juhuslikul kohal. Meie plaanil on ta projekteeritud Kopli keskel asuva metsa läänepoolsesse osasse (v. pl. II).

Lugejale võiks olla huvitav jälgida üksikasjalisemalt meie mõttekäiku kooli asukoha määramisel: See tooks lugeja nõnda ütelda linnaplaanimise laboratooriumi ja annaks temale täielikuma ettekujutuse sellest, kuidas sünnib ühe linnaehitusliku probleemi lahendamine.

Endine kava, mis tehti enne kõne all olevat üldist linnaplaanimist Koplis, aetas kooli Rahvamaja kõrvale ühisele platsile (pargialale), umbes kohal, kus meie plaanil (pl. I) Rahvamaja asub.

Rahvamaja ja Linnakool, olles ühisel platsil, konkureeriks teineteisega kui kaks täiesti erisuguste funktsioonidega asutust: kellele kuuluks plats (park)?

Rahvamaja saab endale oma täieliku välimuse ja tähenduse ainult siis, kui temal on ka oma pargiala. Viimasel oleks suvepoolsel aastajal iseäranis eluline tähtsus.

Koolil peab aga olema, teatavasti, täiesti omapäralt, oma suur plats, mis kooli sisemise elu nõudeid rahuldaks. Selle peaks ta siis võtma Rahvamaja

käest. Kooli plats tahaks ka oma naab-
rusest eraldatud olla. Niisiis oleks üks
küllalt eraldatud üksus Rahvamaja kõr-
val platsil, mis iseloomu poolest ja linna-
plaanimise mõttes just tahaks olla jaga-
matu või ühine park. Ei ole ka platsi
suurus küllaldane, et seda üldse võiks
jagada.

Kopli võrdlemisi vähesed esindustä-
hendusega hooned nagu Rahvamaja,
A/S „Kopli Kinnisvarade“ juhatuse-hoone,
riiklikud asutused ja paremad ärid, tahak-
sid olla kogutud Kopli tsentrumi, kus nad
peaplatsi moodustaksid, et ka, teiselt
poolt, nende kasutamine elanikele prak-
tiline oleks. Meie linnaplaanil moodus-
tavad selle platsi idapoolse külje kaks
suuremat ehitust (üks peasjalikult riik-
likele asutustele, teine A/S „Kopli Kin-
nisvarade“ juhatusele määratud); lõuna-
poolse — Rahvamaja ja Rahvasaun —
olles pisut eemal; läänepoolse — kaks
vastastikku eemal oleva hoone pargiaia
nurka, mis puugruppidega raamivad Üli-
kooli sihti, aidates segamata mõjule pää-
seda kaugemalt paistvat monumentaalset
Ülikooli hoonet; põhjapoolse — terves
ulatuses — ehitus, mis, teisel pool, suu-
remasse elamukompleksi kuulub. See
plats peab Rahvamajaga kui Kopli selts-
kondliku elu peamise esindushoonega
ühenduses olema ja on järelikult Rahva-
maja asukohaga osalt ette määratud.
Teiselt poolt peab ta suurejoonelise ar-
hitektoonilise Ülikooli sihiga täielikult
seotud olema, mis tahab määrata tema
vormi ja suuna. Arusaadavalt peavad
nüüd arhitektuurüksused, mis moodusta-
vad selle peaplatsi külgi ja toonitavad
nurki, olema valitud oma ülesandele vas-
taval.

Kooli oma iseloomuliku vormi, või-
malikult pikakujulise pindalaga, ei saaks
kasutada selle platsi tähtsa nurga moo-
dustamiseks. Vaba ala Rahvamaja kõr-
val (nagu plaanil I näha) määraks tema
suuna pikuti, Rahvamaja pargi-küljele
vastuseisvalt, see oleks risti kavatset-
ud peaplatsi lõunapoolsele küljele. See-
ga ta ei moodustaks seda külge, vaid se-

gaks kavatsetud mõjuva platsi kuju ja
põhimõtet hävitavalt oma mõjuga, kau-
gele juhtiva suunaga.

Linnaehtuses näib vaidlemata üle
maailma end kindlustanud olevat põhi-
mõtte, et kool peaks igast suuremast lii-
lemise ja linnaelu tsentrumist võimalik-
ult eemal olema, rahulikus ja avaras
ümbruses, mis lastele rõõmustavalt ja
tervislikult ergutavalt mõjuks. Eesmär-
giks oleks näiteks metsakool, milleks
aga linnades enamasti võimalused puu-
duvad.

Koplis on need võimalused olemas.

Selle vastu aga oleks Rahvamaja kõr-
val asetsev kool ühelt poolt just Kopli
linnaelu tsentrumis; teiselt poolt — ta
avaneks terves ulatuses otse Bekkeri
tööstusrajooni ebakultuursemale osale.
See alatine vaade poleks sobiv kasva-
vale, vastuvõtlikule noorsoole, kes oma
arenemises just lähemast ümbrusest ala-
teadvuslikult imeb. Sellega ei oleks
mõeldud, et üks hästikorraldatud ja kul-
tiiveeritud tööstusrajoon ei võiks koguni
teissugust kasvavat mõju avaldada.
Niisugune ajajärk jõuab ka aastaküm-
nete pärast.

Kõne all olev maaala Rahvamaja
kõrval, mis uuele plaanile vastavalt on
pargiks määratud ja kuni Bekkeri raud-
teeliinini laiendatud, on mõeldud moo-
dustama looduslikult ilusat ja tervislikku
rohelist ala Bekkeri ja tsentrumi vahele.
Teiselt poolt on see pargiala nii plaani-
tud, et tema lai kallak ka Bekkeri töö-
stusrajoonile rõõmustavat ja tervendavat
vaadet pakuks. Ta oleks sellele rajoonile
tervishoidlikult mõjuvaks ühenduseks
linnaga, vastates moodsele nõudele: —
ka oma igapäevasel toimetusel olles on
töölistel võimalik tarvitada rohelist ala.

Nagu nimetatud, oleme meie Kopli
kooli Kopli keskel olevasse metsa
plaaninud, mis ainuüksi mõõtuandev
peaks olema selle asukoha määramisel.
Ühelt poolt — parkelamu-linnaosa ela-
mute tänavaga ja T. Ü. keemiaosa-
konna hoone; teiselt poolt, läbi metsa,
Lastekodu. Siis, läbi kooli pargi, Ülikooli

siht, millele ta arhitektooniliselt elustavalt mõjuks, nagu ka Lastekodu.

Linnapildis ümberringi moodustaks koolikompleks rahuliku, omapärase keskpunkti.

Saun lüha ääres ehk kuskil tagasihoidlikus kohas kõrvalises tänavas — see on vana sauna ja vana mõiste. Meie aja sauna tahab olla „Rahvasaun“. Rahvasaun on ka Rahvamaja. Teda tahaksime näha linnaelu keskpunktis. Saunas käimisega on ühenduses inimestel lõbus ja natuke pidulik tunne. Kultuur leiab teed inimeseni mitte üksi läbi „pea“, vaid ka läbi „naha“.

Rahvasaunal on Koplis vahest suurem tähendus kui harilikult, mis on tingitud Koplil erelistest oludest. Üliõpilaskond võiks olla huvitatud saunast ka sportlikult. Jaolt sellepärast oleme ta plaaninud ujumisbasseiniga.

Kõikjal mujal, iseäranis lääne ja põhja kultuurriikides, leiame Rahvasauna asuvat ühenduses linna platsidega, parkidega või parematel tänavatel. Koplis on ta plaanitud naabruses Rahvamajaga, millega ta suguluses on.

Parkidest piiratud, Koplil kõrgemas kohas asub kavatsatud Tehnikaülikooli kompleks. See domineerib oma kõrguselt üle terve Koplil ja tervitab oma „sihi“ kaudu külalist juba kaugelt eemalt.

Ülikool kui kõrgem kultuuri arendav asutus tahab ennast pisut tagasi tõmmata tegeliku igapäevase elu pealiskaudsest ärevusest intiimsemasse rahusse, kuid sellest üksindusest seda mõjuvamalt kaasa mängida elus ja linnapildis. Temale kuulub parim koht ja mõjurikkaim välimus. Peahoone monumentaalseid masse täiendaksid juureplaanitavad ehitused. Nende praktiline tähtsus on suur, sest Ülikoolil puudub aula — „Ehrenhalle“, suur auditorium, raamatukogu ja veel mõnedki ruumid.

Sellela lõpetame uue Koplil üksikasjalise ülevaate.

*

Nüüd lõpuks kujutleme, et on möödunud viiskümmend aastat. Koplil on omanud selle aja jooksul lõpliku kuju, niivõrd kui elaval linnal „lõplik“ üldse mõeldav on.

Võtame ette ringsõidu läbi uue Koplil. Niisugusel ekskursioonil on küll autor lugejale parimaks juhiks.

Sõidukit kujutella, mida tol ajal kasutame, ei näi olevat tarvidust: vaevalt huvitab see meid, nagu meid ei huvita praegune auto seesugusel hetkel. Igatahes mingisugust lennukit me ei sooviks tarvitada, sest lennupildi peajooni näeme juba nüüd hästi plaanil.

Olgu see kevadisel hommikul ja loodame, et Tallinna ümbruses ikka veel lõokese laul heliseb, mis väljendab õnnelikku rahulolu elu, maailma ja kätetõega.

Koplil tänav on lai asfalt-betoneeritud allee, mis meid mõne minutiga toob Koplil piirile.

Vana mootor-tramm, mis iga sõiduga Koplil rahva elust kakskümmend minutit röövis, on ammu jäljetult kadunud ja unustatud. Tramm kui liikumisele tülikas ja ebaelastiline vahend on üldse kadunud.

Koplil piir on linnale lähemale nihkunud: Niguliste ja Oleviste kalmistu ja nõndanimetatud „Karbiküla“ vahel on kerkinud õitsev elamulinna, mis Koplilile kuulub. Ja kalmistu on pargiks muutunud, kus ainult mõned huvitavamad kalmud veel siin ja seal unistavad möödunud elust ja lisavad varjurikkale pargile pisut melanhoolset vaikust. „Karbikülalast“ on säilinud ainult nimi ja vaevalt teab keegi seletada, et see muigav nimetus oli endise omapead kasvanud asula poolt tõesti teenitud.

Otse Koplil tänav suunas Niguliste pargi nurga tagant paistab kerge õhuga valgusrikas Koplil turuhoone äriplatsi serval, ja üle platsi, selle parempoolsel nurgal — suure ärihoone kõrge nurgaosa, platsi esinduslikult toonitades. Aga tänav pöörab pisut paremale ja avab suure bulvari — Ülikooli sihi — mille lõ-

pus kaugel sinakas udus meie tähelepanu paelub Tehnikaülikooli vägev torn. Jala käies kasutaks meie bulvari keskel asuvat jalgteed, mida kahelt poolt mururibad ja madalad dekoratiivpuud sõiduteedest eraldavad. Siis oleks meil suurejooneline siht otse silma ees. Lähemal, sümmeetriliselt kahel pool, näeme kaht, palju madalamate ehituste nurga kõrgendust, mis moodustavad nagu hiigla värava, mille vahelt Ülikooli torn meile paistab. Kahel pool läbi kultiveeritud parkide ja sissesõidu-värvate avanevad meile vahetevahel üksikud ehitused, viimaks, pahemal pool, hõbedase kasestiku taga — röömsatooniline, pikakujuline linnakooli vaheldusrikas siluett.

Nüüd jõuame üle uue viadukti kumee-ruse Rahvamaja platsile, Kopli tsentrumi. Peale Rahvamaja on kõik platsi ümbritsevad hooned uued. Rõõmustavad pilku lillekastidega väljastpoolt ilustatud Rahvasöögimaja laiaklaasilised aknad paremal pool ehitusblokis. On esinduslikult tõsised ja soliidid A/S „Kopli Kinnisvarade“ ja riigiasutuste hooned. Rahvamaja on endale juurehitusi saanud.

Otseteed edasi üle Rahvamaja platsi roheline vaiba ja pisut tõusva Ülikooli allee ilupuiestike meelitab meid Tehnikaülikooli peahoonete kompleks, mis ühes selle ees asuva põik-lillealleega meie „sihi“ kasvava arhitektoonilise inertsi vääriliselt seisma paneb ja tasa-

kaalustab. Lähemalt näeme, et õnnelik ümberehitus on tema fassaadi täiendanud.

Platsilt pöörame paremale ümber „Värvahoone“ nurga, pöördel silmameerd läbi puiestee, mis viib jalakäijaid otse läbi elamukompleksi alla parki ning mereäärsesse elamurajooni ja jõuame suurele Vene-Balti liiklemisteele. Seda jälgides allapoole heidame pilgu merepoolsele elamulinna, kust kõik barakid ja puust hooned on kadunud. Mererand, mis varem oli puukuuride ridade all, on nüüd kujunenud merepromenaadiks. See on suure promenaadi algus, mis läheb piki randa kogu ulatuses kuni Kopli poolsaare ninani. Astume edasi selle läikival asfalt-teel.

Meie ees avaneb nüüd tööstusrajoon. Tehaste hulgas haaravad meid mõned oma julge ja võimsa arhitektuuriga, mis sisendab meile imestust ja usku tööjõu saavutustesse. Ümbrus on fantastiline, nagu võitleksid moodsed titaanid meile nägemata jõududega, aga see on siiski distsiplineeritud, kultuurne ja korralik. Kopli Nina, nagu terve Koplige, ei ole enam ebamugav eluta väli, vaid park Tallinnas tuntud restoran-kohvikuga, kuulus suurepärase merevaatega ja huvitava sümboolse monumendiga Eesti tööstusele, kaubandusele ja meresõidule.

See on uus Kopli.

J. KOORT

PR. KOORTI PEA

GRANIIT

Eesti talurahvaõiguse arengu põhijooni

1
Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist on kirjutanud prof. J. Uluots hea ülevaate, märkides neid rohkeid ülesandeid, mis ootavad lõikajaid Eesti õigusajaloo viljaväljadel¹. Selles märgib ta Eesti õigusajaloo tähendust H. Brunner'i sõnadega: Nagu iga ajalugu, nõnda ka õigusajalugu töötab inimsoo enesetundmise üleva probleemi kallal. Ta omab selletõttu oma olemasolu õigustuse iseendas ega tarvitse seda põhjendada eeskätt kasuga, mis temast võib saada praegusaegse õiguse tundmiseks². Käsitelles küll inimkonna õiguskorra kujunemise üht mürdosa eestähendatud ulatuses, aitab Eesti õigusajalugu seega kaasa kogu inimkonna õiguse tundmisele ja enesetundmisele. Õiguskord, milles rahvas elanud ja elab, kujundab elulisema ja olulisema osa vastava rahva elust ja olemasolust. Selles mõttes Eesti õigusajalugu aitab otsustaval määral kaasa Eesti rahva eneseteadmisele ja enesetundmisele ning selle kaudu oma oleviku ja tuleviku kujundamisele... Erilise ja põhjapaneva tähendusega on aga Eesti õigusajalugu Eesti õiguse tundmiseks ja teadmiseks³. Kuna kõike, mis on, võib mõista ainult siis, kui teatakse, kuidas see on saanud, siis oleks

enesepetmine uskuda, et kehtivat õigust võiakse tunda tema ajalooliste aluste vaatlemiseta. Alles õigusajaloo kaudu, mis seletab õiguse oleviku tema minevikust, jõutakse kehtiva õiguse teaduslikule mõistmisele. Nagu rahvas sisaldab endas mitte ainult üksteise kõrval, vaid ka üksteise järel elavaid põlvetsi, nõnda ka rahva õigus sisaldab endas mitte üksnes olevikus kehtivaid, vaid ka neile eelnevaid õigusnorme⁴.

Üks ülesandeid, mis ootab Eesti õigusajaloolasi, on kindlaks teha need õigusnormid, mis vanas iseseisvusaegses Eestis olid kehtivad, selle järel vaadelda nende püsimist, muutumist ja kadumist Eesti võõraste valitsuste all viibimise perioodis, kuid ühtlasi ka uute omapäraselt tekkinud õigusnormide väljakujunemist sama perioodi kestel. Kõik need nähted kujundavad endast õiguse arengu, ja selle põhijooni vana Eesti õiguse suhtes katsutaksegi käesolevas käsitluses valgustada. Ses mõttes ei ole täiesti täpne käsitluse pealkirjas väljend „talurahvaõiguse“, sest ürgselt,

¹) Jüri Uluots, Eesti õigusajaloo senisest uurimisest ja tuleviku ülesandeist. Ajalooline Ajakiri 1930, lk. 98—108.

²) Heinrich Brunner. Deutsche Rechtsgeschichte, B. 1, 2. Aufl., Leipzig 1906, lk. 5.

³) Uluots, op. cit. lk. 99, 100.

⁴) Brunner, op. cit. lk. 5.

vanal iseseisvuse ajal ja veel hiljemgi polnud see üksnes „talurahva õigus“, s. o. ei sisaldanud ainult talurahva elu ja olu korraldavaid õigusnorme. Hiljem ometi, eestlaste olukorra halvenemisega nii majanduslikult kui ka õiguslikult, sulasid ühelt poolt eri rahvakihid kokku kihiks, mis oli tuntud talupoegade nime all, teiselt poolt läks osa rahva kõrgemast kihist üle ja sulas kokku sakslastega. Selles mõttes on ka käesolevas käsitluses jäädud senise trafaretse nimetuse juure.

2

Eesti talurahvaõigus, milline see oli üksikuil ajajärkudel, on veel läbi uurimata. Vana iseseisvuseaja õiguse suhtes väärivad mainimist eriti prof. J. Uluotsa uurimused riiklikku ja ühiskondlikku korda reguleerivate normide alal⁵. Muus osas on vana iseseisvuseaegne õigus veel läbi uurimata ja selle sisu veel kindlaks tegemata. Seda teha ei ole võimalik ka käesolevas käsitluses. Vanemas teaduslikus kirjanduses on Eesti vana iseseisvuseaegses õiguses tahetud näha Vana-Germaani, eriti Skandinaavia õiguse mõjustust. Leonid Arbusow ütleb, et Skandinaavia õiguse mõjustused olid üldse ainsad võõrad, mis saksa õigusnormide kõrval tulid talupoegade suhtes õiguslikult tähtsate ürikute ja õigusraamatute sisuosiseina küsimuse alla⁶. Üks sellaseid Skandinaaviast laenatud õiguse instituute pidi olema kihelkond — kiligunde ehk kihlakunta. Paul Johansen seletab kihlakonna tekkimist järgmiselt: Väljendi „kilikunde“ tekkimine on selge, kui pidada silmas, et kesk-rootsi keeles kasutati kuni 16. sajandini „kihlakunta“ nimetusena „gislalagh“. „Kihla“ tuleb keelelisest küljest kui „gisla‘st“ tekkinud vaadelda. Vana-rootsi „lagh‘i“ tähendus vastab eesti „kond‘ile“. Selle põhjal oletab Johansen, et maa jagunemine kihelkondadesse on pärit ajast, kui Põhja-Germaani vallutajad sundisid maale peale oma võimu ja valitsuse.

„Gislalagh“ oleks seega maaala, kust anti pantvange või sõlmiti vastav kokulepe. Oma teooria lähemaks põhjenduseks esitab ta veel seisukoha, mille järgi maaalaline jagunemine kihelkondadeks on Lääne-Eestist tunginud ida poole, mida tõendavat muide ka nähe, et kõige läänepoolsema Eesti kihelkonna nimetus esineb pärisnimena⁷. See teooria ei näi suutvat siiski mitte küllalt veenvalt tõestada Skandinaavia õiguse mõjustusi Vana-Eesti õiguses. Et sellased haldusõiguslikud instituudid — nagu kihelkond — oleksid Skandinaavia õigusest laenuna tunginud Vana-Eesti õigusesse, oleks vajalik olnud Eesti läänearnikul asetsevate maaalade pikemaegne vallutamine skandinaavlaste poolt. Lühiajalised röövretked, mida skandinaavlaste poolt on küll ette võetud ja mille tulemustena on maksetud lunamaksu kaasaviidud pantvangide eest, ei võinud olla suutelised skandinaavia-keelseid termineid eesti keelele üle tooma. Nad ei võinud tuua Eestisse ka ühtegi skandinaaviapärasest haldusõiguslikku instituuti, millega koos eesti keelele oleks üle toodud nimetus.

Võõraste õiguste mõjustuste otsimisel Vana-Eesti õiguses tuleb väga tõsiselt arvestada tolleaegset õiguslike normide iseloomu. Kõigepealt oli see kirjutamata õigus, mille sätteid elasid edasi rahvas sel teel, et nad suuliselt edasi anti põlvest põlve. See nähe võib esimesel hetkel esile kutsuda arvamuse sellaste õiguslike normide ebastabiilsusest ja muutuvusest ja ühes sellega ka kerge võimaluse vastu võtta sätteid võõraste, esmajoones naaberrahvaste õigustest. Ent ometi ei olnud see nii! Kirjutamata õiguslikud normid ei olnud

⁵) J. Uluots, Eesti muistsest riiklikust ja ühiskondlikust korrast, Looming 1932, nr. 6, lk. 723—730. — Id., Grundzüge d. Agrargeschichte Estlands, Tartu 1935, lk. 15—34.

⁶) Leonid Arbusow, Die altlivländischen Bauerrechte, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Riga 1924—1926, lk. 8.

⁷) Paul Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, Dorpat 1925, lk. 3.

tollal mitte väikese kitsa spetsialistide ringkonna, vaid kõigi õigusevõimeliste isikute teada. Nende tekkimine, muutumine ja kadumine oli mõeldav ainult sel teel, et kogu rahvas tekkis üldine ja enam-vähem ühtlane vaatekoht uue normi tunnustamise kohta õigusliku normina, endise õigusliku normi kasutamise kohta uuel, muudetud kujul või senise kehtinud õigusliku normi kasutamata jätmise kohta. See iseloomustav joon Vana-Eesti õiguses tingis äärmise konservatiivsuse, tema tekkimise, muutumise ja kadumise suhtes, nagu on ses suhtes konservatiivse iseloomuga iga tavaõigus.

Veel teine iseloomustav joon on oma-nee Vana-Eesti õigusele. See oli sakraalne õigus või vähemalt põimitud läbi sakraalsete elementidega. Kahjuks pole Vana-Eesti õigus ning tema üksikud sätted niivõrd läbi uuritud, et meil oleks võimalus siinkohal üksikasjaliselt näidata, kui suurel määral tolleaegne õigus oma koguulatuses ning millised tema sätted omasid sakraalse iseloomu. Ometi lubavad meile tähelepanekud eestlaste eluavaldusist, mis on dokumentaalselt tõendatavad palju hilisemast ajast, seletada neid üksnes Vana-Eesti õiguse sakraalse iseloomu eeldusel. Nii on XVII sajandil esinenud sageli juhtumeid laulatamata kooselust talurahva vahel. Rootsiaegne õigus luges sellase kooselu kuriteoks, mida kirikuõpetajad olid kohustatud registreerima igal aastal kohtule esitatavais kurjategijate nimestikes ehk „Delinquenten-Liste'des“. Arvestades sellase nähte sagedust, ei saa meie siin seletada seda rahva nõrga moraalse ja kõlbelse tasapinnaga. Õigem on arvata, et sellane nähe oli põhjustatud rahvas säilinud vaatest mehe ja naise kooselu vormile. Kui kiriku pingutused — tunnustada kirikliku laulatust abiellumise ainuõigeks vormiks — ei annud sajandite jooksul tulemusi, siis võib see seletatav olla ainult sellega, et rahvas olid tugevad vastupidised religioosse ilmega veendumu-

sed. Veel 1712. j. aastail on Hageri kirikuraamatute andmete järgi leidnud küllalt laialdast kasutamist surnute matmine kalmetesse. Sama nähe esineb kaunis laialdaselt veel teisteski kihelkondades ja ka hiljemini. Seegi nähe tõendab kujukalt Vana-Eesti-aegsete religioossete tõekspidamiste sügavat juurdumist rahvas veel mitusada aastat ristiusu all elades. Kui neist näidetest viimane, s. o. matmiskombed, kuulub enam usulisse valdkonda, on meil esimese, s. o. mehe ja naise kooselu vormi puhul tegemist siiski õigusliku institutidiga. Vana õigusliku instituudi edasipüsimine sajandite jooksul kehtiva õiguse vastaselt võib seletatav olla ainult selle instituudi omaaegse sakraalse ilmega.

Need Vana-Eesti õiguse iseloomustavad jooned sunnivad meid äärmise ettevaatuse ja umbusuga suhtuma igale hüpoteesile, mis tahab Vana-Eesti õiguses leida võõraste, muuseas ka Vana-Germaani ja Skandinaavia õiguste küllalt märgatavat mõju.

Tuleb seega, kuni küllalt konkreetsete andmetega pole tõendatud vastupidist, jääda seisukohale, et Vana-Eesti õigus arenes iseseisvalt ja omapäraselt ja saavutas XIII sajandi alguks suhteliselt küllalt kõrge taseme, mis ei olnud madalam samaaegsest germaani õigusest.

3

Eesti maa ja rahva alistumisega võõraste võimu alla XIII sajandi esimesel poolel kerkib esile Vana-Eesti õiguse edaspidise saatuse küsimus. Selle vaatlemisel ei saa päris vaikides mööduda Leonid Arbusow'i seisukohtadest. Arbusow'i arvates võib läbi kogu XIII sajandi jälgida sakslaste poolt üritatud kohtu ja õiguse sisseviimist eestlaste maaile. „Siinjuures ikka ja jälle kerkiv küsimus kohaliku ürgse tavaõiguse olemusest, sisust ja lõplikust saatusest laseb käesoleval silmapilgul vaevalt teisiti vastata, kui et vastmainitud areng

oli õigusliku elu germaniseerimine. Talurahva õiguste sisuks on puht germaaniõiguslikud sätted kriminaalõigusliku, protsessuaalse ja eraõigusliku iseloomuga.⁸ Saarlaste poolt 1241. ja 1255. aastal sõlmitud lepinguid, milliste järgi foogt võis kohut mõista ainult kokkuleppel maa vanematega ja kindlaksmääratud aja jooksul ning viimase lepingu sätteid, mille kohaselt nende saarlaste pärandi üle, kes „secundum eorum consuetudinem eliminari contigit pro peccato contra naturam commissio“, ja samuti artiklit, „in quem seniores terre pro tota terra consenserunt“, et tapmist pärandi saamise eesmärgiga karistatakse pärandi kaotamisega maahärra kasuks ja trahviga, „que de homicidio dari consuēvit in illa terra“, ei võta Arbusow oma väitlemises arvesse. Selle põhjenduseks toob ta ette, et need olid ainult individuaalsed, ainult Saaremaa olukordi eriti arvestavad määrused. Need ei kehtinud mitte kogu maal ja neid ei võetud sisse hilisematesse kodifikatsioonidesse. Ka 1255. aasta lepingus ettenähtud trahvirahasid arvab ta mitte põhinevat maa kombeõigusel, vaatamata lepingu teksti otsesele sõnastusele, vaid tahab siingi näha Skandinaavia õiguse mõjustuste võimalusi.⁹ Seega pidid siis Arbusowi järgi XIV sajandil kodifitseeritud talurahva õigused sisaldama puhtal kujul germaaniõiguslikke elemente.

Kuid Arbusowi argumentatsioon ei ole veenev. Nii Eestimaa alistumine kui ka õiguslike vahekorrad vähene korraldamine sündis XIII saj. esimesel poolel eestlaste ja võõraste vahel sõlmitud lepingutega, nagu veenvalt on näidanud prof. Uluots¹⁰. Need õiguslikud küsimused aga, mis lepingutega korraldati, olid niivõrd üksikud, et nende kaudu senise õiguse ümberkorraldamisest ei või juttugi olla. Kõik see õiguse valdkond, mida praegu tunneme eraõiguse nime all, jäi neist puutumatuks. Kõik eraõiguslikud vahekorrad ja tavad jäid seega püsima endi-

sel kujul, kui välja arvata ainult mõningad vähesed kanoonilisest õigusest tingitud muudatused, mis puudutasid peamiselt abieluõigust. Üldiselt jäid püsima ka karistusõiguslikud normid. Muudatused selles sündisid ainult uute ristimisest tingitud kuriteoliikide juuretulekuga ning mõningate muudatustega, mis olid tingitud uute lääniõiguslike maahärrade huvidest. Kõige suuremad olid muudatused haldusõiguses. Kuid siingi oli maahärra nii välispoliitilistes kui ka sisemise valitsemise poliitikas teataval määral seotud veel XIII sajandi esimesel poolel.

Kuid Eesti maa ja rahva alistamine võõraste võimu alla kaasas siiski suure muudatuse senistesse õigusnormidesse. Endise Vana-Eesti õiguse kõrvale hakkas tungima võõraste õigus — peamiselt germaani õigus. Kuidas see sündis, pole seni õigusajaloolised uurimused suutnud veel täpselt kindlaks teha. Kuid juba praegu võib küllaldase tõenäolisusega väita, et see ei sündinud mitte korraga — samaaegselt maa alistamisega, nagu väidavad balti-saksa õigusajaloolased, vaid aegamööda ja järkjärgult. Õigusraamatud, mis kujutavad retsipeeritud germaani õigust, on pärit XIV sajandi algult. Selle ajani, s. o. peaaegu terve sajandi kestel, polnud olemas kirjalikult ülestähendatud õigust, vaid elati tava- ehk kombeõiguse järgi. See asjaolu mõjustas aga omasoodu Vana-Eesti õiguse tungimist võõrastesse õigusnormidesse. Hiljem, tavaõiguse ülesmärkimisel õigusraamatuisse, võtsid nende koostajad eeskujuga umbes sajandi võrra varem Saksamaal tekkinud õigusraamatuid, eriti Saksi peeglist, ja seetõttu sattus neisse õigusraamatuisse germaani õigust hoopis suuremal määral, kui see senini tegelikult oli kasutusel. Sama nähe, kus kehtiva õiguse kirjalikul ülesmärkimisel kasutatakse võõraid vasta-

⁸) Arbusow, op. cit., lk. 7.

⁹) Arbusow, op. cit., lk. 11.

¹⁰) Jüri Uluots, Die Verträge der Esten mit den Fremden im XIII Jahrhundert, Tartu 1937.

vaid kirjalikke allikaid, eriti teoseid, millistes on läbi töötatud võõrad õigused, ja sealjuures võetakse võõrast õigusest suurel hulgal eeskirju, mis seni mitte ei kehtinud, esineb meie maal ka hiljem, nimelt XVII sajandi õiguse kodifikatsiooni katsetes ja XIX sajandil balti õiguse kodifitseerimisel. Võib seega küllaldase tõenäolisusega väita, et XIII sajandil oli Vana-Eesti õigus palju laialdasemalt kasutamisel kui pärast õigusraamatute koostamist XIV sajandil. Kuid ka pärast õigusraamatute koostamist jäi neisse siiski püsima Vana-Eesti õiguse sätteid, vaatamata teostunud germaani õiguse sissetungile. Liivimaa Õigusepeegli, mis sisaldab üldist maaõigust, uurimisel on rea sellaseid sätteid kindlaks teinud Leo Leesment¹¹. Võibolla, et neid leidub teisiski õigusraamatuis.

Peale germaani õiguse sissetungimise ilmestas võõraste võimule alistumisele järgnevat ajajärku õiguse erinevamine vastavalt üksikute maaalade ja seisuste järgi. Maaalade järgi oli igas maahärraskonnas oma õigus. Kuid maaalaliselt jagunes õigus ka maahärraskonna enda piirides — eeskätt maaõigusisse, mis kehtisid väljaspool linnade piirkondi, ning linnaõigusisse linnade piirides. Seisuste järgi kujunes viis õiguse liiki: 1) kirikuõigus, millele allusid eeskätt vaimulikud, kuid ka palju ilmlikke isikuid, eriti viimaste perekondlikud vahekorrad; 2) lääniõigus, mis korraldas vahekordi maahärrade ning vasallide vahel; 3) mõisaõigus, mis määrustas vahekordi vasalli ja tema tagaasurite talupoegade vahel, eriti talupoegkonna kohustuste ja koormiste suhtes; 4) talurahvaõigus, käsitlev vahekordi talupoegade vahel ja talupoja isikut kui niisugust ning 5) linnaõigus, mis määritles avalikke ning era-vahekordi linnakodanike vahel.

Järgnevalt võtame vaatlusele ainult mõisa- ja talurahvaõiguse arengu põhi-jooned, mis kajastavad vasallide kihi tegelikust ülevõimust väljakasvanud eri-

nevate õiguslike tõekspidamiste võitlust. Sel puhul esitatud näited talurahva õigusliku seisundi kohta ei ole mõeldud purgivaina, vaid on käsitlemist leidnud ainult niivõrd, kuivõrd see on vajalik olnud osutatud õiguste arengu oluliste põhijoonte tähistamiseks.

Eestlaste-talupoegade olukord ei muutunud alistumisega võõraste võimule mitte järsku senisest vabast rahvast vasallide orjadeks. Sel puhul vajab selgitamist üks asjaolu. See on nähe, mille kohaselt vasallidele anti kohtupidamise õigus maa tagaasurite üle. Eriti vajab siin vaatlemist olukord Harjus-Virus, kus vasallidele näit. Waldemar-Eeriku lääniõigusega oli antud kohtupidamise õigus ka elu ja surma peale, mis pidi seda tähendama, et vasallil oli õigus tavali- ses kohtupidamise korras karistada oma tagaasureid surmanuhtlusega. Kuigi Waldemar-Eeriku lääniõiguse kirjapanemist on arvatud 1315. aastale, tuleb tema sätete tekkimist arvata palju varemale ajale¹², ja seega võisid sellased tavad kehtivusel olla juba varsti pärast Eesti vallutamist ja Harju-Viru asustamist vasallidega. Kui see nii oli, siis pidi vasallikohtu tegevuse tõttu endine õigus hakkama juba varakult moonduma ja germaniseeruma, kuna vasallikond oma suures enamuses komplekteerus sakslasist. Ometi ei olnud see päriselt nii. Kui jätta ka arvestamata võimalus, et osundatud Waldemar-Eeriku lääniõiguse säte ei tarvitsenud tegelikul kasutamisel olla, milline võimalus eraviisiliselt koostatud õigusraamatute suhtes, nagu seda nähtavasti oli Waldemar-Eeriku lääniõigus, kunagi ei ole täieliselt välja lülitatud, ei vasta eespool esitatud tõlgitsus ometi mitte Waldemar-Eeriku lääniõiguse osundatud säte tõelisele

¹¹) Leo Leesment, Abweichungen des Livländischen Rechtsspiegels vom Sachsenspiegel, Litterarum Societas Esthonica 1838 — 1938 — Liber Saecularis, Tartu 1938, lk. 348—358.

¹²) A. Švabe, Vaieldavaid küsimusi Liivi- ja Eestimaa rüütlõiguse kodifikatsiooni ajaloos, autoreferaat väitekirjast Livonijas senakas brunnieku tiesības, teksts un avotu kritika, Riga 1932, Ajalooline Ajakiri, 1932, lk. 159—164.

mõttele. Waldemar-Eeriku lääniõiguse järgi ei ole meil tegemist mitte vasalli tõelise jurisdiktsiooniga oma tagaasurite üle, vaid esmajoones tähendas see jurisdiktsioonist saadava sissetuleku, trahvirahade näol jne., minemist vasallile. Teiseks kehtis kogu piiskopi ja orduaja põhimõtte, mille kohaselt kohtumõistmine kuulus ainult omataolisele, seega võis kohtumõistjaks eestlase-taluniku üle olla ka ainult eestlane-talunik. Et see nii oli, tõendavad näited hoopis hilisemast ajast. Bunge poolt on 1851. aastal trükitud „Ordnung der Bauern“; see moodustab ära kirja Tõnnis Maydell'i raamatust. Maydell oli admiral ja asehaldur Koluveres ning Eestimaa rüütelkonna pealik 1597. aastal. Ära kirja on valmistanud tuntud meeskohtunik Gustav v. Lode XVII sajandi teisel poolel. Raamatu „Ordnung der Bauern“ 5 punktis kujutatakse kohtupidamist talurahva üle järgmiselt: „Õigete ja tõendavate hagide peale tehakse ülemuse ja 6 vana kogenud ja maaga taluniku poolt otsus maa õiguse ja tegelikkude asjaolude põhjal“¹³. Samuti huvitab meid Liivimaa rüütelkonna esindajate vastus Rootsi hertsogile Karlile (26. maist 1601 p. 11), kus jurisdiktsioon talurahva üle on kujutatud järgmiselt: „Kui talunik on üle astunud oma härraste või teiste vastu, kutsutakse ta isiklikult ette ja määratakse talle aeg kostmiseks ja tunnistajate ette toomiseks, milliseks ajaks nimetatakse talunikkude vanemaist 3 või 4, keda kutsutakse õiguseleidjaks. On asi eraõiguslik, teevad need eelkainud hagi ning kostuse ja ka tunnistajate ülekuulamise järel otsuse. Kui see leitakse olevat õige, peab kostja asja sisu järgi seda täitma või oma vastaspoolega otsuse kohaselt kokku leppima. On see aga kriminaalasi, siis määratakse ülalnimetatud hirsnikkude juure kõrge ülemuse poolt kolm vannutatud kohalikku aadlikku, kes asja käiku pealt kuulavad. Teevad siis õiguseleidjad õiglase otsuse, jääb asi sellega;

aga juhul, kui seda mitte ei sünni, pehmendavad või kõvendavad juuresviibijad vannutatud mehed seda otsust asja iseloomu kohaselt, et ühelgi poolel poleks põhjust õigusega kaebamiseks“¹⁴. Nagu näeme sellest, oli veel XVII sajandi algul talunike osavõtt kohtumõistmisest talurahva üle küllaltki intensiivne ja seda veel neli sajandit hiljem. Nende allikate järgi talunikest kohtunikud otsustasid küsimused tsiviilasjus lõplikult, kriminaalasjus mõisnike osavõtul, kusjuures mõisnikel oli kriminaalasjus otsusega määratud karistuse pehendamise või kõvendamise õigus. Süüdi mõista aga õigeksmõistetud süüaluseid ja õigeks mõista süüdimõistetuid ei olnud neil õigust. Sellane kohtupidamise kord ei olnud kehtiv mitte üksnes talunike omavahelistes protsessides, vaid ka taluniku ja mõisniku vahelises tüliküsimusis. Kahelda nende allikate tõepärasuses ei ole mingit alust. Sama tõendab talupoegade osavõtmine hirsni-

¹³) Archiv, VI, lk. 215, 216, p. 5: „Auf warhaffte und beweisliche Klagen gibt man nach Landes Recht und nach Verwirckung der That Urtheil und Sentenz durch die Obrigkeit und 6 alte erfahrene und besitzliche Bauren“.

¹⁴) Mittheilungen, XVII, lk. 543, 11: „Zum eilften, wegen der pauren, als solts mit ihnen durch keinen rechtmessigen proces des rechtens verfahren werden: Wird solches I. fl. D-t. von denen, die es nicht verstehen oder wissen wollen, angetragen sein worden. Thun demnach I. fl. D-t. auf derselbigen gn. begehren in Ut. nicht vorenthalten, dass folgender gestalt dieser proces mit ihnen gehalten wird. Wan ein paur etwas verbricht gegen seine herrschaft oder sonsten einem andern, wird er realiter fürgefördert und ihm eine zeit zu seiner beantwortung und der zeugen and die hand bringung eingesetzt, auf welche zeit die eltesten pauren, die rechtfinder genant, drei oder vier mit berufen werden; ist die sache bürgerlich, bringen dieselben auf vorhergehende klage und antwort, auch der zeugen verhörung das urtheil ein; wird es recht befunden, muss der beklagter nach gelegenheit der sachen demselben folge leisten, oder mit seinem gegentheile, nach laut des urtheils sich abfinden; wäre es aber eine peinliche sache, werden zu obbenanten rechtfindern drei der hohen obrigkeit geschworne eingesezene vom adel darzu mitverschreiben und auf ihr gewissen mit niedergesetzt, welche die sache mit anhören; bringen alsdann die rechtfinder das urtheil recht ein, bleibt es bei demselbigen. Im fall aber solches nicht geschiehet, moderiren oder schärfen die anwesenden geschworne dasselbige urtheil nach beschaffenheit der sachen, das kein theil mit billigkeit zu klagen ursache habe.“

kena talupoegade protsessides ka Tallinna linnusekohtus ja Liivimaa maa-kohtuis 1632. aastal.

Tehes nüüd kõigest eelnevast järelduse, peame mõõnma, et Vana-Eesti õigus jäi Eesti maaalal püsima ka siis, kui maa langes väliselt võõraste võimu alla. Vana-Eesti õigus jäi püsima mitte üksikute õiguste instituutidena, vaid üldise reeglina, *en masse*, kuna uued õigusnormid tulid senistele ainult juure ja täiendasid või muutsid neid ühes või teises sihis. Seega on meil XIII sajandi Eesti õiguse suhtes tegemist sama nähtega, mis hiljemini kordus XVI sajandi keskpaiku, kui ordu riigi langemisel endine õiguskord kinnitati Poola, Taani ja Rootsi valitsejate poolt ja XVIII sajandi algul, kui endine õiguskord kinnitati Vene valitsejate poolt.

4

Vaatamata asjaolule, et endine õiguskord jäi enam-vähem täielikult püsima, sündis pärast Eesti vallutamist võõraste poolt põhiline murrang talupoegade omandiõiguses maale. Ainuomandusest, olgu see siis kas ühisomandus või eriomandus, sai uue korra järgi mitmeastmeline omandus, nagu see oli omane lääniõigusele. Vanas iseseisvusaegses Eestis oli omandiõigus maale kahesugune. Metsa-, heina- ja alemaad olid küla ühisomanduseks. Küla ühisomanduseks oli ka suurem osa põllumaid. Kuid juba siis oli maid, mis polnud mitte kogu küla ühisomandus, vaid mis olid üksikute isikute või perekondade eriomanduses. Selle omandiõiguse säilitasid eestlased ka pärast maa vallutamist, kuid sellele lisanes ülenevas astmes esiteks vasalli omandiõigus ja selle üle veel maahärrade, nimelt ordumeistrite ja piiskoppide omandiõigus samale maale. Iga omandiõiguse sisu oli mitmesugune. Maaisanda omandiõigus seisnes õiguses talle kuuluvaid maid teatavate kindlaks fikseeritud kohustuste vastu läänistada vasallidele kõigi seal elava-

te asuritega ja õiguses lääniõiguses ettenähtud juhtumitel maad oma otse-esse valdusesse tagasi saada. Vasalli õigus maale seisnes õiguses temale läänistatud maa asuritelte kindlaks fikseeritud suuruses makse saada ja õigus kohut pidada kujul, nagu seda juba ülal kindlaks tegime. Kohtupidamise õigus seisnes seega peamiselt õiguses saada endale trahvirahasid. Talupoegadele jäi maa valdus- ja kasutamisoigus koos pärandamisõigusega endiste õigusnormide kohaselt. Kuid maa valdus- ja kasutamisoigusega olid talupoegadele pandud ka teatavad kohustused kiriku ja vasalli ning samuti ka läänihärra vastu. Nende loetelu aga ei kuulu käesoleva käsitluse ülesandesse. Need endised õigusnormid, mis vanal iseseisvusaajal olid olnud osalt seatud õigusnormid, osalt tavaõiguslikud, jäid sest ajast peale ainult tavaõiguslikeks normeks. Nende normide arenemine ja muutumine sündis nüüdsest peale esma-joones tavaõiguslikul teel.

Õigusnormid, mis ordu ajal olid seatud talupoegade ja vasallide vaheliste suhete korraldamiseks, ei olnud arvukad ega kõiki esilekerkivaid küsimusi reguleerivad. Nende korraldamine jäi juba siis suurelt osalt tavaõiguse määrata. Algul olid eestlaste ja läänihärrade vahekorrad küll korraldatud lepingutega, kuid XIII sajandi lõpul ja hilisemal ajal sellaseid lepinguid enam ei esine. Uusi korraldavaid määrusi nõudis vasallimõisade asutamine vasalli ja tema tagaasurite vahekorradade reguleerimiseks. Kuigi nende korraldamine võis osaliselt sündida seatud korras, toimus see enamasti tõenäoliselt siiski tavaõiguslikul teel. Nende vahekorradade korraldamine aga nõudis paratamatult talupoegade seniste õiguste kitsendamist, mis ilmnebki mitmel alal. Haaratud olid sellest talupoegade omandiõigus maale, sest eramõisaid ei rajatud mitte üksi asustamata maale, seega maale, mis ei olnud veel kellegi valduses, vaid nende alla võeti sageli ka

just eestlaste poolt asustatud maad. Sellased juhtumid olid juba täiel määral õiguserikkumised, seda rohkem veel, et ka tolleaegne seatud õigus ei tunnustanud seda. Õiguserikkumisi esines ka veel sel kujul, et vasall või mõisavaldaja tõstis omavoliliselt oma talupoegade koormisi. Talupoegade kord juba väljakujunenud koormised mõisavaldaja kasuks olid kinnitamist leidnud tavaõiguses. Talupojad uskusid, et nad on kohustatud neid koormisi tegema mõisavaldaja kasuks ja et mõisavaldajal on õigus nõuda nende koormiste tegemist. Sama sisetunne oli ka mõisavaldajail. Kui nüüd mõisavaldaja tõstis äkki seni tava teel väljakujunenud koormiste suurust ja hulka, siis ei saanud tal olla sisemist veendumust selle kohta, et ta on suurendatud koormiste nõudmiseks õigustatud ja talupoeg nende sooritamiseks kohustatud. Seda võis ta teha ainult veendumuse põhjal, et tegelik võim annab talle kätte võimaluse koormiste pealesurumiseks talupoegadele. Talupoegade sisetunne aga ei nõustunud kunagi koormiste suurendamisega ja nad ei saanud neid tunnitada õiguspärasteks. Sellasel õigusvastasel teel sündis talupoegade koormiste, tõsi küll pikaldane, kuid selle vastu aga pidev ja järjekindel suurendamine.

Isiklike õiguste poolest jäid talupojad edasi vabadeks, võisid omal suval vahetada oma elukohta, siirduda ühest mõisast teise ja isegi ühe maahärra valitsuse alt teise alla. Talupoegade isikliku vabaduse piiramine sündis juba õiguspärasel teel, kuna see toimus lepete kaudu seisuste ja maahärrade vahel, s. t. talupoegade õigusvabadust kitsendavad õigusnormid anti kõrgeima võimu poolt ja olid seega seatud õigusnormid. See sündis orduajal lõpul sel teel, et talupojad kinnitati aja jooksul maa külge, tehti sunnismaitseks. Sunnismaitse talupoega võis mõisavaldaja igalt poolt kohtu teel tagasi nõuda, kui ta oli pagenud. Õigus tagasi nõuda pagenud talupoega ei olnud mitte mõisniku isiklik

õigus, vaid see õigus kuulus mõisale, s. t. igakordsele mõisavaldajale. Sunnismaitse ei tähendanud seega siis mitte isiklikku õiguslikku sidet mõisniku ja talupoja vahel, ei tähendanud mitte, et talupoeg oleks olnud mõisniku omand, ori või pärisori, vaid ainult seda, et talupoeg ei tohtinud enam lahkuda oma maalapilt, oli sellega õiguslikult seotud. Sunnismaitse ise aga ei kitsendanud mingil määral seniseid talupoegade omandiõigusi oma maalapile. Millised tegurid kutsusid sunnismaitse esile, ei kuulu käesolevase käsitusse.

Talupoegade omavaheliste vahekordade korraldamine jäi suurelt osalt orduajalgi tavaõiguslikele normidega arendatavaks, seega oma põhiolemuselt Vana-Eesti õigusele tugineva talurahva õigusega.

5

Rootsi ajal jätkus talupoegade ja mõisavaldajate vahekorra korraldava tavaõiguse muutumine viimaste õigusvastaste tegude kaudu. Kõigepealt sündis see muutus talupoegade koormiste tõstmisega ja talude mõisastamisega, s. o. talupoegadelt nende omandi — maa — äravõtmisega ja mõisa külge liitmisega või nendest uute mõisate asutamisega. Talupoegade õiguslik sisetunne ei saanud seda kunagi tunnitada õiguspärasteks nähteks. Kaheldav on ka, kas sellased nähted olid kooskõlas mõisavaldajate eneste õigusliku sisetundega. Selge on küll, et suurel hulgal juhtumel ka mõisnikud ise ei võinud veendunud olla oma tegude õiguspärasuses, sest rootsi aja algul Baltimaale tunginud rooma õigus oma õpetusega orjadest ei suutnud veel sel määral tungida suuremalt osalt vähese haridusega mõisnike laialdasesse hulkadesse, et oleks suutnud juba selleks ajaks ümber muuta viimaste õiguslike tõekspidamisi. Nende ümberkujundamine rooma õiguse mõjustusel kehtivate talurahvaõiguse normide vastaselt võis sündida siiski võrdlemisi kiiresti, sest on inimlik oma tegude õigustamiseks,

mille õigluses ei olda sisemiselt veendunud, otsida põhjendusi, mis neid muudaks õiguspärasteks. Ometi ei olnud ka rootsi aja lõpul veel uued tõekspidamis- ja mõisnike hulgas maksvusele pääsnud, nagu näeme veel juhtumeist vene aja algul. Nii jäi tavaõigusega normeeritud talurahvaõigus endisel kujul ikkagi selleks õiguslikuks aluseks, mis korraldas vahakordi talupoja ja mõisniku vahel. Kui talupoegade olukord rootsi aja kestel tunduvalt halvenes, siis ei sündinud see mitte õiguspäraselt. Kuid kuigi meie talurahva olukorra ümberkujunemise algmeid rootsi ajal leidsime õigusvastaseis nähteis, moondusid viimased pideva ja pikemaajalise tarvitamise tõttu uueks tavaks, mis ses suhtes muutis ka senist talurahvaõigust. Uue olukorra kujunemine leidis ka seaduslikku tunnustust rootsi aja lõpul talurahva seadusandluses. Viimase eeskirjad ei sisalda kaugeltki kõiki talupoegade ja mõisniku vahakordi korraldavaid norme, vaid sisaldavad sellest ainult murdosa, millele teaduslikus kirjanduses ka juba tähelepanu on juhitud.

Veel ühe nähte juures tuleb peatuda, hinnates talurahva olukorda rootsi ajal. See on allikmaterjalides, küll harva, kuid siiski esinevad juhtumid talupoegade müümiste kohta. On katsutud nende põhjal seletada talupoegade isiklike õigusi nii, et need rootsi aja lõpuks pidid olema juba täiesti kadunud ning talupoeg pidi oma õigusliku seisundi poolest sarnlema täiesti asjale, mida mõisnik, tema omanik, võis müüa, kinkida, laenuks anda, vahetada hobuste, koerte ja teiste loomade vastu täiesti oma heaksarvamise kohaselt, nagu asja. See arvamus pole aga sugugi põhjendatud. Sellane talupoja olukorra kirjeldus ei vasta esiteks sugugi talupoja ja mõisniku vahakordi korraldava tavaõiguse arengukäigule, teiseks ei vasta see ka sugugi rootsi ajal talurahva kohta käivale seatud õigusele. Osa neist müügi-

aktidest võib seletada sel teel, et need tegelikult ei tähendanud talupoja müümist, kuigi see järelduks vastava dokumendi tekstist, vaid tegemist on ainult pagenu talupoja väljanõudmise õigusest loobumise ja selle edasiandmisega kolmandale isikule. Kuigi ka otseseid müügitehinguid võis tegelikult esineda, siis võisid need olla ikkagi ainult õige üksikud juhtumid ja sel korral kindlasti õigusvastased.

6

Eesti maaala minekuga Vene alla ei muutunud talupoja olukord seadusandlikul teel sugugi. Tegelikult muutus see õige tunduvalt. Kui meie võime talupoegadest kogu rootsi aja kestel kõnelda kui vaid sunnimaistest, siis XVIII sajandi jooksul muutus nende olukord juba pärisorjuseks. See muutus sündis täiel määral tavaõiguslikul teel. XVIII sajandi algul ilmneb juba sümptoome, mis näitavad, et mõisnikkonnas on läbi löömas vaated talupojale kui orjale rooma õiguse mõistes, mida ilmekalt näitab Roseni deklaratsioon 1739. aastast. Kuigi see ei väljenda mõisnikkonna üldisi vaateid talupoegade õigustele, mõjustas see neid ometi tugevasti ja järgnevat mõisnikkude põlv võttis need juba täiesti omaks. Talurahvas ise pole oma õiglustundes kunagi tunnustanud mõisnikku õigustatuks nendeks tegudeks ja selleks kohtlemiseks, mis talurahvale osaks sai pärisorjuse ajal. Ometi osutusid siin mõisnike tõekspidamis talupoegade ja mõisnike vahakordade korraldamise küsimusis tugevamaiks talupoegade omist, sest esimesed said kaudse tunnustuse kõrgemalt võimult, Vene valitsuselt, nagu see nähtub 1738.—40. aastail olnud Vohnja möldri Jaani protsessidest. Nii näeme XVIII sajandil talurahvaõiguse järsku ja sügavat muutumist talupoja õigusliku seisundi kahjuks. Kuid milliseks see XVIII sajandil tegelikult kujunes, nõuab veel ligemat uurimist just tollal kehtinud talurahvaõiguse sätete kindlakstegemise kaudu.

Raamatukogud ja nende rahvusvaheline osatähtsus

Kuni trükikunsti leitudamiseni, s. o. XV sajandi keskeni, oli inimhõimude edasikandjaks peale sõna käsikiri, antiikajal kas kivil, metallil, savitahvil või papüürusel, kusjuures viimasele anti rulli kuju. Kogu keskajal aga kasutati kirjutamiseks erilistelt pargitud loomanahka, nn. pärgamenti, millele anti juba praeguse raamatu välimus, nn. koodeks. Paberit tunti küll juba I saj. p. Kr. Hiinas, kuid Euroopasse jõudis see alles XIII sajandil. Siiski suutis see kaheksa korda kallima pärgamenti välja tõrjuda alles XV sajandil ning tarvitajaskonna harjumusi arvestades ilmus esimesi trükiseidki XV saj. pabereksemplaride kõrval teatav — küll palju vähem osa — pärgamenteksemplares. Pärgamentkoodeksid valmisid peamiselt kloostrite rahulikkudes kirjutustubades ja munk leidis endale ühe hingepäästmise abinõu, kirjutades ümber vaimuliku sisuga ladinakeelseid teoseid. Need said panipaiga oma või mõne teise kloostrirahvatukogus ja hiljem renessansi mõjul ka vürstide kodades. Oma kalliduse tõttu, kuna ühe käsikirja teksti kirjutati ümber ehk tegelikult maalt aastaid, saigi see tolleaegse väga kitsa haritud ringkonna omandiks. Loomulik, et tolleaegsed raamatukogud ei evinud sadu tuhandeid köiteid, nagu praegu, vaid koostis sajast koodeksist

lõi sellele juba kuulsuse. Veel hiljem ja praegugi on need koodeksid iga teadusliku raamatukogu ihalduseks.

Kuna isegi vaimulikud ei osanud veel ei kirjutada ega lugeda, siis leidis see koostis vähest kasutamist ja raamatukogud polnud avalikud. Jäid järele ainult tolleaegsed vaimukultuuri esindajad — keskajal mungad ja hiljem XIV—XV saj. ka ilmlikud õpetlased. Kuulus XVI saj. prantsuse bibliofiil ja raamatuköite harrastaja J. Grolier, kelle köiteid hinnatakse praegu kümnete tuhandete kroonidega, laskis sisse pressida oma raamatute kaanele: „J. Grolieri et amicorum“. Kui omanik peab oma raamatukogu kuuluvaks sõpradele, siis peitub siin teatavas mõttes avalikkuse printsiip, kuid neid sõpru ei olnud palju. Kui XII saj. tekkinud ülikoolid, esmajoones Sorbonne Pariisis ja Oxford Inglismaal, omavad raamatukogusid, siis olid needki kasutamiseks ainult professoritele, kuna üliõpilane ei pääsnud neile ligi.

Trükikunst muudab raamatu odavamaks ja kättesaadavamaks, reformatsoon aga toob selle rahvale veel lähemale, asendades ladinakeelsed vaimulikud teosed rahvakeelsete ja rahvale meelepärastega. Luther kutsus ellu linnaraamatukogusid, nähes neis abinõu hariduse levitamiseks. Siiski ei saa ka viimaseid pidada avalikeks, kuna kasutajajaks jäävad ikka vähesed õpetlased.

Alles XVII saj. keskel tekkis esimene avalik raamatukogu Prantsusmaal, kuna kardinal J. Mazarin avas oma raamatukogu üldsusele kasutamiseks 1647. a. See „kaheksas maailma ime“, nagu teisedki XVII—XVIII sajandil aluse saanud riiklikud ja rahvusraamatukogud, asendavad keskaegse religioosse motiivi oma koostises juba teaduslik-õpetliku ja esteetilis-üldharidusliku põhimõttega. Nüüd ei ole vaimulik raamat ainuõiguslik raamatukogu elanik raamatukogu koostises, vaid nüüd püütakse juba saavutada „universitas litterarum'i“ esindust, kirjandust kõikidelt teadusaladelt. XIX saj. algul poeb neisse raamatukogudesse õpetlaste ja raamatuharrastajate kõrvale ka tavaline lugeja, kes tunneb huvi ajakirjade, kuukirjade ja ilukirjanduse vastu. See nüüdisajal tavaline nähtus aga ei meeldi õpetlastele, kes soovivad enda eraldamist ajaviitekirjanduse kasutajast, kuigi siia hulka ei kuulunud veel väikekodanlus.

Keskseisus aga leidis rahuldamist XVIII saj. teraval kujul tekkinud lugemiskirele lugemisringides, mis said alguse Ameerikas kuulsa poliitikategelase ja teadusmehe B. Franklin'i poolt. Ka meil tekivad XVIII sajandi viimaseil kümnendel isegi maal pastorite eestvõttel liikmete poolt ühiselt hangitava lugemismaterjaliga lugemisringid, kus raamatud liiguvad ühe käest teise kätte. Tähtsamaks neist on XVIII saj. silmapaistvama kirjaniku A. W. Hupel'i poolt Põltsamaal asutatud lugemisring. Lugemisringide kõrval tekivad linnades laenuraamatukogud äride-raamatukaupluste juure, mis täidavad küll avalike raamatukogude ülesandeid, kuid takistavalt mõjub eriline lugemismaks. Neid tekib Eestis XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul ohrtrasti, esmajoones Tallinnas ja Tartus, koguni mitu arvuliselt. Maal aga ei olnud raamatukauplusi, seepärast ka mitte laenuraamatukogusid. Esimesi raamatukogusid eestikeelse lugemismaterjaliga näeme alles XIX saj. 60. aastais. Lugemisringides said oma lugemisjanu

kustutada väikekodanlikud ringkonnad, eriti aga daamid ajaviitekirjanduse-rüütliromaanidega, milliseid ilmus tollal küllaldaselt. Talupojal tuli siiski veel leppida piibli ja lauluraamatuga.

Üldolukord muutub põhjalikult XIX saj. keskel avalikkude rahvaraamatukogude liikumisega. Selle liikumise ülesandeks saab — muretseda kirjanduse lugemiseks igale kodanikule, ja mis peasi, tasuta. Raamatukogude sisustamine kirjandusega jäetakse kohaliku omavalitsuse hooleks. Siinjuures aga jäävad püsima endised eelmistel sajanditel tekkinud raamatukogud omaette ja neid ei liideta uute avalike raamatukogudega, sest oma koostisega ei paku nad kohast lugemismaterjali tavalisele kodanikule. Need, erinevalt avalikest rahvaraamatukogudest, nimetatakse nüüd teaduslikeks kogudeks. Kas rahvus-, riigi- või ülikooli-raamatukogu nime all jätkavad nad endisi traditsioone, omades piiratud kasutajaskonna kohapeal. Olles küll kohapealse kitsama tegevusväljaga, omavad nad aga tegelikult avalikest raamatukogudest laiemat piirala, rahvusvahelise osatähtsuse, laenuvades oma hoolealuseid ka väljapoole, isegi üle oma riigi piiride kõigisse välismaa raamatukogudesse. Sellejuures püüavad nad täita võimaluse korral avaliku raamatukogu funktsioone, kuna näiteks Tartu Ülikooli Raamatukogu ei rahulda ainult õppejõudude ja üliõpilaste tarbeid, vaid laenuvab kirjanike teiste raamatukogude kaudu üle riigi. Sellasele rahvusvahelisele laenuvahekorrale püütakse luua järjest soodsamaid eeltingimusi rahvusvahelistel kongressidel ja praegu üldiselt ongi kadunud diplomaatiliste vahetalituste nõue, nagu see oli tavaline veel enne Maailmasõda. Harilikult saadetakse kõiteid postiga ja ainult haruldaste käsikirjade puhul kasutatakse veel diplomaatilistes pakkides edasitoimetamist.

Neid rahvusvaheliste ülesannete sooritamisi võimaldavad teaduslikele raamatukogudele nende koostised — käsikirjad, vanemad trükised, mille vas-

tu ei tunne huvi avaliku raamatukogu kasutaja. Viimane igatseb uuemat ilukirjandust ja kokkuvõtlikke populaarteaduslikke ülevaateid. „Publikuraamatukogu“ muretses endale raamatuturu uudistest 10—20 eksemplari, et neid „läbi loetuina“ mõne aasta järel kolikambri asetada, „raamatuteraamatukogu“, s. o. teaduslik, hangib igast teosest ainult ühe ja hoiab seda kui silmatera. Rahvaraamatukogu aluseid püüavad viimasel ajal küll kõigutada mitmesugused uuema tehnika saavutused, asudes samade ülesannete täitmisele, s. o. muretsedes ajaviidet nagu ajalehed oma populaarteaduslike nurkade ja ajalooliste memuaaride trükkimisega, kino ja eriti raadio, kuid raamatu vastu huvi siiski ei kao, peamiselt noorte juures.

Meil Eestis on üle 700 avaliku raamatukogu, nende eesotsas Tallinna linna oma üle 100.000 köitega, olles määratud keskraamatukoguna kasutamiseks ka kõigile vabariigi kodanikele. Nende kõrval arvult kümnetega piirduvad teaduslikud raamatukogud. Viimastest välja noppides uuemal ajal tekkinud spetsiaalkogusid, nagu mitmesuguste ametiasutuste, ministeeriumide jne. omi, jäävad meil üle ainult üksikud mitmekesisema, haruldasema koostisega ja vanema päritoluga raamatukogud, mille varade vastu tuntakse huvi ka välismaal ja mis rahvusvahelises teadusearengus kaasa mõjuvad. Need oleksid XIX saj. I kümnendil loodud Tartu Ülikooli Raamatukogu, XVI sajandil alguse saanud Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu Tallinnas ja mõningal määral ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu ja Riigiraamatukogu. Iseseisvuse algul Tallinnas ellu kutsutud Riigiraamatukogu parlamendi ja ametiasutuste tarveteks, evides aktuaalsemat õigus- ja majandusteaduslikku kirjandust, ei huvita välismaisi raamatukogusid. Meie rahvaraamatukogu — Eesti Rahva Muuseumi oma Tartus, asutatud XIX saj. algul, koondab küll kõike eestikeelset ja Eestisse puutuvat

kirjandust. Kuid iseseisvuseaegset toodangut omavad sama täielikult ka Tartu Ülikooli Raamatukogu, Riigiraamatukogu ja viimasel ajal Tallinna Keskraamatukogu. Pealegi on eestikeelne vanem kirjandus veel täielikumalt esindatud Õpetatud Eesti Seltsi kogus Tartus, mis on deponeeritud Ülikooli Raamatukogusse. Pealegi pole käsikirju ei Riigiraamatukogul ei ka arhiivraamatukogul. Neil asjaoludel pöörduvad välismaa raamatukogud ka eestikeelse kirjanduse hankimise otstarbel ajutiseks kasutamiseks Tartu Ülikooli Raamatukogu poole, nagu senised kogemused näitavad, ja nähtavasti lihtselt sel alusel, et välismaal on Ülikooli Raamatukogu olemasolu rohkem tuttav.

Tähendab, vajatakse kasutamiseks välismaale iga teost, ka võrdlemisi uut, mis puudub mõnes oma maa raamatukogus või mille trükk on raamatuturul läbi müüdud. Esmajoones muidugi tuleb arvesse selle rahva keeles ja selle maad käsitlev kirjandus, kus laenutaja raamatukogu asub. Sest oletatavasti kõik raamatukogud peavad tähtsaks esmajoones oma kultuuri saavutuste kogumist. Kuid uuemate teoste laenutamise otstarbel luuakse lähedad sidemed ainult vähesete, 2—3 raamatukoguga. Need on Tartu Ülikooli Raamatukogu praksises Rootsi suuremad — Stokholmi Kuninglik Raamatukogu ja Upsala Ülikooli Raamatukogu, Helsingi Ülikooli ja Leipzigi Ülikooli Raamatukogu, kuna viimast omakorda varustab Tartu venekeelse kirjandusega.

Üldiselt aga juba laiemas ringis olakse huvitatud haruldustest, esmajoones käsikirjadest ja ka trükitud unikumidest, ainsamatest mõnes raamatukogus säilinud eksemplaridest. Siia kuuluvad küll XV saj. nn. hällitrukid, kuid ka hilisemaist sajandeist leidub küllaldaselt unikume, nagu teatavasti eestikeelsest kirjandustoodangust mõningaid eksemplare XVII, XVIII ja isegi XIX sajandist.

Käsikirjade suhtes olgu eristatud raamatukogude ja arhiivide ainek: kuna

viimastesse kogutakse asutuste ametlike kirje-dokumente, otsivad raamatukogud aga literaarseid käsikirju kirjandusliku või teadusliku sisuga, millistel on juba trükisele sarnlev kaust. Need literaarsed käsikirjad, kui nad on pärit keskajast või veel vanemadki, ning ka trükikunsti algtoodang esimesest viiekümnest aastast, s. o. kõik trükised, ilmunud kuni a. 1500, moodustavad suuri varandusi, mis saavutavad eriliselt kõrge turuhinna omaniku vahetamise puhul. Need ilmuvad aga harva raamatuturule, kuuludes suuremalt osalt avalikele kogudele. Seni kõige kõrgemat hinda on maksetud vanima kreekakeelse Uue Testamendi IV saj. käsikirja eest, mis on leitud ühest Siina mäe kloostrist ja mille nimetuseks on CODEX SINAITICUS ja mis hiljuti müüdi Nõukogude Vene Leningradi Avalikust Raamatukogust Londoni Briti Muuseumile 1.800.000 Ekr. eest. 1931. a. omandas Poola valitsus oma rahvusraamatukogule 450.000 Ekr. eest illustreeritud psaltri käsikirja, vanima poola kirjanduse mälestusmärgi XIV sajandist, Püha Floriani augustiinlaste ordu kloostrilt Austrias. See käsikirjade alal, kuid ka vanima ja kauneima trükise, Gutenbergi-piibli pärgamenteksemplar Ameerikas müüduna tõi peaaegu sama hinna, umbkaudu 400.000 Ekr. See samuti ühest Austria kloostrist ostetud raamat annetati uue omaniku poolt Yale Ülikooli Raamatukogule. Nõnda rikastuvad Ameerika raamatukogud kodanike heldemeelsuse kaasabil, mida Euroopas harvemini esineb ja meil Eestis peaaegu mitte sugugi! Ülalnimetatud hinnad on siiski tippsaavutused ja loomulikult pole kõik keskaegsed käsikirjad ja hällitrukid nii kallid, kuna vastasel korral ei leiduks soovijaid nende omandamiseks. Teaduse seisukohast aga on nad kõik ühevõrdselt väärtuslikud ja otsitavad.

Mida leidub siis Eesti raamatukogudes sellelt alalt? Käsikirju on Tartu Ülikooli, Õpetatud Eesti Seltsi, Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogudes, veel mujalgi ja eriti ohtrasti Kultuuriloolises

Arhiivis Tartus, kuid neist on suurim osa uuemat päritolu, kitsama osatähtsusega, sisaldades nii eesti kui ka balti õpetlaste ja tegelaste, eriti ülikooli õppejõudude vaimutoodangut ja kirjavahetust. Rahvusvahelise iseloomuga vanemaid käsikirju evivad Tallinnas Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu ja Tallinna Linnaarhiiv, pärgamentkoodekseid XIII—XVI saj., siinhulgas seaduste tekste nagu Tallinnas kehtinud Lüübeki õigus. Need on osalt saadud Tallinna vanemaist kloostritest, samuti kui neis asutuses leiduvaid hällitrukke — arvult kokku umbkaudu 60.

Mitmekeesisemad oma sisult on Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjastikku kuuluvad 1700 köidet, milline arv pole küll kuigi mõõtuandev teiste vanimate Euroopa kultuurikeskuste raamatukogude käsikirjastikkudega võrreldes. Kuulub ju käsikirju Pariisi Rahvusraamatukogule (Bibliothèque Nationale) 125.000, Londoni Briti Muuseumile 55.000, paavsti Vatikani raamatukogule üle 50.000 ja Upsala Ülikooli Raamatukogule üle 17.000. Siiski on Tartu käsikirjastikul väga suur teaduslik tähtsus ja arvestamata kitsamat huvi äratavaid käsikirju eesti ajaloo ja eesti õiguse ajaloo alalt, nagu kroonikad, maapäeva otsused, aadli privileegid, revisjoni raamatud, mis osalt trükis avaldatud, leidub siin ka idamaisi, keskaegseid käsikirju ja kirjadekogusid. Eriti huvitav on aga endise Tartu Ülikooli professori Karl Morgenstern'i (1770—1852), Tartu XIX saj. I poole silmapaistvama isiku pärand. Ta pani kindla aluse Ülikooli Raamatukogule, saavutades selle maailmse kuulsuse süstemaatiliselt valitud kirjandusega erialadelt. Morgenstern oli selle kogu esimene juhataja. Ta on ka kõigi Tartu kodanike tãnu ära teeninud oma tegevusega, olles Toomemäe pargiks planeerimise kava ägedamaid kaitsjaid. Tema käsikirjastik sisaldab oma ja teiste õpetlaste teaduslike märkmete vihke ning talle adresseeritud kirju, kogusummas 27 köites, arvult umbkaudu 5000. Need kirjad

on XVIII saj. ja XIX saj. algul teetsenud õpetlaste, filosoofide, kirjanikkude, muusikute jne. omad, kellega Morgensternil oli vaimseid kokkupuuteid. Goethe, Schilleri, Wielandi, arheoloog K. Bötticher'i, pedagoog Joh. Falk'i kirjade kõrval, mis osaliselt avaldatud, on eriti väärtuslikud filosoof I. Kanti kirjad kui ka käsikirjalised märkmed, mis on kauemat aega juba kasutamisel Preisi Teaduste Akadeemias Kanti koguteoste publitseerimiseks. Nende kirjade olemasolu Tartus on fikseeritud Frels'i saksa autorite käsikirjade nimestikus, mille tõttu neid kasutatakse ka kõige ohtralt nii saksa kui ka teiste välismaa raamatukogude poolt.

Nii rahvusvahelisem oma sisult kui ka laiaulatuslikum, haarates XV—XIX saj. kõigist rahvustist õpetlaste, kirjanike, kunstnike, riigivalitsejate, poliitikategelaste ja paavstide 3200 kirja-autograafi, isikult nagu näiteks Napoleon I, kardinal Richelieu, Kosciuszko, Charles Dickens, Faraday, Linné, on Peterburi muuseumi konservatori Schardius'e kogu, mis annetati Tartu Ülikooli Raamatukogule XIX sajandi keskel. Neist kui ka reformatsiooni tegelaste kirjade erikõitest, kuhu kuuluvad näiteks Lutheri parema käe Melanchtoni ja Joh. Bugenhagen'i kirjad Taani kuningale Kristian III, on avaldatud osa varemini kui viimasel ajastul Voltaire'i kirjad prantsuse kirjanusloolises ajakirjas ja soome-rootsi tegelaste kirjavahetus põhjamaade ajakirjades.

Eriiligi omaette moodustavad idamaa käsikirjad, pärit XVI—XIX saj. Siin on paljudes eksemplarides muhameedlaste pühakirja-koraani, arabiakeelseid luuletusi: XIII saj. autori Sa'adi roosiaed, 2 divaani (lüüriliste luuletuste kogu), antoloogiaid, arabia rahvaliku rüütliromaani tegelase Antari seiklusi (32 köidet); pärsiakeelseid — XIV sajandi autori Chafizi laule, türgikeelne armastusromaan riimides hiina kuninga ja pärsia kuningatütre vahel: Džemšid ja Choršid, mille originaal on pärsiakeelne, XIV saj.

autorilt Hodža Salmaanilt, türgi esimeste keisrite ajalugu, arabia-pärsia sõnastik ja türgi-arabia õpperaamat. Peale nende veel tiibeti manuskripte ja armeenia kirikulaule XIII sajandist. Kõik nad on kalligraafiliselt kirjutatud ja suurem osa varustatud väga kaunite miniatuuridega. Mitte vähem kaunid on Tartu Ülikooli Raamatukogus leiduvad ladinakeelsed pärgamentkoodeksid XIII—XVI sajandist — nagu katoliku kirikuraamatud: missaalid, postillid, piiblitõlkija Püha Hieronymuse kirjad, paavst Innocentius III toodang, humanisti Petrarca teosed, ning arabia keelest ladina keele tõlgitud „Saladuste saladus“ (Secretum secretorum), mille autoriks ekslikult peeti Aristotelest. Sel teosel oli keskajal suur mõju läänekultuurile, peaaegu tähtsam veel kui entsüklopeediliste teadmistega kreeka filosoofil Aristotelesel endal. See on tegelikult entsüklopeediline, alkeemiline elutarkuse raamat, kus käsitletakse füsioloogiat, eetikat ja füsiognoomikat (ise loomu tundmist inimeste näojoonte järgi) ja sellest leidub praegugi veel palju ära kirju laiali Euroopa raamatukogudes. Teine tähtsam keskaegse maailmavaate esindaja ja teadmiste piiramatult allikas on XIII sajandi dominikaani munga Vincentiuse (pärit Beauvais't) 50-köiteline teos „Speculum majus“. Selle koostajat peetakse suurimaks raamatulugejaks ja raamatukirjutajaks enne trükikunsti leiutamist. Tartu Ülikooli Raamatukogul on temalt XIV saj. ümberkirjutatud katkend, mille käsitsi kullaga ja mitmevärviliselt maalitud initsiaal ja äärelüüstud taimeja loomaornamentikaga esindavad tolle aegset miniatuur-maalikunsti.

Käsikirjade kõrval äratavad huvi oma harulduse tõttu raamatukogudes ka hällitrukid ehk inkunaablid, kus püüti jälgi- da käsikirjale omast valmistamistehnikat, sest trükitud tekstile lisaks maaliti ikka veel käsitsi initsiaale ehk algustähti ja äärelüüstusi. Inkunaablid on Ülikooli Raamatukogus nagu mujalgi ladinakeelsed, peamiselt vaimulikud: piiblid jne., toodang väljapaistvamalt keskaegselt

õpetlaselt ja loodusnähte vaatlialt Albert Suurelt, kes esimesena elustas Aristotelese filosoofia, XIII saj. pärit munga Bartholomäus Anglicus'e entsüklopeediline teos (de proprietatibus rerum), kus sees ka lühikesi kirjeldusi meie maa kohta pealkirjadega: De Livonia, de Rivalia, de Vironia, ning rida õigusteaduslikke väljaandeid, nende hulgas Justinianuse „Corpus juris”. Peale nende on Ülikooli Raamatukogul erikogusid haruldustega hilisemat päritolu nagu Ruhja õpetaja G. v. Bergmann'i kogu oma igas keeles piibli väljaannetega mitmest sajandist.

Raamatukogud rakendavad end teaduse teenistusse, mis on oma iseloomult rahvusvaheline, universaalne, laenutades vastastikku haruldasemaid koostise kuuluvaid eksemplare välismaale õpetlastele uurimiseks. Sellega välditakse kulukaid reise, mida õpetlased peaksid sooritama välismaale vahest ehk ainult selleks, et kohapeal tutvuda mõne üksiku käsikirja või raamatuga. Sellele vaatamata siiski ei laenutata väljapoole suurimaid rariteete, kartuse tõttu, et teos võiks hävida transportimisel. Pealegi pole arusaadavalt praktiseeritavad laenuvahekorrad Ameerika ja Euroopa raamatukogude vahel ookeani kaudu. Kuid osalt aitab siin küsimust lahendada tehnika fotostaadi tarvitusele võtmisega, et saavutada täpseid koopaid. Sel teel jäljendatakse küll täpselt käsikirjade või raamatute lehekülgi, kuid kahjuks pole fotostateerimine ise mitte odav, samuti ka mitte aparaat. Eestis on ainuke fotostaat Tartus Riigi Keskarhiivi juures, mida on võimalik kasutada vastava tasu eest ka teistel riigiasutustel ja eraisikuil.

Et piirduda vähemate kuludega paljudamisel, katsetatakse viimasel ajal filmi rakendamiseega. Eriti on neid katseid käsikirjade ja raamatute filmimise alal sooritatud Ameerikas, kus see on kõige hädavajalikum eespool nimetatud põhjusel. Pealegi aitab film lahendada veel teisigi probleeme raamatukogundu-

se alal, kuna praegu teeb tõsist muret raamatukogudele, kuidas säilitada tulevastele põlvedele ka nüüdisaja kultuurisaavutuste mälestusmärke: raamatuid, ajakirju ja ajalehti. Puupaber ei näi kuigi vastupidav olevat, muutudes juba mõnekümne aasta järel kollaseks ja rabadaks. Eriline hädaoht varitseb ajalehti paberi suhtes. Teisest küljest hirmutab aga järjest kohutavalt kasvav trükitoodang, kuna ju iga aasta ilmub vähemalt 250.000 uut raamatut, arvestamata perioodilisi väljaandeid. Suurenevad ka raamatukogude koostised ja nende paigutamiseks vajalike ruumide kitsikus annab end kõikjal tunda. Näitena olgu tähendatud, et Tartu Ülikooli Raamatukogu magasiniruumid võtavad enda alla 15 kilomeetrit riuleid.

Üldiselt aga filmi lugemise ja fotograafia raamatukogude teenistusse rakendamisel üksikasjalisemad probleemid lahenevad alles tulevikus, esmajoones aga odava filmi lugemiseaparaadi leiutamine. Sest praeguses olukorras peavad projektsiooniaparaadid, ülesseatud lugemissaalidesse, avama uurijaile teistes raamatukogudes leiduvate teoste lehekülgi. Dr. Schürmeyer väidabki, et päevapildistamise teel kolloomüplaadi abil on õnnestunud oktaavkõite lehekülge vähendada $\frac{1}{10}$ ruutmillimeetri, mida mikroskoobiga täiesti arusaadavalt on võimalik lugeda. Seega 100 lehekülge vajaks ruumi 1 ruutmillimeetri ulatuses ning $7\frac{1}{2}$ miljoni köiteline raamatukogu, kusjuures keskmiselt igale köitele arvestada 200 lehekülge, mahuks vabalt sigarikasti. Kuid nii suuri raamatukogusid praegu maailmas veel polegi, kuna kõige mahukamad neist asuvad Leningradis, Pariisis, Moskvas, Washingtonis ja Londonis, omades ainult 3—5 miljonit köidet. $1\frac{1}{2}$ -miljonilise köitega keskmine ülikooli raamatukogu sel puhul ei nõuaks rohkem ruumi kui harilik kirjatasku. Igatahes väga soodsad tulevikuperspektiivid igale uurijale olla suure teadusliku raamatukogu omanikuks!

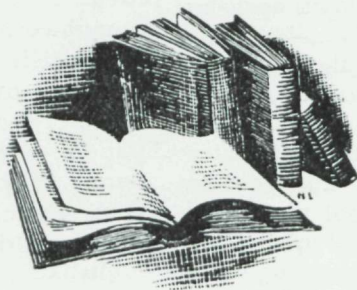
Mis on siis sel alal tegelikult seni korda saadetud? Suurimal Ameerika raamatukogul Washingtonis on juba tallel tervelt 1½ miljonit filmitud lehekülge välismaade raamatukogude käsikirjadest. Prantsusmaa Rahvuslike Raamatukogude Filmiväljaandmise Selts (Société des Editions sur Film des bibliothèques Nationales de France) on ülesandeks seadnud reprodutseerida filmis kõik tähtsamad prantsuse käsikirjad ja raamatud — iga aasta 20.000 lehekülge. Ameerika äri Edward Bros Ann Arboris on asunud mikrofilmi abil paljundama kõiki Inglismaal kuni a. 1550 trükitud raamatuid nende kallihinnalisuse tõttu. Esimesed 100.000 lehekülge või 50 köidet ongi juba valmis. Sellele filmile on eeltellimise andnud seni 16 Ameerika suuremat raamatukogu.

Tavalise raamatu filmimine aineliselt end siiski ei tasuks, kuna kulud kujunevad võrdseks raamatu oma hinnale. Ainult ruumi kokkuhoiu põhimõtte loob sellele eeldusi, siinjuures aga tekitab raskusi filmi lugemine. Kuid kallihinnaliste käsikirjade ja raamatute puhul on filmimise kasu oma odavuse tõttu käegakatsutav. Nõnda müüb Ameerika Yale ülikooli raamatukogu väga haruldast Shakespeare'i esimese koguteoste 1623. a. ilmunud foolioväljaande filmi positiive

teistele raamatukogudele 10 senti lehekülge. Ja raamatukogud saavad endale tavalise raamatuhinnaga teose, mille väärtus ulatub 10.000 kroonidesse. Prantsuse käsikirjade filmi müüakse sama hinnaga — 5—10 senti lehekülge. Näib, et mõnes suures ja raskes ajakirjas leiduva artikli filmis reprodutseerimine tuleb isegi odavam kui ajakirja saatmise kulu posti kaudu rahvusvahelise laenutamise alusel. Peale selle jääb film kasutamiseks ka edaspidiseks kohale.

Teistest seisukohtadest lähtudes filmib suurim maailma avalik raamatukogu New Yorgis (New York Public Library), suuri ameerika ajalehtede aastakäike, kusjuures 3 aastakäigu filmimine maksab sama palju kui 1 aastakäigu köitmine. Siin on kokkuhoidu kõite alal, pealegi on film kaugelt vastupidavam halvast ajalehe-paberist ja lõpuks säilitatakse ruumi, sest ajalehe „New York Times“ köited, mis magasiniruumides võtavad enda alla 108 kuupjalga, nõuavad filmis ainult 1/3 kuupjalga ruumi.

Kokkuvõttes pole kahtlust, et tehnika edusammud tulevikus ka raamatu ja raamatukogude kasutamise alal võivad esile tuua olulisi muudatusi, suuremaid kui kunagi varem kogu kultuuriajaloo kestel.

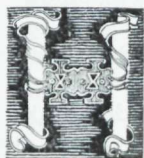
F. SANNAMEES

J. PITKA

PRONKS

Karge meri

XV

Lülgepüügi lagsman Siimen Tara on nüüd väga tõsine ja tähtis ning tal pole enam piiskugi aega ei jutuks ega ka muuks. Nüüd käib ta järjest küla ja ranna vahet, ta uurib taevast, kuulab tuulte puhumisi, vaatleb päikese tõusu ja loojangut. Isegi Ahe, mehele lähenedes, mõtleb kaua, kas tohib temaga alustada juttu või parem seda jätta hoopis teiseks korraks. Lagsman ei söö ega maga, tal on nüüd kanda suur vastutus. Ta läheb merele, raiub jässe auke ning raputab sinna leivapuru. Jaa, ütleb ta siis enesele, pole midagi targemat, veed on jää all ikka veel rahutud, nad liiguvad kaldalt süvamere poole. Tuuledki käivad üha maalt, mis tahad sa teha!

Igal hommikul kogunevad hülgekütid Siimen Tara õue — võib-olla on lagsmanil midagi ütelda? Nad on täies varustuses ja riietuses — püsside, püüside, käkside ja kiikritega, isegi tükk leiba on neil varuks taskus. Ja koerad on neil kaasas, need karvased ja näljased loomad, kes peatse saagi aimuses hüplevad ulgudes ja niutsudes oma peremeeste ümber, silmade ahnelt põledes. Siimen Tara astub lävele, ta nägu on külm ja tõsine, ta vaatab veel kord otsekui kinnituseks taevast ja ütleb siis, et tänane päev on jälle üks säärane sant. Ta ei tee pikka juttu ega suvatse isegi vanemate hülgeküttidega nõu pidada, ta on litsunud käed kuue taskusse ja lausub vaid sedaviisi, et täna on sant päev. Ning Ahe seisab ta selja taga ja pead noogutades võtaks nagu osa mehe otsusest, kuigi teda ei peeta praegu mis-kiks. Või nõnda, vastavad mehed nurisemata, siis mitte? Ja Siimen Tara mõtleb veel pisut, siis raputab ta pead ja ütleb otsekui jonnides: noh mitte!

Nii mööduvad päevad ja nädal saab täis, igal hommikul on hülgekütid koertega kohal, aga lagsman ei ruttu. Jaa, mida parata, ütleb ta nagu vabanduseks, kui pole soodsaid ilmu? Aga kogu saar on ärevas ootuses, ta oleks nagu lakanud hingamast. Isegi taredes pole enam suuremat juttu ega toimetamisi, räägitakse vaid kõige vajalikumat ja sedagi sosinal. Ning pühapäeval on kirik tühi, siia tuleb vaid mõni üksik taadike või surmasuus vaakuv eideke, sest nüüd algab varsti tegu merega ja siis tahetakse olla piinlikult erapooletu. Ega pole täpsemalt teada, kas jumalat paludes ei vihasta nad vanakurja ennast, aga kes ütleb, kumb neist merel on vägevam? Kui pöörduvad äkki tuuled ning lõhuvad jäävälja ainsaks tormitsevaks ja voolavaks liustikuks, kelle tegu siis see on? Ei, nad on aasta jooksul küllalt käinud siin palvetamas ja ühes naiste ja lastega vägevalt laulmas, nende pisipatud peaksid nagu olema juba ammu lunastatud. Nüüd aga algab hülgeküttimine, nüüd on tarvis puhast südant ja rahulikku meelt, seepärast ei hooli

nad nii väga kirikust. Nad on veendunud, et hülgeküttimine on siiski teataval määral nõidus ja loitsimine.

Ning kui pastor Joosep Lund väljub vihasena kirikust ja sammub läbi küla pastoraadi poole, põgeneb rahvas kiiresti õuedelt — üks uks käib teise järel kolk-satades kinni. Naised haaravad lapsi kui kanapoegi, mõnel on äkki täis süli, kaenlaalused ja käed — omi ja võõraid, kes aga tuhinas juhtus lähedale. Need aga, kes jäävad teele ega tea, kuhu põgeneda, pööravad pastorile selja, lange-tavad pea rinnale ja vannuvad kurja. Jah muidugi, sest nüüd on saabunud hoopis erisugune aeg ning võib-olla suvatsetakse neid jätta raasukeseks hoopis eneseette rahule?

— Kuule, sina seal, miks ei tulnud sa kirikusse? hõikab pastor Lund, eemalt Matt Ruhvet silmates. Sinuga räägin, kas kuuled?

Ent Matt Ruhve ei kuule hoopiski mitte, ta on toetunud vastu tara väravat, on seljaga pastori poole ning ükski lihas ta näos ei liigu. On nagu kivistunud, silma-laudki ei liigu.

Ei vastagi, ei kergita mütsi teretuseks? imestab pastor Lund. Ta peab ometi lähemalt vaatama, kes on see häbemata mees?

Matt Ruhve kõrvad on äkki nagu jänesel kikkis. Nähes, et pastor ründab teda eestpoolt ja hakkab lähenema, pöördub hülgekütt kiiresti ümber, paneb käe silmade ette ja uurib tähelepanelikult taevast. Siis, otsekui midagi sealt leides, hakkab mööda teed edasi liduma. Et sind sarvik võtaks! kirub ta pahuralt. Ei, nüüd ei taha nad healmeel elada ei pastori musta kuube ega ka kirikut, sest üks ole seda juba põlvest põlve tähele pandud, et säärased asjad toovad hülgeküttimisel õnnetust ja pahandusi.

Ja siis ühel hommikul, kui hülgekütid on kogunenud Siimen Tara õue, ütleb lagsman, et nüüd! Oleks nagu tuli visatud rahva hulka — sünged ja hallid näod elustuvad, lookas seljad sirguvad, suudest käib rõõmus kiljatus. Viibatakse vaid korraks käega naistele ja lastele ning liigutakse kiiresti ranna poole. Võrgumaja-dest võetakse iga meeskonna kohta julla ja asutakse jääle. Lagsman annab viim-sed käsud — tähele panna piinlikult tuult ja hoovust, ilmade muutudes kohe tagasi pöörata, õhtuks randa tulla! Kuid need käsud on niigi igale teada, lags-man ei jõua veel lõpetada, kui meeskonnad on juba rakendunud jullade ette ning, lehvikukujuliselt laiali valgudes, hakatakse liikuma sulavee poole. Nad ei kärsi enam viivugi paigal püsida, kauaoodatud hetk on saabunud. Tuhm taevaäär hak-kab pikkamööda punetama, on tugev pakane, puhub ühetasane nordi tuul, tõstes siit ja sealt lahtist lund ning kandes seda meestele vastu.

Matt Ruhve rühmas on Toomas Andla, Eerik Lamm ja Peeren Andersi poeg Päär. Nad on rakendunud julla ette ja liiguvad pooljoostes üle säbruse jää. Sulavee piir on paarikümne kilomeetri kaugusel või enamgi, nad peavad ruttama ja kii-rustama, et õigeaegselt kohale jõuda. Sõnagi rääkimata, üha enam kiirust juure võttes, ületavad nad tihti kuhjunud rüsisid ning jääpanku. Julla hüpleb ja kargleb nende taga, koerad, koonud jää ligi, järgnevad vaikselt. Talvine päike tõuseb taeva servale, suur ja külm, värvides mõõtmatu jäälagendiku punaseks, virven-davaks väljaks. Mehed liiguvad ikka edasi kaare poole, mis otsekui kaugeneks nende ees.

Siis seisatab Matt Ruhve, ronib järüsi otsa ning uurib ümbrust. Eemalt, vasa-kul, sinetab lahtine veeriba. Juba lajatavad püssipaugud — seal on hülgekütid kohale jõudnud ning näinud esimest saaki. Kräu, kräu, kräu! kostab kusagilt eemalt hüljeste kummaline karjumine.

— Julla jääb siia, lausub Matt Ruhve ärevalt, mehed aga laiail!

Eerik Lamm jookseb jäärüsi poole, hoolikalt silmitsedes pinda. Ta punetab ärevusest, kogu keha otsekui rappuks sisemisest erutusest. Püüs viskevalmis käes, püüsepael hoolikalt puhitud, leiab ta jäärüsi lähedal hüljeste auke. Neid on suuri ja väikesi ning Eerik Lamm teab, et esimesi kutsuvad hülgekütid kaelaaukudeks, sest siit ronivad hülged jääle, teised aga on vileaugud, kus käivad nad hingamas. Ta valib ühe vähema ning jääb põksuval südamel ootama.

Ent päike tõuseb kõrgemale, üle välja puhub vinge, salvav tuul, möödub tund ja teine, ent vesi augus seisab tuhmilt liikumata. Oskaks nüüd nõiduda, mõtleb Eerik Lamm kurvalt. Missugune häbi ja teotus, kui ta peaks tühjalt pöörduma tagasi! Ta on kuulnud, et vanad hülgekütid tunnevad kummalisi loitse, et nende suus käivad lakkamatult jubedad mõminad — eks liikunud Matt Ruhvegi huuled, kui ta ronis jäärüsil ning silmitses ümbrust. Aga Eerik Lammil ei tule meele muud kui lapsepõlve mäng naljakate sõnadega. Ning paremaid oskamata, pomiseb ta neid: enkera-kenkera-drikadrulla, kärstena-pärstena-pimpanulla, evera-tevera — bats!

Evera-tevera — bats! kordab ta ikka ning jälle ahastuseni. Ent auk on surnud, ükski jääkild ei liigu ta pinnal. Isegi koerad ta seljataga tõstavad rahutult oma koonud ja silmitsevad teda etteheitvalt ja põlglikult. Aga kaugelt eemalt lajatatavad püssid üha sagedamini — seal on loomi ja seal on püüki, oh armuline Issand! Neemi Andersi õnneks! ütleb nüüd Eerik Lamm. Just nõnda — minu pruudi Neemi Andersi õnneks! kordab ta valjult.

Ning see loits aitab — äkki hakkab vesi rahutult liikuma, hülgenina tõuseb pinnale.

Välkkiirelt raiub Eerik Lamm püüse hülge pähe. Käib tugev matsatus ning looma juube, ehmunud karjatus. Kräu, kräu! kostab läbilõikavalt ning siis kaob hüljes kiiresti vee alla. Hoop oli tugev ning tabas hästi märki, sest püüsepaela järele andes, tunneb Eerik Lamm, et püüs istub kidadega tugevasti looma turjas. Nüüd tuleb tegutseda kiiresti ja osavasti, ühe käega püüsepaela üha järele andes, tuleb teisega raiuda jääauk laiemaks.

Ta õhetab ärevusest ja kiirest tegutsemisest, ta ei tunne enam külma ega lõikavat tuult. Nüüd lõdveneb püüsepael ta käes — haavatud hüljes tuleb tagasi jääaugu juure hingama. Varsti tõuseb pinnale verine pea. Veel tugev hoop käksiga ninale, teine püüs pähe, ning Eerik Lamm hakkab looma jääle tirima. See on suur must, ta nahk läigib nagu viksitud. Kuid ta elab veel, ta tõstab pea, avab suu ning karjub võitlusvalmina. Kräu, kräu! hüüab ta vihasena, patsatades paar hüpet edasi. Eerik Lamm taganeb, jäädes eemalt hirmunult vaatama. Ent siis vajub loom jõuetult käppadele, pea langeb jääle — nüüd hüppab Eerik Lamm hülge juure ning avab noaga ta veresooned. Jää värvub punaseks.

Kiiresti eraldab ta naha ja rasvakorra, viskab koertele paar lihatükki ning lükkab ülejäägi auku. See on vana komme ja lagsmani käsk, sest liha jääle jättes kaob igaveseks saagiõnn. Eerik Lamm on äkki nii väsinud, ta peab viivuks istuma, et pisut hinge tõmmata. See on tema esimene hüljes ja püük õnnestus ometi nii imehästi. Vise tabas märki, loom karjatas ja valmis oligi — paremini poleks seda teinud isegi lagsman mitte. Ning sündis see Neemi Andersi õnneks, see on tõesti nõnda, kõik muud loitsimised ei aidanud midagi. Eks pea ta nüüd tänutundes ja harduses mõtlema sellele tütarlapsele, oh Issand õnnistagu teda sajakordselt. Jah, muidugi, nõnda see on, ta kavatseb midagi ette võtta Neemi Andersi kasuks, seekord kindlasti. Võib-olla kingib talle hõbedast preesi, kui on müünud oma paadid, või võtab ema seelikute suurest tagavarast ühe ilusama? Ei, ta ei tea veel seda — kui ei midagi muud, siis talitab ta vähemalt nõnda, et tolle teise tütarlapse nime ei võta ta enam iialgi suhu, tolle nimelt, kes eelmisel korral tema jääl viibides tuli

hüljestest saadetuna, astus palja jalu mööda säravat jäälagedikku ning mangus nii imehästi kirjade hävitamist. Ei, mitte iialgi ei astu ta enam üle pastoraadi läve, isegi siis mitte, kui läheb Neemi Andersiga kirjutama oma nimed jäädavaks suure raamatusse. Tulgu pastor välja, jah muidugi — palutakse lahkesti! Võib-olla õhtu videvikus viskab kivi tolle tütarlapse aknasse, võib-olla hiilib öösel ta elamu katusele ning loobib ta korstna savi täis kuni ääreni — olgu siis vinge suitsu talle armas. Ja lugegu oma armastuskirju, kuni jäävad nad pidevalt pähe — ei, see on temale ei-midagi, eriti nüüd, kus ta leplikus meeles tahab mõelda oma pruudile, Neemi Andersile. Eriti nüüd, kus ta pole enam eilne poisike, sest nüüd on ta tapnud hülge. Oi-hoi! Eerik Lamm, postivedaja poeg, tappis oma esimese hülge!

Ta tõuseb ja laseb koerad ette.

Siin pole enam tükil ajal midagi teha, kartlikud hülged on siit juba ammu põgenenud. Ettevaatlikult edasi roomates, teraselt ümbrust silmitsedes, kuuleb ta äkki järüside taga koerte haukumist. Nad on seal midagi leidnud, kindlasti, ta rattab koerte haukumise suunas.

Käks lõgivalmis käes, hüppab ta edasi. Ning seal, järüside taga, üsna sulavee lähedal, lamavad hülgepojad, ümmargusis, klaasistunud silmis imestus ja võõristus. Nad ei tea midagi karta, nad uudishimutsevad haukuvaid koeri, kes seisavad kaugemal ning hoiavad tähnilisi, läikivaid hülgepoegi sulaveest eemal. Kräu, kräu! hõikavad hülgepojad lahtise vee poole, ent seal tõuseb küll mõni must turi, kuid kaob kiiresti sügavusse. Pole enam aega mõelda ega vaadata, Eerik Lamm on sattunud suurele saagile. Ta hüppab manu ning jagab käksiga tugevaid hoope, hülgepojad langevad veeredes jääle, verenire voolates suriasemele.

Ta saagiks langeb neli poega, neli tähnilist, ümmargust hüljest, nende nahk särab päikeses nagu kuld. See on suur ja õnnelik saak, seda ei juhtu sageli. Ta seob püüsepaela hülgepoja käppade ümber ning hakkab ära lohistama. Kaugel eemal paistab julla, ent ühtki hülgekütti pole lähedal. On palju tööd ja vaeva saagi toimetamiseks julla juure, ta peab käima mitmed korrad.

Tuul puhub endiselt nordist, ühetasaselt lõõtsutades. Jää on lumest puhtaks puhitud, nüüd jooksevad tuulehood mööda siledat pinda, tasaselt vilistades. Eerik Lamm võtab taskust leivakannika ja katsub hammustada, kuid see ei õnnestu hästi — leib on külmanud kõvaks, hambad pörkavad nagu vastu kivi. Päike on veerenud üsna madalale, kuid seal eemal käib alles püük, harva vilksatab rüside vahel mõni hülgekütt. Eerik Lamm, jätnud koerad julla juure, astub uuesti sulavee poole.

Ent hoolikale otsimisele vaatamata ei kohta ta enam ühtki looma. Kõik augud on surnud ja rüside vahed tühjad. Ainult tuul haarab mõne lahtise jääkillu ning paiskab seda nagu tilisevat klaasi kaugele edasi. Ning õhtu saabudes sirguvad varjud, iga rüsi, iga jääkamak soetab oma külje alla musta varju. Ning sulaveest tõuseb harva mõne hülge nina või paistab lai, läikiv turi, kuid Eerik Lammil pole püssi ning olekski mõttetud lasta sukelduvat looma.

Ta tuleb julla juure tagasi.

Nende rühm ongi lõpetanud küttimise. Matt Ruhve on saanud kaks vana ja kolm poega, Toomas Ändla kaks poega, Päär Anders aga on hoopis saagita. Ta on õnnetu ega julge seltsimeestele otsa vaadata. Käed külgedel, seisab ta norus ja vaikselt.

— See ei tähenda midagi, lohutab teda Eerik Lamm, meie meeskond on püüdnud siiski kolm vana ja üheksa poega, aga see on päeva kohta haruldane saak. Eks me näe, kui jõuame randa, kas on rohkesti meeskondi, kes võivad meiega võistelda. Ning eks ole ees veel palju päevi, juba homme võib õnn saabuda sinule, meie aga jääme ilma.

— Seda kindlasti, ütleb Matt Ruhve rõõmsalt.

Alles nüüd märkavad mehed, et ta on visanud presendi üle õlgade, sääred aga tilguvad veest.

— Juhtus äpardus, räägib ta otsekui vabanduseks. Ja küllap pidi see nõnda juhtuma, ega pastor mind muidu pühapäeval kiusanud. Hea, et lõppes nõndagi. Hülgepoeg lamas otse sulavee äärel nõrgal jääl — ei raatsinud teda jätta sinna. Roomasin ta juure ning virutasin käksiga ninale. Kuid jää oli rabe ja nõrk, vajusin nagu kivi vette. Eks ole siis nõnda, et pead kiiresti ümber pöörama, murdunud jääservast kinni haarama ning end jääle vinnama. Nõnda toimingi, kuigi enne upitasin hülgepoja jääle. Ning kui jõudsin kuivale, panin kindad särgi alla rinnale kuivama, jooksin julla juure ja võtsin presendi. Ega nüüd pole enam mingit häda!

Ei, nüüd pole enam häda — Matt Ruhve lõdiseb kogu kehast, ta nägu on kaame ja huuled sinised. Kuid seda on ennegi sageli juhtunud, sellest ei hooli nad palju, kui saab vaid kiiresti liikuda. Nad rakenduvadki julla ette, kuhu on laotud hülged, püssid, püüsed, ning algab kiire jooks ranna poole. Kuigi ollakse väsinud ja söömata, pingutatakse nõrkemiseni, viimast jõuraasu kokku võttes.

— Tubli poiss oled, Eerik, ütleb Matt Ruhve. Arvasin kohe, et sinust saab tubli hülgekütt, seda ütlesin sinu isale juba toona.

Eerik Lamm on uhke, oleks nüüd ta merivaigust piip olnud käepärast, küll kõlbaks visata suhu. Säärast kiitust ta ei lootnud oodatagi, aga nüüd on see ometi üteldud. Ning Eerik Lamm teab, et need sõnad kanduvad varsti suust suhu, naised ja lapsedki hakkavad varsti kordama: Eerik Lamm on tubli poiss ja hülgekütt! Ning et kuidagi tasuda Matt Ruhvele ta lahkust, võtab ta kindad käest ja ulatab meeskonna vanemale.

— Säh, ütleb ta, su käed on külmas kangestunud.

Matt Ruhve sõrmed on tõesti kangestunud, neid tuleb nõõrist üksikult lahti kangutada. Ent Eerik Lammi kindaid ei võta ta siiski. Tal on ometi omad, siin särgi all rinnal, kui vaid mõni aitaks tal kuube lahti nõõpida. Ning saanud oma kindad, haarab ta uuesti julla nõõri pihku ning hakkab vedama, üksisilmi vaadates kaugel, kaugel majaka vilkuvat tuld.

Kui nad jõuavad randa, on suurem osa meeskondi juba saabunud. Võrgumajade juures on süüdatud mitu lõket. Naisedki on tulnud hobuste ja regedega, et esimest saaki külla toimetada. Nad on tulnud padade ja pannidega, nüüd laotakse hülgepoegade käpad patta ja keedetakse maitsvat rooga ning praetakse liha pannidel ja orade otsas. Mehed jäävad randa, nad kavatsevad võrgumajades pisut puhata, et järgmisel hommikul uuesti jääle minna. Neelatakse ahnelt liha ja leent, soojendatakse tule juures külmanud liikmeid.

Lagsman Siimen Tara võtab saabuvaid meeskondi vastu ning paneb kirja nende saagi. On olnud õnnelik päev, igas jullas on midagi, ainult mõni üksik meeskond saabub tühjalt. Ei, säärast õnnelikku päeva pole neil olnud enam ammu, meri on olnud lahke ja ilm soodus — kui mõnus on nüüd kükitada lõkke juures, neelata liha ja kuulata naiste rõõmsat sädistamist. Kui aga ilm püsiks ja tuul jääks nordi.

Katrina on seisnud vaikselt teistest eemal, üksisilmi vaadates saabuvaid meeskondi. Ent nüüd märkab ta lõpuks Matt Ruhvet, ta jookseb mehe juure ning jääb ta käsivarrele rippuma.

— Kuidas ma kartsin sinu eest, hüüab ta häbelikult ning õhetades.

Kuid siis hüppab ta ehmudes kõrvale.

— Su riided on jätanud! hüüab ta.

— See ei tähenda midagi, lausub Matt Ruhve rõõmsalt. Käisin vaid pisut jää-

augus, aga seda juhtub hülgekütiga sageli. Ega pole tarviski tuua kodust uusi riideid ja kindaid, kui ma vaid pisut end tule juures soojendan, on kõik jälle hästi.

— Ma jooksen siiski, mangub Katrina.

— Ei, ei, ütleb Matt Ruhve käskivalt, see oleks asjata vaev.

Ta viib naise aurava poja juure, püüab leemest hülgekäpa ning ulatab selle Katrinale. Ning Katrina sööb, surunud end tugevasti, tugevasti mehe külje vastu. Tal on äkki nii hea ja hubane, ta ei tunnegi enam tuuli, neid külmi, salvavaid nordi tuuli. Ta seisab mehe kõrval, närides pisut imalat, traanilõhnalist hülgekäppa, ning on rahul ja õnnelik.

Eerik Lammi nimi on äkki kõigil suus. Matt Ruhve on jõudnud juba ühele ja teisele sosistada, et poiss on tapnud ühe vana ja neli noort hüljest. Kas tõesti? imetatatakse. Eerik Lammi saak on siis viis looma? See on suur uudis, seda nagu ei saaks uskudagi. Võib-olla jutustab poiss ise, kuidas see juhtus?

Kõigi silmad on äkki Eerikul, kuid poiss ei taha hoobelda. Ei, ütleb ta pikka-mööda, hülgekäppa närides, ega see polnud just nõnda. Nemad toimisid seal kahekesi, tema ja ta pruudi vend Päär Anders. Ega ta või täpselt ütelda, kumb neist rohkem neid hülgepoegi koksis.

Neemi Anders, kes seisab isa ja vennaga pisut eemal, jääb äkki kuulutama. On see võimalik, et Eerik Lamm nimetas teda äkki kõige rahva ees oma pruudiks? Kas kuulis ta seda õieti? Mu jumal, veri valgub ta põsisse, pisarad tungivad silma — kui hea oleks praegu joosta ning kusagil puu või põõsa varjus nutma puhkedal!

Vana Peeren Anders, kes ise pole saanud hülgepüügile, ütleb rahulolles:

— See Eerik Lamm on siiski tubli poiss.

Aga Eerik Lamm teab, mida teeb. Kui on söönud hülge liha ja rüübanud tulist leent, tõuseb ta pikkamööda lõkke juurest, pühib suu varrukaga puhtaks ning astub aeglaste sammudega sinna, kus seisavad Andersid.

— Tule raasukeseks siia, Neemi, ütleb ta vaikselt ja väarikalt. Sa tead, et olen väsinud ning minust pole täna põrmugi jutumeest. Aga üht pidin sulle ometi ütleva. Vaata, kui seisin seal sulavee ääres ning viimses hädas ei aidanud ükski loits, siis ütlesin ma, et sündigu mu püük minu pruudi Neemi Andersi õnneks. Ja see aitas, see aitas nii kindlalt, et kohe, need sõnad lausunud, pistis hüljes oma nina jääaugust välja. Seda tahan ma sulle tasuda, see on üsna kindel. Kui tulevikus leiab kord vaba ja sobiva aja, siis on meil veel pisut rääkimist.

Ta on nüüd mees ja tal pole tarvis ütelda rohkemat. Ta võtab isalt kasuka ja astub võrgumaja poole. Langeb nagu rabatud külmale mullast põrandale, teades, et kõik, mis täna siin juhtus, on homme pastoraadis teada. Jaa, aga Kelli ei tulnud randa vaatama hülgeküttide saabumist. Säärane upsakas, jonnakas tüdruk, kuidas saabki üks mees temast hoolida, kui ta ei rutta hülgekütile hõisates vastu? Kui ta ei vaata jullasse, kus lebavad Eerik Lammi tapetud hülged ja hülgepojad? Jaa, teadku siis vähemalt sedagi, et ega siingi pole enam suuremat hoolimist, siin nimetati Neemi Andersit oma kalliks pruudiks ja seda kuulis kogu küla.

Neemi Anders aga, isa ja emaga küla poole sammudes, on nagu joobnud.

Peeren Anders aga ütleb:

— Et Eerik Lamm püüdis rohkesti hülgeid, see ei tähenda midagi. Ka minul oli esimene püük väga õnnelik. Ja et ta sinu vastu oli lahke, ka sel pole väärtust. Mulle meeldis aga see, et ta päästis mu poja Pääri häbist. See väärrib kiitust.

— Sa jätad nüüd kindad tagasi viimata? küsib Neemi arglikult.

Peeren Anders ei vasta kohe. Ta astub pikkade, aeglaste sammudega, ta vanad jalad takerduvad lumes, ta seisatab ja süütab piibu.

— Jaa, lausub siis, mis teha kinnastega, seda ei tea ma tõesti veel mitte!

ärast mõnepäevast tormi saabuvad jälle päikesepaistelised ilmad, mil-
lal puhuvad ühetasased nordi tuuled. Harva ujub taeva mõni üksik pil-
velest, kuid seegi pudeneb kiududeks ja kaob jäljetult. Hülgekütid ei
tule enam maale, nad ööbivad jääl oma jullade varjus, teevad siia
lõkkesid ning keedavad toitu ja soojendavad külmanud liikmeid. Öösel,
kui tuuled pisut raagevad, loidavad tuuled ümberringi, heites jääle
pikki kumendusi nagu vikerkaare.

Matt Ruhve meeskond on juba teist nädalat jääl, nende püük pole küll rikkalik,
kuid ometi küllaldane. Isegi Päär Andersil on õnne, ta on püüdnud mõned hülge-
pojad ja tapnud püüse või püssiga mõned vanad. Nüüd on temast saanud vääriline
meeskonna liige, ta samm on üleöö mehistanud, hääl tugevnenud ning isegi sil-
mad, kui vaatavad altkulmu, oleksid nagu teravamad. Ja kui lagsman Siimen Tara
tuleb neid vaatama, jäädes julla manu seisma ja küsides otsekui naljatades, et kes
neist küttemisel on olnud õnnelikum, siis astub Päär Anders pisut kõrvale — ei,
rääkigu meeskonna vanem Matt Ruhve, ega tema tarvitse end ise kiita.

Ühel öhtul tuleb Eerik Lamm julla manu, et keeta meeskonnale toitu. Tuuled on
raugenud, üle kogu mõõtmatu lagendiku on kummaline vaikus. Ainult harva,
harva lajatab kusagil kaugel mõne hülgeküti püss. Taevasse ujub täiskuu, roostes
ja tuulterõngastest ümbritsetud. Ning siis kuuleb äkki Eerik Lamm tasast vilista-
mist, see oleks nagu sügaval jää all — hääl algab kusagil kaugel, läheneb kiiresti,
valjeneb ning jookseb siis nagu jääalune tuulehoog dsinn, dsinn! kiiresti eemale.
See on kummaline, metalline vile ja undamine, otsekui tohtu hiirtekari jookseb
krabistades ja kiunudes jää all. Tükil ajal pole midagi kuulda, siis algab see
uuesti, nüüd ülamerest poolt mitmest kohast korraga — jube vilistamine läheneb
ning, julla lähedale jõudes, otsekui pörkaksid häälid kokku, purunedes kiududeks
ja joostes kiiresti laiali. Dsinn, dsinn! — ja jää nagu võpataks ja kõiguks.

Kui meeskond saabub julla manu, on Matt Ruhve tõsine. Ta vaatab üha tae-
vast, kuid ei räägi midagi. Koerad on rahutud, nad ei hüppa kohe toidu manu,
käivad niutsudes ümber julla, karvad kohevil, koonud püsti.

— Jää laulab, ütleb Matt Ruhve.

— See tähendab peatset tormi? küsib Eerik Lamm.

Matt Ruhve on sõõnud, ta võtab kasuka ning mõtleb julla varju pikali heita.
Kuid siis vaatab ta uuesti taevast ja kuud ning ütleb:

— Ülemistes kihtides nagu olekski juba torm.

Ta ei ütle midagi kindlat, tal pole see harjumuseks. Kuid ta nina otsekui terav-
neb, suu tõmbub kitsaks — ta haistab midagi halba. Äkki tuleb üle välja järsk
puhang, siis teine, kolmas. Tuul on pöördunud uuesti, taeva ujuvad kiiresti pilve-
de mustad kangad. Koerad jäävad kuulutama, nende kõrvad on kikkis, hännad
jalgade vahel, nad värisevad ja niutsuvad. Ja siis järsku, nagu otsustades, hak-
kavad nad kiiresti kalda poole tormama.

— Sammi, Reks, Moa, paganad! karjub Toomas Andla. Tagasi, kuulge, pöörake
tagasi!

Kuid koerad, vallatud nagu kabuhirmust, tormavad edasi, ikka kiiremini kalda
poole.

— See asi pole enam korras, arvab Toomas Andla, kui juba koerad põgenevad
jäält, peaksime ehk meiegi. . .

Kostab kolm lasku püssist, siis uuesti kolm. See on lagsmani märguanne kiireks põgenemiseks. Ja see antakse edasi, iga meeskonna vanem haarab püssi ning kihutab omakorda kolm lasku õhku.

— Hülged, püssid, püüsed jullasse! hüüab Matt Ruhve. Kiiresti kaldale!

Kuid veel enne, kui nad on saanud valmis, käib äkki läbi jää tugev raksatus. Otse nende ees, mõnikümmend sammu ülameri pool, lööb jää võnkuma. Nagu künnaks nägematu jõud jäässe laia, voolava jõesängi, kilisedes ja raksudes murdub jää, hoovus suundub edasi, rüside paiskudes kõrvale ja lennates hooga üksteise otsa. Veel hetke eest nii rahulik pind lööb lainetama, tekib edasirühkiv vool, jäämassid, lõigates teed, hakkavad tormitsedes edasi liikuma. Ning kogu ümbrus, see surnud jääväli, äkki elavneb, läbi põrguliku müрина ja raksatuse kuuldub tuulte puhangulisi löötsutusi, mis üha valjenevad.

— Issand jumal! ütleb Toomas Andla värisedes.

Mehed seisatavad hetkeks nagu võlutud, nende näod on kaamed ja nad värisevad. Ent siis viskavad hülged, püüsed ja püssid jullasse — present ja toidunõud jäävad sinna, nende koristamiseks ei jatku enam aega.

— Kiiremini, kiiremini! karjub meeskonna vanem Matt Ruhve.

Jää liikumine tuli nii äkki ja ootamata, pärast pikki ja ühetasaseid nordi tuuli. Hetkeks vajub kuu pilvede taha, on pilkane pimedus. Kuuldub vaid raksatusi, mühinat, kiunumist — hoovus liigub. Rütmiliste nõksudega, otsekui vallatelles, murrab teed süvamere poole. Jäälahmakad, murtud voolust, paiskuvad kõrgele üles ning langevad siis kilisedes alla.

Mehed haaravad jullast ja hakkavad kalda poole ruttama. Ent nende rand on kaugel, kas pääsevadki koju või kannab tuul nad ühes jääga ülameri? Kui aga rannajää püsiks, mõtleavad nad. Sest kui rannajää hakkab liikuma, pole nende ruttamisel mõtet, sest siis kannab neid triivjää kaugemale ülameri ning seal pole enam pääsu.

Nende lihased on äkki nagu nõõrid, nad pingutavad, end käksidega aidates. Julla hüpleb nende ees tõrksalt, neljast mehest tõugatuna, neil pole aega enam kompassigi vaadata. Matt Ruhve ja Toomas Andla on vanad hülgekütid, nad on sajad korrad olnud surmasuus ning seepärast tunnevad nad vaistlikult õiget suunda. Eks varsti peab hakkama paistma majaka tuligi.

— Kiiremini, kiiremini! hüüab Matt Ruhve iga hetke järel, kuigi kiiremini pole enam võimalik liikuda, nad pingutavad niigi nõrkemiseni. Kuu kaob hoopis pilvede taha, tuuled hakkavad kandma tuiske.

— Ma ei jõua enam! hüüab äkki Päär Anders, üle julla vajudes.

— Jõuad, kindlasti jõuad! karjub Matt Ruhve kurjalt. Ning ta hoiab käksi valmis, võib-olla tuleb noorukit lüüa? Sest nüüd pole haletsemist ega kaastundmust, nüüd on meri liikvel, see karge ja halastamatu meri, tujukas kui naine ja võimukas kui vanakuri. Nüüd on kallis iga hetk ning meeli võib haarata ainus mõte ning see on — rand!

Ning nad jooksevad hingeldades edasi, komistades rüsidele ja veristades põlvi ning käsi. Jää rakumine kestab üha edasi, hoovus otsekui oleks nende kannul, üha lähenedes, üha jääb murdes. Kuuldub vee loksumist, nagu tõuseks laine ja vajuks laksatades jääle. Temperatuur tõuseb kiiresti, lumetuisk muutub sajuks. Nad on üdini märjad, sõrmilt koorub nahk.

Eerik Lammil kaobviimne lootus. Lähedasest sulast on vesi paiskunud jääle, jalad patsuvad jääkülmas vees. Hambad risti, käed julla päras kinni, on tal vaid ainus mõte — olla nende kahe hülgeküti vääriline, kes jooksevad ta kõrval, sünged ja sõnatud. Ta kuuleb vaid nende rasket ja ühetasast hingamist, ta õlg puudutab aeg-

ajalt Matt Ruhve õlga. Ning tal on tundmus, et jää on juba ammu liikunud rannast, nad ruttavad vaid seks, et üle jääserva merre tormata.

Ent siis hakkab vilkuma läbi saju ja tuule majaka tuli. See annab meestele uut jõudu. Nad on tulnud õiget teed ning ei või sihist olla enam kaugel. Ning nüüd kuuldu ka teiste meeskondade sammude matsatusi. Oi-hoi! hüütakse üsna lähedal. Oi-hoi! vastab Matt Ruhve vaid korraks, see on nagu ergutus sõpradele, kes samuti tormiga võideldes ruttavad ühise sihi poole.

Vihmasadu lakkab, hetkeks ilmub kuu silvede prakku. Ning nüüd on jumal nendega, sest otse ees on meetrilaiune jääpragu. Matt Ruhve viskab julla nõõri üle ning hüüab:

— Üle hüpata!

Toomas Andla hüppab üle, temale järgneb Eerik Lamm, ent Päär Anders jääb jõuetult seisma ega hüppa.

— Kiiresti! karjub Matt Ruhve ning ta käksi ots riivab nooruki õlga.

— Ma ei jõua, ohkab Päär Anders ning langeb üle julla. — Jään kasvõi siia, kuid ma ei jõua! sosistab ta nõrkedes.

Matt Ruhve lükkab nooruki paati, võtab hoogu ning hüppab üle. See sündis viimsel hetkel, sest jääpragu laieneb kiiresti ning kuugi vilksatab vaid hetkeks. Nad haaravad julla nõõri ning hakkavad ettevaatlikult paati üle prao kiskuma. See õnnestub neil, Päär Anderski pääseb nõnda üle.

— Edasi! hüüab Matt Ruhve. Päär Anders kistakse paadist, visatakse julla taha ning jooksb ranna poole jätkub. — Oi-hoi! oi-hoi! kostab hüüd pimeduses sealtpoolt jääpragu. Oi-hoi! vastab Matt Ruhve, kuid ta ei peatu, ta tormab oma meeskonnaga edasi. Ning mis saab sõpradest, kes jäid sinnapoole vett, see on jumala ning nende eneste teha.

Majaka tuli läheneb, ta vilguks nagu käe ulatuses. Ning nad ruttavad üha edasi.

Ent siis käib äkki raksatus, julla libiseb nende käest ning nad langevad vette. Kuid see on ometi nende kodurannaläheduses, jumal tänatud, jalad ulatuvad põhja. Ning kaldalt on kuulda hääli ja näha lõkkeid, sinna on kogunenud terve küla. Matt Ruhve haarab Päär Andersil turjast, lükkab ta julla juure ning hakkab siis kivide vahelt teed otsides kaldale ronima. Nad on pääsnud.

Kaldale jõudnud, langevad nad jõuetult kokku. Viimne kui jõutagavara on lõppenud. Inimesed ruttavad nende juure, katavad nad kasukatega ning jätavad pääsnud hülgekütid tükiks ajaks lamama. Alles pisut puhanud, hakkavad nad küla poole komberdama, tuim valu ja väsimus kehas. On kolmanda päeva hommik, kui Eerik Lamm ärkab voodis. Kõrvus kostavad ikka veel jää raksatused ning mürin. Ta avab silmad ja vaatab nagu küsitelles ema otsa, kes on ta voodi ette lükanud tooli ning asetanud sinna kohvikruusi.

— On kõik hülgekütid pääsnud? küsib Eerik.

— Kaks paati on alles randumata, vastab ema vaikselt. Oorema ja Tuiska meeskonnad on alles merel. Juba kolmas päev pole neist mingit teadet. Lagsman käis leitnant Sauvere juures, palus teatada päästejaamadele mööda randu. Ning leitnant teatas, kuhu tarvis, linnast olevat lubatud koguni tormi raugedes saata lennukeid merele otsima. Kes teab aga, võib-olla on kõik juba hilja?

Ent seekord pole tarvis lennukeid ega pole hilja, sest varsti saabub teade, et Oorema ja Tuiska meeskonnad, pärast pikki vintsutusi ja hädasid, on jääpangal triivinud Domesnäsi randa, kust nad esimesel võimalusel tagasi saadetakse. Ning see on rõõmus sõnum, see käib tarest tarre ja igal pool, kus seda kuuldakse, noogutatakse rõõmsalt päid — ja mehed topivad kiiresti, kiiresti värisevate sõrmedega piipudesse tubakat, naised aga ruttavad kotta oma podisevate padade manu. Jaa,

mis sellest rääkida, meri oli küll vali ja vihane, kuid ta ei nõudnud seekord siiski ühtki elu. Ning rõõmsalt sulatatakse hülgerasva, riputatakse nahad parsile kui-vama ja keedetakse maitsvaid hülgekäppi — ning jälle üle hulga, hulga aja on laste ja meeste lõuad lausa rasvas!

Ja pühapäeval on kirik täis, ei, pastor Joosep Lundil pole põhjust nuriseda. Mehed ja naised laulavad vägevalt koraale, orel ei saagi sellele kiirele tempole järele, ning kui pastor loeb meisapalvel kummardab terve kogudus nii sügavalt, et ülevalt kantslist on näha vaid rahva alandlikke kuklaid. Muidugi, ärgu ometi arvatagu, nagu oleksid nad upsakad paganad ja nagu oleks neil midagi oma armsa jumala vastu! Nii usklikke ja alandlikke polegi teisi maailmas. Eriti nüüd, kus talvine hülgepüük on lõppenud ning kevadiseni alles mõned nädalad aega, — ei, nad on truud oma loojale. Kuulatagu vaid tähelepanelikult, missuguse sügava hardumusega laulavad nad oma armastatud laulu — Õnnista ja hoia, vaimuga mind võia!

Ja kas see pole Eerik Lammi hääl, mis kostab üle kõigi ning ikka viltu, hoopis viltu! Ta on võrratu mees ja suurepärane hülgekütt, ta hääl on lausa orel ise, kuid mis saab ta sinna parata, kui viis ei istu ta suus hoopiski mitte õieti, vaid jõnksub sinna ja tänna, nagu ise parajasti tahab. Aga see peaks ometi hülgekütile lubatud olema, selle vastu ei peaks kostma jumalgi taevas. Hoopis tähtsam on ometi poisi puhas süda ja õiglane meel, ning eks ta ole juba astunud õigele teerajale? Ning mehed vaatavad Eerik Lammi heade pilkudega, naistele on ta armas ning isegi ta isa Tehve Lamm ei müksa enam küünarnukiga. Jumal hoidku, las poiss laulab, mõtleb ta uhkelt, sest eks viis on inimese, mitte inimese viisi jaoks. Kes ütleb, et just nõnda on õieti ja et just nõnda tahab jumal, nagu seda orel ette hüügab. Võib ka teisiti, kui seda teeb tema poeg.

Ja, Eerik Lamm laulab. Tal on seljas Toora Jookuse saadetud nahast kuub, siidvoodriga sonimüts on tal põlvedel, rinnataskust vahib välja merivaigust piibu ots. Õige, mõtleb rahvas kadestavalt, miks ei võiks Eerik Lamm kanda seda toredust. Miks peaks üks säärane varandus kopitama kastis?

Eerik Lamm aga teab, miks ta laulab. Altari ees, eritoolil, istub Kelli, kuid mitte temale ei laula ta. Sellele jonnakale ja upsakale tütarlapsel, kes ei tulnud randagi, kui tema saabus hülgekoormaga? Ei — sest üha sagedamini vaatab ta üleõla tagasi Peeren Andersi pingile, kus istub kogu suur perekond tihedalt koos ning kõige äärmisena vasemal — tema pruut Neemi. Tütarlaps ei julge silmigi tõsta, ta punetab õnnest ja heastmeelest, sest too tore hülgekütt seal ees on tema oma! Ja ta lubas ütelda midagi tähtsat ja head? Kas juba täna, või homme, või koguni kohe pärast jutlust! Ja ta arvab, mida poiss kavatseb — sellest räägib juba kogu küla.

Kuid pärast jutlust sammub Eerik väarikalt oma isa ja ema kõrval koju. Vaheatab teel vaid paar tähtsuseta sõna vanemate hülgeküttidega, pakub neile Dobbelmani tubakat, ning ta omaendagi merivaigust piip suitseb järjest hammaste vahel. See paneb küll lækastama, see on koguni ebamugav, kuid parata pole ometi midagi, kui väarikus seda nõuab. Mõtelda ainult — merivaigust piip ja Dobbelmani tubakas — kuidas see sobib tema näole!

Ja koju jõudnud, palub ta emalt ühe vana hõbedast preesi.

— Pean oma pruuti külastama, ütleb ta seletuseks.

Ei, see Eerik on otse võrratu, mõtlevad vanemad. Äru löödi nii järsku pähe, et lausa imesta!

Ning Eerik võtab preesi ja läheb Anderside juure. Tuppa astunud, teretab kätt-pidi vana Peerenit, siis ema, siis kõiki vendi ja õdesid kordamööda.

— Ikka veel puhuvad tuuled, algab ta nagu vana mees juttu. Ning see on väarikas ja kombeline. Ikka veel torm merel — kestab juba üsna mitu päeva, teeb meelega päris sandiks. Meri on jääst nagu luuaga puhtaks puhitud, ühtki kildu ei liigu ta lainetes.

See on meeste jutt ning seepärast ei vasta ükski vendadest ega õdedest, vana Peeren Anders lükkab tooli Eerikule lähemale, võtab pakutud tubakat, kõhib ja ütleb siis kogu perekonna eest:

— Jah, säärased sandid päevad, nüüd ära mine lähedalegi.

Ka Eerik Lamm süütab piibu.

— Ehk pöördub tuul jälle nordi?

See pole üteldud upsakalt või iseteadvalt, see on vaid oletus ja soov ning seega lastakse aimata, et Eerikul on juba mõõdas nooruse tormakus. Ja Peeren Anderski ei ruttata, ta mahvib piibu, vaatab kaua läbi pisikese akna tapuaeda ja ütleb siis:

— Ehk pöördub.

Emat saab kohvi, see on mõteldud vaid Eerikule üksi, kuid et tal hubasem oleks juua, siis kallatakse ka isa kruusi paar piiska. Vähesest tagavarast vaid paar piiska — ainult selleks, et isal oleks põhjust kruusi huultele tõsta ning neid pisut niisutada. Kogu suur pere seisab aga seinte ääres, nad vaikivad ja vaatavad, sest Eerik Lamm on siiski tähtis külaline ning küllap on tal Neemile midagi ütelda. Seisab Neemigi ahju lähedal, ta vaatab häbelikult maha ega tõsta korra silmi. Ning kui mehed on küllalt seal laua juures rääkinud ilmast ja hülgepüügist, kalastamisest ja merest, kui nad on üksikuid sõnu otsekui kaaludes veerinud, tõuseb Eerik Lamm püsti, tänab kohvi ja lahke vastuvõtu eest, jätab kõiki kättpidi jumalaga ning lausub nagu muide:

— Tahaksin pisut Neemiga rääkida, ehk tuleb ta minuga välja?

— Muidugi, muidugi, ruttab isa vastama.

Ta astub kindlal sammul uksest välja, ta läbib tapuaia ja pöörab tänavale. See on nüüd püsti hull lugu, ta kuuleb, kuidas tütarlapse arglikud sammud järgnevad talle, kuid ta ei söanda tagasi vaadata ega alustada juttu. Tõepoolest, milleks ta kutsus Neemi välja, mida peab ta talle ütlema? Kui oli juttu vana hülgekütiga, siis oli sõnu ja tegu, siis oli pea selge ja meel kerge, sõnad otse kippusid robinal välja. Ent nüüd? — mis teeb ta Neemiga, mida räägib talle, võõrale? Ning üha kiirendades samme, pöördub ta tänavalt metsa poole, ning tütarlapse sammud ta selja taga kiirenevad võrdselt. Hoopis täbar lugu, sant ja täbar! Siit ja sealt kodade lävedelt aga vaatavad mehed ja naised, nad noogutavad nõusolles pead, sest nad teavad, et Eerik Lammi asjad on nüüd niikaugel ja see on hästi.

Siis pöörab Eerik Lamm äkki ümber.

Ta on jõudnud juba metsa, ta hingeldab kiirest käimisest.

— Neemi, ütleb ta põrnitsedes, anna andeks, et kutsusin su välja.

— Jah, Eerik, vastab tütarlaps, silmi tõstmata.

— Vaata, mida pidin ma sulle ometi ütlema? See on ometi naljakas, et mu pea on äkki nii tühi, viimne kui mõtterraas on sealt haihtunud! Ja kuidas ma end ka ei pinguta, see, millest pidin sulle rääkima, on läinud. Ja mida sa käsid teha nüüd?

Ta ootab, ent tütarlapski ootab. Ta seisab nii alandlikuna ja nõutuna, ta rätiku narmad langevad alla ning otsekui pisut, pisut väriseksid.

— Paha lugu, ütleb siis Eerik.

— Jah, Eerik! ohkab tütarlaps vaevalt kuuldavalt.

Eerik Lamm litsub käed tasku, sõrmed puudutavad äkki ema preesi, poiss hüüatab rõõmsalt:

— Missugune tobu ma siiski olen! Jah muidugi, pidin sind tänama kõige eest, pidin suruma su kätt, et tol raske tunnil, kui seisin seal ülamerel hülgeaugu juures ning ükski loits ei aidanud mind, siis hüüdsin ma ahastuses sind ja sa ei jätnud mind hätta. Hüljes pistis pea jääaugust välja ning nõnda tapsin ma oma esimese looma. Siis mõtlesin seal legendikul — kuidas pean sind tänama? Ja täna oligi see selge — võtsin emalt tema toredama preesi ja tõi selle sulle. Säh, võta ometi!

Neemi tõstab arglikult käe, prees ta käes väriseb. Üle kogu näo jookseb õnnelik punetus, ta kogeleb nagu laps üllatusest ja heastmeelest.

— Ega see ometi mulle? küsib kahtlevalt.

— Just sulle, ainult sulle! hüüab Eerik Lamm, õnnelik, et asjad võtsid siiski hea pöörde.

— Kanna iluks ja Eerik Lammi mälestuseks! ütleb ta uhkelt.

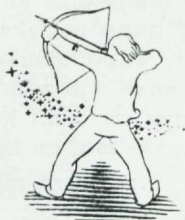
Ja rohkemat ei juhtu midagi, nad lahkuvad ja jooksevad kumbki oma talu poole.

Ning kui Neemi jõuab koju, on pere ikka veel toas koos, nad nähtavasti ootavad Neemit tähtsate sõnumitega.

— Kas Eerik rääkis midagi? uudishimutseb ema.

— Jah, vastab Neemi punetades, ta rääkis nii palju ja ilusasti — seda polegi võimalik jutustada.

Ning otsekui selle ilusa ja rohke tõenduseks näitab ta hõbedast preesi — oma esimest väärtasja.

VARAMU RINGVAADE

Eesti teatripäevad Tallinnas

alast 25-ndast kuni 2. juunini s. a. leidsid aset Tallinnas Eesti teatripäevad. See oli esimene selleulatuslik teatrite kogumine, sest kahe aasta eest tutvustasid end Tallinnas neli provintsiteatrit, kuna käesoleval korral esinesid seitse teatrit väljastpoolt pealinna. Seitsemele öhtule nimetatud teatrite poolt lisanes kolm öhtut Tallinna teatrite etendusi, nõnda et kümne öhtuga paraaditseti näiliselt üsnagi imponeerivalt pealinna publiku ees. Ainult viimane suvatses selle paraadi vastu võtta kaunis jahedalt ja teatripäevad kujunesid enam omavaheliseks asjaks kokkusõitnud umbes kahe ja poole saja teatriinimese jaoks.

Teatripäevi kõnega sisse juhutama paluti küll haridusminister, kuid samal ajal organiseeriti tühjaks kolm esimest toolide rida... Ei taibatud sellele pidulikule loorberite ja lippudega ehitud etendusele (mis nagu teisedki etendused teostati riigi toetusel Näitekunsti Sihtkapitali Valitsuse kaudu) kutsuda küllalisi. Ega see ju taevasteab milline esinduse au ja hiilgus poleks olnud kultuuriliste organisatsioonide esindajate ja naaberkunstide alal tegutsejate silmis, kui neid oleks kutsutud avaetendusest osa võtma, vaid see olnuks lihtne ja loomulik avaldus sellest, et teater tahab sammuda ühises ravis kirjanduse, näitekirjanduse, muusika, kujutava kunsti, rahvateaduse, omakultuuri ning muudel kultuurialadel tegutsejatega.

Kuid päevade korraldajad pidasid paremaks isoleeruda*) — ja tagajärjed olid: elavusetu avaõhtu, hõre auditorium ja üldse omaette-olev, üldsust vähe huvitav teatripäevastik. Ja Tallinna teatrite, eriti perekama personaali väga hõre osavõtt teatripäevadest pealtvaatajate ruumis tunnistas, et üritus on sündmuseks rohkem provintsilinnade teatreile kui üldse eesti teatreile. Ka programmi osas Tallinna teatrid, need lavamaailmas tooniandvaimad, ei pidanud eriti suurt lugu teatripäevadest — välja arvatud Töölisteater, kes pealinna teatrite seast esines kõige tuumakama palaga: Tammlaane „Raudse koduga“. Teatripäevadel Estonia programmis oli šabloon-operett „Tatra tüdruk“ ja Eesti Draamateatril kõigest „Suve“ dramatiseering.

Niisiis: esirinna teatrid enamikus andsid seda, mis juhtus käepärast olema, ei võtnud asja pidulikult ega sõnanõudlikumas mõttes programmlikult, andes palasid oma kommertsrepertuaarist, ja seega möödunud teatripäevad ei saanud pretendeerida *festivali* nimetusele.

Nagu teatripäevade ümber puudus suurem elevus, nõnda need päevad sisuliseltki möödusid rohkem hallis toonis kui eredais värvides.

Provintsilinnade teatrid mängisid: *V a n e m u i n e* — Raudsepa draamat „Lipud tormis“, *N a r v a t e a t e r* — Tammlaane

*) Muide Raamatuaasta aktuse korraldajad säärasst isoleerumise tendentsi ei avaldanud.

draamat „Valge lagendik“, Pärnu Endla — A. Sepa „Maja sadamas“, Viljandi Ugala — A. Särevi dramatiseeringut „Andres ja Pearu“, Kuressaare teater — A. Särevi dramatiseeringut „Õitsev meri“, Võru Kannel — Särevi dramatiseeringut „Metsalise rada“ ja Valga Säde — Metsanurga komöödiat „Vagade elu“.

Pilk teatripäevade repertuaarile kutsub välja mõningaid arutlusi. Repertuaar tunnistab kõigepealt provintsilinnade teatrite pealinna mõju all olemist. Vastasel korral ei oleks Ugala ja Kannel esinenud äpardunud dramatiseeringutega, mis otse halvastasid ja lohistasid esinemist.

Rõõmustavaks erandiks oli Säde, kes teatrite tegevuskavadest ammu kõrvaldatud komöödia „Vagade elu“ lavale tõi, tõestades sellega veenvalt ka „ärämängitud“ teoste lavalisust ning eluõigust.

Vanemuise ja Narva teatri esinemine võrdlemisi värskete algupäranditega kõrvaldab muidugi küsimuse mõjustatavusest, sest algupärane uudisteos kuulub nõudeid rahuldamise korral juba loomulikult iga eesti teatri repertuaari.

Nende esinemine ei räägi küll selgesti mõju all olemise väite poolt, aga ka mitte selle väite vastu.

Repertuaari aga ei peaks kuuluma mitte nõrk algupärand. Ja Endla laskis sellega tugevasti märgist mööda, et võttis käsile „Maja sadamas“. Selle kah-draama repertuaari sulgemine nähtavasti oli sündinud arvamisest, et tükk kõlbab siis mängida, kui võimaldab mängu. See on aga väär valikuprintsiip. Mängitavus ja lavalisus üksi ei ole väärtused. Siis oleks ka lugemise protseduur juba väärtus, küsimata, kas lugeda-oskaja loeb sopakirjandust ja ajasurnukslõõmise kraami või näit. Nobeli laureate või muud väärtkirjandust — esimesel juhul on lugemise oskus inimesele lihtsalt ta allakiskumiseks ja kahjuks, teisel juhul aga on lugemise-

kunst talle õilistuseks. Nii ja mitte teisiti on see ka teatris.

Kõnealuse tüki vabanduseks on teatril välja tuua „argument“: see olnud kasaliselt kõige menukam hooaja kestel. Niisiis on moodne pealinna teatrite kassatõbi levinud ka provintsi.

Vahemärkus kassatõvest: täiskassadega on küll rahakriis teatritest peletatud, kuid kunstiline kriis üha süveneb (kriis, mis paraaduksest välja kihutati, puges lavaukse kaudu sisse tagasi).

E. Draamateater, kel repertuaaris on nii väärtuslik draama nagu „Valge taud“ (pealegi nii aktuaalne praeguse tšehhi-saksa konflikti puhul), ei esinenud teatripäevadel mitte sellega ega viinud seda ka mitte ringreisile (mõnesse tähtsamassegi kohta — eeskätt Tartu), vaid ringreisleb „Tootsipulma“ jandiga, mille puhul Tartu etenduse järel „Postimehe“ arvustusest kostis otse ahastavat kurtmist ja vaimse pohmeluse hääli.

Kuid taga paremaks: Töölisteater lõpetas hooaja Vacheki „Ahjuga“ — läbise voodihuvide demonstreerimise tükiga, nagu hooaeg oli alanudki voodi-demonstratsiooniga „Metsalise rajal“...

Pikantne on selles „Ahju“-loos nimelt see, et selle jandi praakis teatri (lahkuv) dramaturg A. Kivikas E. Draamateatri repertuaari kandidaatide hulgast välja (Kivika teene oli ka „Valge taudi“ repertuaari võtmine) ja Töölisteater korjas selle jälle üles.

Kuid tagasi provintsilinnade teatrite juure. Ja nende mõjualususe manu. Viimast avaldus nende teatrite hooaja repertuaarides, nagu sellest kõnelevad trükitud aruanded, ja ilmnes eriti lavastustes, näit. mitmel ja mitmel korral tuli endamisi konstateerida sarnasusi ja varem nähtut tegelaste seisukohis, lavaseadelduses, liikumissuundades, rekvisiitide asetuses jpm. Nagu omal ajal nägime teatripäevade kavas korratavaid tükke Tallinna teatrites, nii kordus sellest mõndagi nüüd. Eriti torkas see silma dramatiseeringuis ja veel eriti „Metsalise raja“ lavastuses: see oli otse orjalik jäljendus.

Provintsi lavastajad võivad vastuväiteks tuua asjaolu (või selle võimalust), et nad on jälginud vaid tekstiraamatuis antud remarke ja kuna samu remarke on arvestanud ka Tallinna teatrid, siis ongi sarnasused käes.

Vastuväiteks: ka remargid kuuluvad lavastaja kontrolli alla, need pole veel puutumata pühaduseks, eriti mitte dramatiseerija A. Särevi omad, kes näit. säärased vaimuvaesused ette kirjutas nagu „Metsalise rajas“ voodi poodiumile asetamine, selle tütuseni korduv eesriide mängitamine ja kangelase peegli ette jooksmised.

Sellaste lapsuste ning jäljendustes süüdistuste vältimiseks jääb soovitada provintsilinna teatreile rohkem iseseisvust lavastamisel ja enam algatusvõimet ja -lusti repertuaari koostamisel.

Nagu viimases punktis Valga Säde V. Soosõrva juhtimisel andis head eeskju, nõnda ilmutas iseseisvust rohkemal määral Vanemuises K. Aluoja näidendi „Lipud tormis“ lavastamisel ja näitejuhtimisel. Autori teksti oli siin tervitavasti ja parajais kohis kärbitud (millist protseduuri ja veel tarvilisemais kohis teised lavastajad ei olnud sõandanud teha venivate dramatiseeringute tekstis). Tegelasi oli häälestatud rahulikumaiks ja inimlikumaiks (võrreldes omaaegsete Estonia liiga eredate ja ülearu ekspressiivsete kujudega); oli ka muudetud dekoratsioone ja mängu kohta.

Ei saa ka keelata tunnustust Ed. Tininile Andrese rolli literatuurist ja tahtlikust positiivsusest vabastamise ning inimlikult lihtse, kaasa elama paneva tõlgitsemise puhul, millega ta mõneti lunastas omad väheõnnestumised lavastajana: kartus kärpida ja letargiline tempo. Ka Narva teatri lavastajal V. Peilil nägime hea annuse iseseisvust. Ta andis harmoonilisema lõpu „Valgele lagendikule“ kui nägime seda Töölisteatri (üldiselt aga oli palju ühtesattumisi viimase lavastusega).

Dekoratiivne külg provintsilinna teatrite juures rahuldab enam kui repertuaar

ning lavastamine. Siin nägime näit. sellaseid mõjuvusi ja maalilisusi nagu „Maja sadamas“ etendusel, nägime asjakohasemat Siberi maastikku näidendi „Lipud tormis“ etendusel Vanemuises kui toona Estonias ja nägime leidlikumat käsitlust V. Peili dekoratsioonides „Valges lagendikus“ kui äsja Töölisteatri. Ainult Võru dekoraator jäi (või jäeti?) hoopis tuhmide saavutuste juure, milliseid õieti ei maksnukski siduda kellegi nimega.

Ei ole imestada midagi, et pealinn provintsile tooni annab. See on loomulik nähtus nii elus kui kunstis. Sageli kaasub aga sellega veel sattumine liialdustesse ja jäljendatava arendamine veidrustesse ning haleduse tunnet põhjustavasse grotesksusse. Neis viimaseis meie provintsilinnade teatrid süüdistada ei saa, sellaste väärkalduvuste tundemärke ei ilmnenud kusagil; provintsi esines tõsimeelselt, väärrikalt ning mõõdukindlalt.

Muidugi, on ju võimalik, et provintsis mõni teater tõuseb võistleva pealinnaga omaga ehk sellele mõneski suhtes silmi ette andma — nii teame seda omaaegsest Vanemuisest. Ja jooksvas arvustuses tuli siin märkida mitu korda provintsilinna teatri etenduse taseme võrdsust Töölisteatri omaga; need olid aga ikkagi keskmised nivood nii ühe kui teise võrreldava poole juures; need olid seda, mida võiks kokku võtta lühilausest: taset on, aga mitte tippe, ehk konkreetselt: omaaegse Vanemuise (K. Menningu juhitud) kunstilist, repertuaarilist ja ideelist positsiooni ei oma ükski meie provintsilinna teatrit (kui seda omaksid läbilõikes kõik juhtivadki teatrid pealinnas!).

Hea eeskju on omalajal antud, seega selle jäljendamine lähemas tulevikus ei ole midagi võimatut. Mis oleks, kui mõni provintsilinna teater oma auasjaks teeks arendada välja enesest võistlusteater, tooniandev kunstiasutus? Kõige enam eeldusi selleks peaks olema vanal Vanemuisel, kantuna vaimseks tsentrumiks peetavast linnast, uues majas ja

suurima provintsilinna teatrina. Kas Tartu tõesti ei tahaks?

Ja muud provintsilinna teatrid. Nendegi saatuse üle tuli päevade puhul ja nähtu alusel mõtteid mõlgutada. Teada on avalikkusel, et enamik nende tegelasi ja hooldajaid avaldab tõelist ohvrimeelsust ja ennastalgavust, et ülal hoida regulaarset teatrit. Vähesema publiku ja veel vähesema toetuse juures võib see tegevusekoorem mõnel pool kujuneda ka pikapeale ülejõukäivaks. Kas aga peab tingimata igas linnas asuma kutseline teater näljapalgaliste näitlejatega, kes pikapeale kibestuvad, end välja kurnavad või donkihhotistuvad? Kas mõnes väikesemas või toetuse poolest inhemas keskusel ei võiks tegutseda asjaarmastajate teater jõududega, kes mingi kodanliku ameti kõrval (mis ju teatavasti nüüdsete moodsete töökaitse ja -reguleerimise seadustega tagab inimesele võrdlemisi ulatusliku jõudeaja) harrastaksid näitekunsti vabal ajal, andes etendusi harvemini, aga seda viimisteldumalt. Loorberid jäävad ka siis loorbereiks, kui neid lõigatakse mitte palgalisena. Ja sel seisukorral oleks tegelaste jaoks see paremus, et teatrid oleksid kaitsitud liigsete nõudmiste vastu, võides sellaste puhul vastata: mis te nõuate, oleme ju ainult asjaarmastajad, tasu te meile ju ei maksa. Et aga sellegi

juures näitlejad ei tarvitse tingimata loiduda, seda tagab mõiste asjaarmastus. Kui on armastust, siis on olemas see peamine; kui ei ole armastust, ei siis aita ka kiratsema sundiv palganatuke, — ka mitte soliidnegi palk.

Armastust peaks Eestis teatrialgi ikka veel leiduma. Üle 20 a. on meil keelt uuendatud ja sajad, kui mitte tuhanded terminid loodud, aga „asjaarmastaja“ on jäänud muutmata ja asendamata. Küllap vist selle tugeva armastuse pärast.

Kui mõnel väikelinnal üle tuleks minna kutselisest teatrist asjaarmastajate teatri juure ja seal näitlejail pisipalgalt tihti peale saamata jäävalt või kuude kaupa järelelonkivalt) tuleks siirduda kodanlikku ametisse või tegevusse, siis ärgu häbenetagu ühtegi, sest miks peavad just kõik lavaltegetsejad olema kutselised, kui naaberaladel rida kirjanikke, kujutavaid kunstnikke, muusikuid tegutseb asjaarmastajaina ja viljeleb oma kunsti leivatööst ja -ametist vabal ajal.

Ja mis selle oludest ja võimalustest tingitud, (võibolla degradeerimisena, tiibade kärpimisena paistva) ülemineku ja siirdumise juures oleks lohutavat ja head, on see, et sellane teater ei tarvitseks enam nii kassa poole piiluda ja võiks rakendada ideelisemasse töösse. Ja see oleks juba suur võit.

Artur Adson.

Jooksvast näitekirjandusest ja selle hindamisest

Rõõmustaval viisil on meil järsku hakatud senisest palju suuremal määral pühendama tähelepanu näitekirjandusele. Kui alles mõne aasta eest peeti „valulapseks“ venivat ja lohisevat romaani ja kardeti et see alla viib meie jutustava proosa üldise taseme, siis nüüd vastuoksa leitakse romaaniga kõik olevat enam-vähem korras (toonitatud on mõnede arvustajate poolt isegi, et meie romaani tase olevat kõrge), ning kunstikonstaablid on täie hooga suunanud oma prožek-

torid lavaloominguliste kurjategijate jälitamisele. Nendeks viimasteks (kurjategijateks) kaldutakse, kas sihilikult ja teadmatusest või lihtselt arusaamatusest, pidama tihti suurt osa kogu meie lavaloominguga tegelevast kirjanikkonnast. Mõned ei väldi süüdistusi ka teatrikirjastuste ja üksikute organisatsioonide nagu Näitekirjanike Ühingu, Autorikaitse Ühingu, Haridusliidu jt. arvel, kes armastusest asja vastu ja heast tatest juhituna on eraalgatuslikul teel asu-

nud edendama ning korraldama seda seni täitsa sөөtist seisnud kultuuriala. Otsuseid on langetatud mitmesuguseid, hukkamööistvaid ja heatahtlikult nõuandvaid (Tammsaare „Teatris“ nr. 9, 1937), kuid sealjuures on sagedasti — nagu paistab kõrvaltvaatajale — unustatud väga palju olulist, mõistetud kohut puudulikkude tõendite varal ja väärade paragrahvide alusel, mispärast osutub paratamatuks veelkordne juurdlus.

Kõigepealt — näitekirjandust hindama minnes tuleb see jagada kahte teineteisest kaunis teravalt erinevasse kategooriasse — kunstiväärtuslik lavalooming ja ajaviite- või kommertsnäidend. Täpselt samuti kui eraldame hariliku romaani ajaviite-, kriminaal- või raudteeromaanist. Igal maal ja kõikidel aegadel on viimaseid suhteliselt toodeldud ja tarvitatud esimesest kategooriast valdavalt enam. Ükski asjalik ja tõsiselt võetav arvustaja ei ole aga kunagi rutanud tollelt teiselt kategoorialt nõudma esimesele omast sügavust, väärtust, taset. Ka meil ei tehta seda romaani puhul, kellelgi ei tule meele säärast kavatsustki, küll aga leitakse see vajalik olevat näitekirjandust hindama minnes, kus täiesti unustatakse mõõdupuu sobivuse küsimus mõõdetava suuruse jaoks. On tundmus — suitsukarpi mõõdetakse süllapuuga. Opeereeritakse ilmunud näidendite üldarvuga aasta jooksul, kuigi teades (või siiski teadmatuses?), et kunstiliste taotlustega on teele asunud vaid võib-olla ühe neljandiku juures neist, ja et draamavormi erilise raskuse tõttu võiksimise õnnelikud olla ka ainult mõne üksiku väärtusliku algupärandi lisandumisega iga aasta meie üldise lavaloomingu salve.

Seda teavad ja tunnevad näidendite tarvitajad ise, ning seda asjaolu tuleb arvestada. Nii kirjutab üks maalavade tegelane „Teatris“ nr. 6, 1937:

„Maalavadele määratud näidendilt ei saa igal juhul nõuda suuri kirjanduslikke väärtusi. Ja seepärast ei tarvitsegi iga maalavale määratud näidendit võtta ta kirjandusliku väärtuse seisukohast. Ol-

lakse rahul sellega, kui seal on tabavaid pilte ja veidi ka teravmeelsust.“

See on väga relatiivne nõue ning ilmselt just seda järgides on kahtlemata paljud meie näidendite produtseerijaist patustanud kõrgemate printsiipide vastu. Kuid siiski oma õigusega, sest, nagu toonitab Tammsaare „Teatris“ nr. 9, a. 1937 W. Somerset Maughami sõnadega:

„Draama kui kunsti raskus peitub suuremalt osalt ta rippuvuses vaatajakonnast. Vaatajaskond on hulk ja kunstil, nagu meie teda tunneme, pole hulga midagi tegemist.“ Või teisal samas kirjutuses: „Peasi — et ta meeldiks: et ta ärataks viha, kaastundmust, rõõmu, kurbust, teeks nalja, kõdistaks närve, lihtsalt tekitaks huvi ja kisuks kaasa.“ Arvustusega on aga lugu nii, „et ta kortsutab oma kõrget kulmu ... et kui tükkk läheb, siis peab ta olema nii või teisiti alaväärtuslik, sest hulgale ta muidu ei või meeldida.“

Selles peitubki saladuse üks võti: arvustuse ja vaatajas- resp. tarvitajakonna maitses-arusaamised lähevad lahku. Ka läbitundvaim ja sõnas kõigiti veenvaim arvustaja ei suuda kunsti nimel rääkides kunagi publikut teatavast tükist eemale peletada, kui see tükkk publikule eriti meeldib, teda kaasa kisub. Ja meil on publikut, kes ei lähe teatrisaali otsima kõrget kunsti, vaid lõbusat, võib-olla „hubase äraolemise“ õhtut. Juhtub siis, et mõni autor on ärvaimuga inimene, on taibukas tarbekunstnik — nagu neid mujal maailmaski tuhandeid — ja kirjutab peamiselt säärasele publikule. Muidugi on kõrge kunsti otsija pettunud, aga niihästi too autor kui ka publik on teineteisega rahul. Mida jääb siin teha arvustajal? Sappi külvata, see on kõik. Kui ta aga ei unustaks hetkel, et näiteks kogu operetirepertuaar muuseas on loodud ainult sel põhimõttel, siis ta vist suhtuks sellele nähtusele mõistvamalt. Ei ole ju ka iga muu tarbekunsti-ese, vaasikene, vaibakene või toosikene, tehtud suurte kunstiliste taotlustega.

Järelikult — kui juba kord näidendi kunstiväärtuslik tähtsus vaataja tundmuste suhtes mängib relatiivset osa, kui piirid selles ühisloomingus on juba nii venivad, et ainult maitsetuse ja labasuse taha kinni võib jääda, siis peaks ka siin olema suurem vabadus katsetamiseks kui ühelgi teisel alal. Tarbe eesmärgil loodud katsete põhjal aga minna halvustama kogu näitekirjandust, on kindlasti väärsamm, õieti karuteene neile autoreile, kes oma asja on püüdnud tõsiselt võtta, kes on taotelnud tarbekunstist kõrgemaid eesmärke.

Niipalju eeltingimusist. Näidendikultuuri kui säärase juure lähemalt asudes ilmneb otsekohe rida uusi mõtlemapanevaid vastuoksusi sõnavõttudes. On vihjatud sellele, et iseseisvuse aastad ei ole annud algupärasele repertuaarile küllalt väärtuslikku lisa. Ed. Reining kinnitab aga „Loomingus“, et „Mikumärdi“ ja „Vaese mehe ututall“ olevat aidanud murda teatrikriisi ja algupärandid on üldse avaldanud viljakat ja turgutavat mõju kõikides eesti kutselistes teatrites. Viimane väide on vaidlemata õige. Fakt on ka see, et „Mikumärdi“ on loonud oma ajajärgu ja kooli, olgu see kool nii hea-kuri kui tahes. Tuhanded ja tuhanded üle maa on algupärasest näidendist saanud oma teatrielamustele „turgutavat“ lisa. Kas võib siis ütelda, et „teater on näitekirjandusest ette jõudnud“? Isegi vist mitte möödunud aastase toodangu puhul, kui arvesse võtta tõsiselt Tammlaane „Valget lagendikku“ ja Raudsepa „Lippe tormis“, kasvõi ainult neid. Ja neid tuleb, asjalik olles, tõsiselt arvestada. Või kui hindaja seda ei tee, siis on ta omaenese sisetõkestuste ohver.

Edasi: „Suured probleemid on jäänud kõrvale meie näitekirjandusest. Domineerib kerge komöödia ja ajaviiteteos“, ütleb Ed. Reining. Sellele vastab otse rabelavalt H. Raudsepa vihje ajakirjas „Teater“ nr. 9, 1937, kus üteldakse: „Näidend intellektuaalse kallakuga, mis on ehitatud ideele, mis käsitleb probleemi, kus

tekst on tihe, kus mõni kujugi on nähtud sügavamalt, mitte ainult välistes takistustes, vaid ka sisemiste vastolude ja tõkestustega — selline näidend juba oma tüübi tõttu äratav lavainimestes umbusku ja sealt see pessimism siis levib publikusse veel enne teose esietendust.“

Need sõnad autoriteedi sulest, keda nad peaksid mõtlema panema? Ma arvan, vist mitte näitekirjanikku, või kui, siis teises järjekorras alles, sest näitekirjanik kirjutab ju lõpuks ka selleks, et rahuldada teatrit nagu vaatajatki. Või kui teater ei suuda sisukat algupärandit küllaldase reljeefsusega lavale tuua — oma eelarvamusist tekkinud sisemiste tõkestuste tõttu — kas siis selles on süüdi näidendi autor?

Ent asjal on veelgi üks eriline konks. H. Raudsepp eestähendatud kirjutuses lisab:

„Üldiselt peetud ja vajaliseks tunnistatud kodurahu tõttu ei ole ühiskondlikul kriitikal küllaldast arengut...“ Ja teisel: „Nagu publik ja teater, nii on ka arvustus oma hingekallakus „mugastunud“ ja „massistunud“.“

Mis see siis on? Näitekirjandus „pinnapealne“, „mehaaniline“ ja „kunstiväärtusetu“, publik, kes naeru turtsub isegi dramaatilisimat hetke vaadates, arvustaja „mugastunud“ ja „massistunud“. Ükski kolmest tähtsamast teatriloomingu komponendist ei saa hoobelda oma erkuse ja väljapaistvusega. Tähendab, üldine loidus, mugastumine, stagnatsioon, võib-olla koguni reaktsioon.

Nii see näib olevatki, ning see on ka üks peamisi psühholoogilisi põhjusi, miks ei näitekirjandus ega teater viimastel aastatel pole suutnud pakkuda erilisi kunstilisi saavutusi, pole suutnud pursata elavat tuld, vaid on katsunud päevast päeva ära elada, olles rahul „mugastunud“ publikuga, kes teeb kassat, ja isenesega kui selle kassa kasutajaga.

Laiemalt võttes võib säärast olukorda seletada ajajärgu üldise ideevaesusega, ideede puudumisega, millede eest, ka kunstiliselt, valmis ollakse võitlema.

Elame iseseisvuse saavutamise võitluse järel tekkinud rammetus. Käimas on kogu rahva ja maa pikatoimeline väikekodanlustumine, niihästi majanduslik kui vaimne. See sünnib ning seda tehakse süstemaatiliselt. Puudub üldrahvuslik võitlusidee, puudub igaühe hästi-äraelamise tahte tõttu üldine vaimne pinge ja tunglemine. Stabiliseerutakse — vaim ja mõtegi on tugevasti stabiliseerunud ja stabiliseerumas. Ainus suur rahvuslik püüe ja siht — iseseisvuse säilitamine ja kodurahu alalhoidmine — omab staatilise iseloomu, mitte dünaamilise. Staatika aga ei suuda sütitada, staatika sisaldab eneses laiemas mõttes sookuivatamisi ja kodukaunistamist, vaikset töödüllit, mitte rahutut võitlusvaimu, millest võiks välja kasvada suur ja haarav draama, ideedraama, olgu see siis oma laadilt isiklik või rahvuslik.

Samasugust protsessi võime arenemas näha ka Lätis, kus olukorrad on umbes võrdsed meile. Vaimne paigalpüsimine on mõnda aega juba iseloomustavaks tunnuseks samuti sügavalt kodanlustunud Skandinaavia ja Soome kultuurielule. Ei midagi muud kui oleme vähehaaval saavutamasi nende taset. Kas õnneks või õnnetuseks vaimsele kultuurile, käesoleval juhul eriti näitekirjandusele, see on hoopis iseküsimus.

Oli aeg, kus meie romaan, osalt samast staatikast aetuna, mis iseloomustab tänapäeva elu, põgenes kauge mineviku dünaamikasse, otsides seal üldinimlikke konflikte ja ergutusi. Aga varsti selgus, et seegi „aseaine“ eriti ei rahulda kriitilise eluvaatega eestlast-kirjanikku. Praegu kestab täiel rindel meetodite otsimine, kuidas ennastrahuldavalt läheneda kaasaegsetele probleemidele, ilma väliste tingimuste vastu eksimata. Pandagu ses suhtes ainult tähele Metsanurga, Jakobsoni ja Raua viimaseid romaane, aga ka Hiire, Sütiste ja Talviku luulet.

Näitekirjandus kui „mugastunud“ masstile kõige lähemale pääsev osa kirjandusest ei ole seni niikaugemale põgene-

nudki tegelikkusest kui osa isikuluulet või kauge mineviku romaan. Ta ei saagi igapäevasest elust niipalju kaugeneda juba oma iseloomu tõttu, kui ta tahab olla mõistetav ja elamusipakkuv kaasaegsetele. Ta on jäänud oma positsioonile võitlusrindel ja katsunud seda säilitada, kuigi see on raske olnud, kuigi vahest on liiga palju olnud sunnitud arvestama „mugastunud“ ajajärgu maitset, milles ei puudu teatav vaimne „lapsestumine“ (A. Adson, „Varamu“ nr. 3), mis toidab end mängukirest, mis kunsti asemel tihti otsib sensatsioonid — ka teatrilt — ja idee asemel lepib odava kitsiga. A. Adson julgeb samas kirjutuses koguni väita, et teater ise suuresti kaasa on aidanud selle protsessi arenemisel välismaise repertuaari valikuga, mis loodud kommertspõhimõtetel: „Leiba ja tsirkust“. Ja selles näib olevat omajagu tõtt.

Nii et kui algupärane näitekirjandus väärib etteheiteid, siis küll peamiselt vaid seepärast, et ta pole veel leidnud rahuldavat teed välja tänapäeva umbusest. Aga seda ju otsib alles ka romaan ja luule — kogu kaasaegne vaimulooming selles osas, mis puutub ideestikku ja probleemistikku. Vormilt kahtlemata on mõni ala näitekirjandusest vahest pisut ees — produktsiooni tervikuna võttes. Kuid üksikteoste puhul oleks siiski küsimus väga vaieldav ja relatiivne. Meenutatagu kasvõi jälle ainult „Valget legendikku“ ja „Lippe tormis“. Kuid siin tuleb selgituseks võtta uus tegur, nagu märgib A. Särev „Eesti Kirjanduses“ nr. 3, üteldes, et näitekirjandus peab arvestama tarvitajat. Teater ja vaatleja — need on, kes teevad näitekirjanduse enesest mitmeti sõltuvaks. Sealjuures aga siiski (A. Särev, samas): „Täie tunnustusega tuleb konstateerida jandi ja kergemasisulise aja viite-komöödia järjekindlat tagaplaanile jäämist ja tõsisema ilmega lavateoste esikohale pääsemist.“

Järelikult on areng terve ja selle suund õige — ka kõrge kunsti nõude seisukohalt võttes. Ent siia seltsib veel tõsi-

asi, et näitekirjanduse ühiskondlikule toetamisele või arendamisele seni ei ole osutatud peaaegu mingit tähelepanu. Näitekirjanduse kirjastajaiks ja levitajaiks — samal ajal kui meil teotsevad hoogsate korraldajatena helikunsti ja kujutava kunsti sihtkapitalid oma aladel — on peetud küllaldaseks ja kohaseks mõningaid möödunud sajandi põhimõttel rajatud erakirjastusi ja -levitajaid. Suuremad ja soliidsemad erakirjastusedki ei ole väevunud selle alaga kuigi palju tegelema. Sellest siis kurb olukord, et samal ajal kui suurlavad rahuldasi oma repertuaarinõudeid eeskätt välismaise draamaga pluss kodumaine tükk käsikirjas, väikelavadele produtseeriti meil täitsa väärtusetuid, lubamatuid võltsinguid välismaiste autorite tükke ainestikul. Käsitöölised kõlbasid tõlkijateks ja ümbertegijateks teatrikirjastustele, võttes sealt, kust pihku juhtus, hoolimata autorist või kasutamiseõigusest. Oli aeg, kus teatrikirjastused sellase tegevusega võisid kapitalile kokku lüüa.

Nüüd on olukorrad Haridusliidu ja Autorikaitse Ühingu asjast kinnihaaramise tõttu mitmeti paranenud. See kõige vääratum ja mõttetum rämpis meie väikelavadel on peaaegu välja tõrjutud omamaise repertuaari soetamisega ja selle kättesaadavaks tegemisega. Aga alles nüüd saadakse ka hakata rõhku panema väärtuslikuma omamaise repertuaari soetamisele, eriti väikelavade jaoks. Sest teatrikirjastus, mis rajatud tasuvuse põhimõttele, peab samuti kui teater silmas pidama kassat. Veel enam — tal ei ole üldse tarvitada riigi juuremaksusummasid nagu teatril. Täitsa võimatuks osutuks meie oludes teotsemine ausal teatrikirjastusel, kes kirjastaks ainult kõrgeväärtuslikke teoseid, millede menu tavaliselt ei ole kuigi suur. Sellasesse ettevõttesse investeeritud kapitali ringkäik oleks nii pikaldane, et paratamatult tuleks sulgeda ukseid paari aasta pärast. Laiema turu nõudeid arvestamata ei suuda elada hästi ka meie suuremad ro-

maani- ja novellikirjastused (kuigi neil on kasutada pikaajalisi odavaprotsendilisi laene), lastes väärtuslikuma toodangu kõrval iga aasta müügile seeriata viisi põnevusromaane ja tarbe- (kooli-) raamatuid, millede kiire läbimüük kiirendab raha ringvoolu. Sama tarve ajab tagant ka teatrikirjastusi. Kunstiliselt täisväärtuslikke tükke, mis läheksid 60—70 korda kohe ilmumise järel ja seega oma trükkimise kulud tasuksid, on väga vähe. „Valget lagendikku“ ja „Lippe tormis“ mängiti möödunud aasta jooksul üle maa kumbagi ainult 30 korra ümber. Võib-olla kümne aasta jooksul mängitakse ülejäänud arv kordi — kui jätta välja suurlavad, millede suhtes autorite, kirjastajate ja teatrite vahel olid maksavad seni teissugused tingimused: käsikirjana mängitud tüki eest sai tasu ainult autor, mitte kirjastaja.

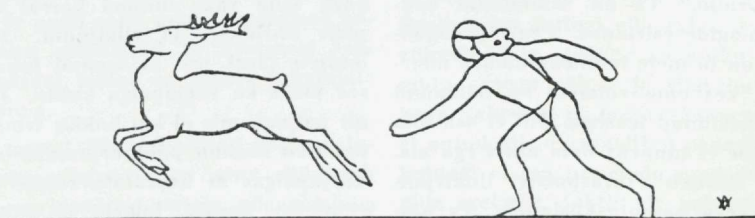
Edasi arvestus, et maalavadel antakse üle 7000 etenduse aastas, on tuulest võetud. See oleks ligemale 20 piduõhtut iga valla kohta aastas üle maa. Neid on aga umbes 6—7, mis vastab ka A. Särevi arvestusele „Eesti Kirjanduses“, kus on üteldud, et hooajal anti väikelavadel umbes 2000 etendust. Loomulikult ei saa siis ka juttu olla mingist 45.000-kr. summast, mis maa maksvat aastas näitekirjanduse eest. Vahest umbes pool sellest, võib-olla vähemgi, kui mitte unustada seda, et tõlketeoste eest saadav honorar endastmõistetavalt läheb välismaistele autoritele ega saa kaasa mõjuda omamaise näitekirjanduse arendamisel. Nii makseti üksi „Niskamäe naiste“ eest möödunud aastal välismaale üle 5000 kr. autorihonorari. („Teatri“ kokkuvõtete järgi.)

Lõpuks peame meeles pidama, et draamavorm on üks kõige raskemaid kirjandusvorme ja et eesti näitekirjanduses on praegu nähtavasti see paremik koos, mis ta seni suutnud anda. Teiseks tuleb arvestada klaperjahipsühhoosi. Kui praegu igal võimalikul juhul püütakse näitekirjanduse vigasid eriti alla kriipsutada, siis ärge unustatagu

sedä, et mõni aeg tagasi samasugust kisa oli ka näiteks A. Kivika asunikuromaanide turule ilmumise puhul. Leidub alati arvustajaid ja teatritegelasi, kes omamaisele aine uudusele või muidu traditsioonist väljakaldumisele vaatavad üleöla, võõrast aga ruttavad ülistama. Kompleks — kuid paratamatu. Ja veel: inimene, kes tahab kirjutada meie algu-

pärasest näitekirjanduse ja väikelavade repertuaari seisukorrast, peaks vaevaks võtma kõigepealt tutvuda, missugused olid siin olukorrad mõne aasta eest ning missugused nad on praegu. Ilma selleta oleks ebaõiglane minna hindama üht alles arenemisajajärgus seisvat protsessi.

Rudolf Sirge.

Esimesest Eesti kasvatusromaanist

Jüri Parijõgi: TERASPOISS. Looduse Kuldraamat nr. 73. 207 lk. 23 pilti, neist 3 mitmevärvilist. Hind kr. 2.50.

Kasvatusküsimustest on meil viimasel ajal väga palju kõneldud õpetajate kongressidel ja kursustel. On ikka rõhutatud, et meie kool peab tegelema rohkem kasvatusena. Meie riik ja rahvas vajab töötahelisi, algatusvõimelisi ja elujulgeid kodanikke ning neid peab meile kasvatama kool.

Kuidas aga tegelikult on kasvatusküsimustega, ka sellest on olnud väga mitmel puhul kõnet, küll koosolekutel, küll ajakirjanduses. Üldiselt on leitud, et sellega pole asjad mitte kõigiti korras.

On korduvalt rõhutatud õpetaja-kasvataja suuri kohustusi, ülesandeid ja vastutust, kuid seda peamiselt pidulikkudel puhkudel ning õpetajaskonna erksama osa poolt. Revideerimiskäikude aruanded ajakirjanduses tõendavad aga, et igapäevases töös unustatakse pidulikkudel puhkudel peetud kõned ja nii mõnedki pedagoogid vajavad ise veel enne tublit kasvatamist, kui võiksid asuda oma kõrge ja vastutusriikka ülesande täitmisele. Seda tõsiasi kinnitab ka meie tuntud noorsookirjaniku ülalmainitud teos.

„Teraspoiss“ on esimeseks ilukirjanduslikuks teoseks, milles käsitletakse meie tänapäeva kasvatusküsimusi. Võiks ütelda, see on meie esimeseks kasvatusromaaniks, kuigi autor tagasihoidlikkusest on oma teose jätnud alapealkirjastamata ja seega ka selle kirjandusliigilise kuuluvuse lähemalt määritlemata.

Vaadeldav teos on seetõttu eriti huvitav, et autoriks on tegelik õpetaja-koolijuhataja, kes otsiva vaimuna on teinud aktiivselt kaasa kogu meie iseseisva kooli arenemise, püüdlused, otsingud ja reformid. Ta on sammu edumeelsete pedagoogide esirinnas. Peale pedagoogilise tegevuse on ta meie tunnustatumaks noorsookirjanikuks, kes oma võimeid on näidanud väga mitme õnnestunud teosega. Nii ei saa olla kahtlust, et autor ei tunneks oma ainet ega ala.

J. Parijõgi käsitleb „Teraspoiss“ ilukirjanduslikult tänapäeva kasvatusküsimusi. Ta näitab, kuidas haridusele juhtide poolt püstitatud

pedagoogilised põhitõed rakendatakse tegelikku ellu õpetajate poolt, kuidas neid mõistetakse. Teos tõendab, et uutest tõdedest ja suundadest on sageli rohkem aru saanud õpilased kui õpetajad, et õpilased oskavad kasvatusküsimusi võtta ajakohasemalt ja elulähedasemalt kui suudavad seda teha õpetajad, kes on kinni vana harjumuste kammitsas ega ole võimelised mõistma noore pulbitseva elu huve ning tegelikke vajadusi. Nii ei jäägi ärksamatel noortel muud üle kui enesekasvatus, kui asuda ise oma elu korraldama.

Sellele teele peab asuma ka orvuks jäänud Jaan Kattai, hüüdnimega Teraspoiss. Jaan on 12-aastane algkooli 4. klassi õpilane, kui sureb ta ema. Kuna isa on juba varem surnud, siis jääb poisikene esialgu kojarahva ja õue-majas elava üliõpilase Pärna hoole. Hea noorsoopsühholoogina ja ka hea pedagoogina oskab üliõpilane lohutada poisikest kurbuses ja sisendada temale märkamatu ka esimesed enesekasvatuse eod. Suvel, kui üliõpilane on maal linnamäge kaevamas, saadetakse Jaan kui vaeslaps majarahva vahetalitusele linna hoolekande poolt lastekodusse.

Üliõpilaselt saadud enesekasvatuse algetega suudab Jaan end sealgi varsti maksma panna. Ebasõbralik ja ebapedagoogiline kohtlemine juhataja poolt teeb poisi umbusklikuks asutuse ja selle kasvatussüsteemi vastu. Esialgselt umbusku aitab leevendada keegi vanem, hülgevurudega kasvataja, härra Jõgis, kelle vastu Jaan tunneb esimesest silmapilgust sümpaatiat.

Juhataja on ikkagi kooli ja asutuse hing, nagu seda väga mitmel korral on toonitanud meie hariduse- ja riigijuhid. Jaani esimeste muljete järgi, mis ta saanud juhatajast, osutub see tõeks ka varjupaiga kohta. Jaan leiab seal nii paljugi, mis ei käi kokku tema emalt ja üliõpilaselt saadud põhiharjumuste ning tõdedega. Varjupaigas ei kasvatata riigile mitte algatusvõimelisi, ausaid, julgeid ja töötahelisi kodanikke, nagu peaks seda tehtama, vaid ainult

valelikke pelgureid ja tööd vihkavaid logardeid. Asutuse kasvatusmeetodid ei soodusta kuidagi noortes aumeele, otsekohesuse ja tööarmastuse arenemist, vaid just vastupidist. Autor oskab seda näidata nii veenvalt välistööde korralduses, nii asutuse sisemises distsipliinis kui ka juhataja ebapedagoogilises käitumises. Jaanile on see õhkkond vastik. Ta on sunnitud siiski leppima ja end ka seal maksma panema. Seda ei tee ta mitte nivelleerumisega, vaid oma rusikate, kõrgema intelligentsi ja üliõpilaselt saadud eluõpetuste najal. Rasketel silmapilkudel tuleb talle alati meele üliõpilane ja selie vähesed, kuid hästi antud õpetused.

Seisukoha võitmiseks on Jaanil vaja palju enesekindlust ja julgust. Juhtuvad mitmed tõised kaklused, kus kaalule pannakse kõik, enne kui ta kindlustab oma seisukoha ning saab Teraspoisi hüüdnime.

Kui uustulnuka juures proovitakse temagi kallal läbi kõik asutuse säinikaelade vembud ja krutskid. Kasvandikkude vahel käib äge võitlus ninamehe pärast, kelle hirmuvalitsuse all on siis kõik nooremad ja nõrgemad. Seni olid valitsejateks toored ning jõhkrad poisid Krõhva ja Tauni, kelledega Jaanil tulebki peamiselt maadelda ja võidelda.

Autor on osanud kogu asutuse ning selle pere anda väga elavalt ja huvitavalt. Eriti õnnestunud on iseloomustatud mitmekesine kasvandikkudepere, kellega Jaan elab kaasa kogu suve. Igaüks nendest on omaette huvitav ning selgelt joonistatud tüüp. Tooreste, võimuahnete tüüpanide Krõhva ja Tauni kõrval näeme veel kaebamismaaniat põdevat Kitat, õiglast ning alistuvat Väinot jt.

Hilissügisel külastab üliõpilane Pärn Kattaid varjupaigas ja ütleb, et Jaan võib tulla tema juure tagasi, kui tal seal ei meeldi, küll nad oma elu kuidagi oskavad ikka korraldada. See kutse julgustab Jaani. Kui ta asutuse kasvatajate ja juhataja poolt saab mõne ebaõiglase karistuse osaliseks, otsustabki ta asutusest lahkuda. Ühel päeval teatab ta sellest juhatajale ja kõnnibki linna.

Kuid veel tagant järelegi näitab asutuse juhataja oma ebapedagoogilisust ning süüdistab Jaan Kattaid varjupaigast salaja põgenemises, kuna ta poisi lahkumisetatamist polevat võtnud

tõsiselt. Üliõpilasel on sekeldamist, enne kui kõik asjad saavad jälle ametlikult korda.

Linnas hakkab Jaan koos üliõpilasega ise korraldama oma elu. Ta teenib veidi „Postimehe“ müügiga. Kuid sealgi peab ta oma autoriteedi maksma panema rusikatega. Ülikooli nurga taga, Gustav Adolfi ausamba juures, teeb Jaan ulakate-kooli kasvandikuga läbi kakluse, mille juures on tunnistajaks rohkesti ajalehepoisikesi. Siingi paneb Jaan ennast maksma rusikatega, ja sunnib tülinorija Kodja teda austama. Pärast saavad neist head sõbradki.

Linnas oskab Jaan oma elu ja asju kõigiti hästi korraldada. Lehemüügiga teenib ta pisut raha. Kui orb saab ta koolist rahalist toetust õppetarvete, saabaste ja prii lõuna näol. Üliõpilane, keda Jaani ema on aidanud varem ja kes nüüd on saanud ülikoolis assistendi koha, hoolitseb ta riidevarustuse, ulualuse ja ka toitlustuse eest. Jaan alustab isegi rahakogumist ema hauale raudristi panemiseks.

Asi läheb alguses kõik hästi, kuid siis tuleb vemp sealt, kust seda kõige vähem võib oodata — õpetajate poolt. Need ei suuda kuidagi taluda Jaani iseseisvust, elavust, hakkajalikkust ega oska hinnata tema ausameelsust, otsekohest ja töökest. Eriti pinnaks silmas on ta vanatüdrukust klassijuhatajal, kes teda päris sihilikult kiusab ja ta töös asjatuid vigu otsib ning iga Jaani sammu katsub halvustada, nii et seda krillimist pea kogu kool märkab.

Kokkupõrge tulebki ühel vahetunnil ja Jaan saadetakse õppenõukogu otsusega rasketkasvatavate laste kooli. Kuidas sellane ilmsesti ülekohtune otsus pedagoogika-nõukogus tehti, sellest vaikib autor taktiliselt kui pedagoog ja koolijuhataja. Nähtavasti jäi koolijuhataja, kes Jaanist oli palju paremal arvamisel, ühes teiste pedagoogidega alla hüsteerilisele vanatüdrukule.

Kahju on koolist ja neist õpilasist, kes peavad seal käima, kus valitsevad sellased kasvatusmeetodid. On ilmsesti selge, et sellastes koolides ei saa juttugi olla vaba, iseseisva, algatusvõimelise ja tööka kodaniku kasvatamisest, mida praegu rahva ja riigi huvides nõutakse. Seda valusam ja mõtlemapanavam on asjaolu, et antud pilt on maalitud pedagoogi poolt, keda kuidagi ei saa nimetada oma seisuse ja kolleegide reetjaks, tahtlikult halvustajaks ega sihilikult solvajaks.

Ulakate-koolis tundub rohkem kui harilikus Tartu linna aigkoolis kasvatuslikku õhkkonda. Seal on õpetajad paremad psühholoogid ja kasvatajad. Nad püüavad mõista õpilaste hingeelu ja katsuvad seda viljastavalt mõjustada ning paremuse poole juhtida. Seal ei kasvatata õpilasi mitte käskude ega keeldudega, vaid neid juhitakse ning rakendatakse huvikohasele tööle. Iga kasvandik võib leida seal endale meeldiva tegevuse. Näiliselt valitsebki seal ka palju parem ja eeskujulikum kord kui harilikus koolis.

Varsti aga selgub Jaanile, et peaaegu kõik õpilased seal elavad kaksiketu. Üks on see, mis toimub kooliseinte vahel kõigiti korrapäraselt ja vaikselt, teine aga tänavail, hoovinurkades, luhal jm. Õpilaskond koosneb salajastest huvikampadest, kellel igaihel oma juht ja kindel sisemine kord. Seega on kooli õpilaskond väga kirju ja mitmekesine. Keskpärase õpilase võib see viia rohkem alla kui üles, sest koolis on terve rida ka parandamatuid kurjategijaid ja kleptomaane, kuigi leidub rohkesti ka poisse, kes on sattunud sinna umbes samuti kui Jaan Kattai, kes oma ülekeeva energiaga ja teotsemistungiga ning arenenud õiglustundega olid harilikes kooles käinud õpetajaile närvidel. Osa poisse põevad seiklustõbe ning katsuvad igal võimalusel minna laia maailma rändama. Nende tüübiliseks esindajaks on Lootus, kes on kord käinud Balti ekspressiga Riias, sooritades kogu selle reisi vaguni all pidurikangidel. Kevadel rändab ta mõne kaaslasega Tallinna ja tahab seal laevaga Ameerikasse sõita, kuid see ettevõtte ebaõnnestub.

Ulakate-koolis keeb väga mitmekesine ja huvitav elu, mida autor on kirjeldanud napisõnaliselt, kuid haaravalt. On vaid vaja meenutada sellaseid meisterlikult antud tüüpe nagu Paulson ja Nirk, esimene jultunud ning külmavere-line valetaja, teine raskekujuline kleptomaan, või eespool mainitud Lootus jt.

Teose peakangelane pühendab oma huvi peamiselt spordile, kuigi ta ka teisi alu ei lase silmast. Ta on kooli parim õpilane, tõeuseb spordiringi juhiks ja hingeks. Oma suure tahtejõuga ja pingutusvõimega viib ta kevadel koolidevahelisel spordivõistlustel ulakate-kooli esikohale.

Koolijuhatajale ning õpetajaile on varsti selge, et Jaan on ülekohtuselt saadetud nende kooli, kuid enne järgnevat õppeaastat pole teda

võimalik endisse kooli tagasi saata. Juhataja isegi saab aru, et Jaanil seal on halvem olla kui tema juures.

Teose lõpul saab Jaan veel kangelaseks, keda lõpuaktusel austatakse erilisel. Kevadisel pühapäeval Emajõe ääres uidates päästab ta ühe tütarlapse, kelle süst läheb mootorpaadi tekitatud lainetuses ümber, uppumissurmast. Tütarlapse elupäästmine pole autoril kirjeldatud küll mingi erilise kangelasteona, sest parvel sulistav Jaan ulatab uppuvale tütarlapsele pika ridva ning tirib ta selle abil kaldale. Kangelasteona ei võta seda Jaangi, kuid autoril on vaja seda teose efeksemaks lõpetamiseks. Et päästetu on aedniku tütar, siis laheneb kevadel pärast koolitöö lõppu ka Jaani elatumisküsimus soodsalt — ta hakkab endale leiba teenima ja ise oma elu korraldama aednikupoisina.

Kõigis Teraspoisi viperusis on üliõpilane Pärn temale tõeliseks sõbraks ja kasvatajaks, keda Jaan võtab täie usaldusega kui suurt ja head eeskuju. Samuti suhtub üliõpilane oma kasvandikule suure usaldusega. Üliõpilases annab autor kasvataja õige tüübi ning eeskuju. Kuidas see kasvatab Teraspoissi, nii peaks kasvatatama kõiki lapsi, kellest peavad sirguma iseseisvad, teotahelised ja algatusvõimelised inimesed. Üliõpilane on oma võimed saanud endakasvatuse läbi. Ta kogu aja teeb füüsilist tööd, et selle kaudu luua endale elamis- ja õppimisvõimalusi. Vastavalt tänapäeva mentaliteedile ta austab ja hindab füüsilist tööd sama kõrgelt kui vaimset. Ta näib kehatavast meie praeguspõlve *self made man*'i ideaali.

„Teraspoisi“ autor näitab, kuidas peab ja kuidas ei pea kasvatama. Ta ei tee seda mitte dotseerides ega targutades, vaid hästi ja usaldusväärset maalitud elupiltides, milledele on antud napisõnaline ja tihe ilukirjanduslik vorm.

„Teraspoisis“ on esitatud mitu korda suurem vembumeeste kaader kui O. Lutsul „Kevades“, kuid Parijõgi ohjeldab neid. Ta ei tunne sellast mõnu Krõhva, Tauni, Lootuse, Paulsoni või mõne teise vempude üksikasjalisest kirjeldamisest nagu Luts, kuigi neist poistest igauks omaette võiks olla uhke „Kentuki Lõvi“.

Parijõgi kirjutab kokkusurutult kindla kava järgi ja viib sellasena ka oma teose lõpule. Nii mõneski kohas oleks lugeja meeleldi näinud pikemat peatust ja üksikasjalisemat kirjeldust,

kuid autor teeb lühidalt ja saavutab kahtlemata suurema kirjandus-kunstilise efekti. Näiteks: kui Jaan õhtul varjupaigas on Krõhvaga lõõnud esimese lahingu, võitjaks tulnud ja see-ga vabastanud väiksemad poisid ta hirmuvalit-suse alt, ei hakka autor kogu muutunud olukor-da kirjeldama. Ta märgib ainult paari reaga: „Kui ta juba uinumas oli, tuli väike, valge pea-ga poiss, kelle voodi oli teises seinas, ta juurde, ulatas talle õuna ja lausus poolsosinal: „Mul on siin üks õun ... söö see ära!“ (lk. 77).

Ka pole autor esitanud oma tegelasi must-valgetena, vaid elavate inimestena. Eriti õnes-

tunud on õpilastüübid, kellede eeskujusid ta kauaaegse koolijuhatajana on näinud rohkesti ja õppinud ka põhjalikult tundma. Samuti pole kahtlust, et ka õpetajate tüübid on elust võetud.

Ehkki „Teraspoiss“ on ilmunud noorsoole määratud „Kuldraamatu“ sarjas, väärub see kui meie esimene kasvatusromaan täiel määral ka täiskasvanute, eriti aga õpetajate, haridus-elu juhtide ja teatud määral ka lastevanemate tähelepanu. J. Parijõe kirjanduslikele teostele lisandub sellega aga üks ulatuslikum ja väärtuslikum.

Paul Ambur.

Zofja Nalkovska: Piir

Romaan. Tõlkinud L. Skomorovska. Tartu, Noor-Eesti 1937.
(Poola Romaanide Sari nr. 2.) Hind kr. 4.75

Poola Romaanide Sarjas seni avaldatud kolm romaani tõlget (M. Choromanski „Armukadedus ja meditsiin“, Z. Nalkovska „Piir“ ja E. Szelburg-Zarembina „Joanna eksirännakud“) aitavad tuntavalt kaasa käesoleva aja poola romaani tundmisele meie lugejaskonnas. Eriti silmapaistva koha evib siin aga Z. Nalkovska „Piir“, mis pole ainult poola moodse kirjanduse tippsaavutus, vaid küünib üld-euroopalikule tasemele ning oma kompositsiooni tiheduse, psühholoogilise veenvuse, probleemide ulatuslikkuse ja inimelu realistliku kujutamise poolest võib olla mitmeti eeskujuks meiegi romaanikirjanikele.

Z. N. kuulub Poola käesoleva aja kirjanike generatsiooni nn. „psühholoogilise kooli“, kuhu võiksime paigutada Choromanski, Strugi, Marja Dabrovska, Wierzynski jt. Kui poola vanem kirjandus oli suuresti sõltuv maa ajaloolisist sündmusist, Poola vabastamise ideest, ohvrimeelsusest ja sangarlikkusest, siis alles Pilsudski riigis muutus olukord sedavõrd, et asuti hävitama „rahvusliku leina kultust“, mis ilmestas kogu möödunud sajandi poola kirjandust. „Lõpp rahvuslikule Oberammergau'le!“ kajab kirjanike ridades, sest sooviti elulisemate,

üldinimlikumate probleemide ja mitte enam rahvusliku martüüriumi kujutamist kirjanduses. Poola kirjandus, kuigi noor üld-euroopalikus mõttes, on annud Dostojevski võimeteeni küündivaid loovvaimse psühholoogilise romaani alal — näiteks A. Strug ja ka naisautor Sofja Nalkovska. Viimane on Poola Kirjandusliku Akadeemia juhatuse ainus naisliige ning Poola riikliku kirjandusauhinna 1935. a. laureaat näite- ja romaani kirjanduse alal. Kuna autor on juba pikemat aega tegelnud sotsiaaltöö aladel, eriti aga vangide hoolekande alal, siis on ilmne, et see kajastub ka ta loomingus. Nime-tatud ala on võimaldanud autorile tutvuda inimkonna viletsustega, erandlike inime-tüüpidega, eriti on selleks kaasa aidanud suur huvi ja kaastunne, püüe ja tahe inimesi mõista, nende vaeva kergendada, nende eluprobleeme lahti sõl-mida.

Auhinnatud romaan „Piir“ on autori parim, on meisterlikult kirjutatud küps teos, paiguti äärmiselt realistlik ning täis pulseerivat elu. Teoses esitatakse meile ilmekalt kaht omamoodi mandunud maailma, maad ja provintsilinna, mis moodustavad tausta romaani sündmustikule ja ideestikule. Autor maalib meile idül-

lilise pildi kopitunud poola mõisate õhkkonnast Maailmasõja päevil, esitab neis vegeteerivaid laostunud aadlikke, kellele on endisist hiilgeajust jäänud vaid perekonnavapp, mida säilitatakse uhkusega nagu mõnd haruldast muuseumieset. Tegelikult on aga nende allakäinud mõisamajapidamiste vaimne õhkkond soostunud ja kivistunud, on vaid jäänud romantilised illusioonid endisist ajast, mille otsitakse seost maaga, püüdes kõigiti säilitada endisi eluvorme, millest ammuigi on kadunud igasugune sisu. Väljas möllav Maailmasõdagi jätab need mõisaelanikud „talveunne“, riivates neid vaid seevõrra, kuipalju neilt rekvireeritakse loomi. Sellasest miljööst võrsub romaani peategelane Zenon Ziembiewicz, andekas ja eriilmeline, võrreldes oma traditsioones takerduvate vanematega. Juba nooruses maadleb ta oma miljöoga, maadleb oma ääretu intensiivse tundeeluga ja kannatustega, mis saavad talle hiljem, kui ta on lõpetanud ülikooli, teinud poliitilist karjääri ja omandanud lin-

Sillaotsa visandis „Viiskümmend“. Elzbieta, kelle vanemad on juba varakult läinud lahku, kes on jäänud tädi K. kasvatada, on kui eraldatud ese selles maailmas, noor ja üksik. Elzbietat kujutatakse äärmiselt huvitava tundemaailmaga, kinnisena ja endassesuletuna. Ta evib ääretu palju kaastunnet ja humaansust teda ümbritsevate proletaarlaskiitide vastu, keti otsa aheldatud koera saatuski võib paisuda tema silmis otse kosmiliselt suureks.

Sellasel taustal küpseb pisikesest platoonilisest provintsiromaanist aja jooksul sügavam poolehoid ja abielu, mis oleks kõigiti õnnelik, kui keerdsõlme Zenoni biograafias poleks häiriva elemendina tunginud naine (Justynka), kelle salapäraseid instinktid tekitavad hädadohtu võõrale ideaalsele armastusele, muutuvad ähvardavaks perekonnale, tekitavad katastroofi. Kuigi Z. Z. on maast-madalast mõistnud hukka oma isa erootilist iseloomu ja vihanud „folkloori“, nagu ta nimetab lihttrahvast tüüpilist „maast-madalast“

repäraseid stseene maa- ja provintsilinna elust, annud rea elulisi ja ehtseid üksiktüüpe. Tugevalt on joonistatud vahema maa- ja linnainimese hingeelus, viimase olles hingeliselt „koost ära“, evides märksa komplitseeritumat hingeelu, evides kirgi, mis tekitavad katastroofilisi piinu. Alla kriipsutatada tuleks teoses osavat realistlike kirjelduste liitmist psühholoogiliste motiveeringutega, sot-

siaalse elemendi õnnestunud põimimist teosesse, samuti poliitiliste sündmuste kirjeldamist sel määral, kui need puudutavad tegelaste isiklikku elu. Kõik see kokku annab läbilõike tuksuvast elust Poola külas ja väikelinnas, annab kireva pildi käesoleva aja sotsiaalseist hädadest, annab rea poliitiliste päevaküsimuste „probleeme“.

Mall Jürma.

Üks hiline, aga veel mitte hiljaks jäänud arvustus

Pisut ehamugavalt pean tunnustama, et ma selle allpool puudutatava raamatu lugemise lõpetasin alles tänavu sügisel. Sel puhul aga sulge haarama sunnib mind juba varem silmeldud arvustus Paul Viidingult 1937. aasta detsembrikuu Loomingus nr. 10: „Adolf Hint: Vatku tööbilas“.

Seda arvustust nüüd uuesti sirvides torkab silma, et meie noor kriitik muuseas mainib raamatu keele kohta: „Autori keel sisaldab rohkesti murde-elemente, ja mitte ainult tegelaste dialoogides. Võhikul tuleks kasutada õige mitmel korral murde-sõnaraamatut.“

Niisiis arvustatava romaani keelele on pühendatud ainult mõni rida, kui mitte lugeda seda, mis on lausunud stiili kohta. See tähendab, et arvustaja meelest on raamatu keel ja autori stiili puht-sõnapoolne külg täiesti korras. Muudkui et v õ h i k u l on seda raske lugeda.

Ma ei tea, kas arvustaja meelega ei taha end segada autori keele grammatilistesse nähtustesse või ei kuulu see üldse meie tänapäevase kirjanduskriitika juure. Aga varem on see küll alati nii olnud, et arvustajad oma sõnavõtudes ja retsensioonides, eriti aga jooksvas pävakriitikas sarjavad läbi noore, algava kirjaniku kõik puudused. Adolf Hinti keelel on neid puudusi õige rohkesti.

Enne aga ruttan veel mõõnma, et ma oleksin ülekohtune, kui praegu vaadeldava autori tõstaksin eriti välja kui halva keelega kirjaniku — nende paljude meie noorte autorite seast, kes nähtavasti päris teadlikult, ometi aga suurest ja ühtlasi kahetsetavast arusaamatusest harrastavad seda võltsi ja segast lauseehitust, mis on tekkinud ja pikkamisi välja kju-

nenud meie viimase aja massilises literatuuris ja eriti ajakirjanduses. Samuti ei süüdistata ma ka „Vatku tööbilas“ siin-mainitud arvustajat sugugi rohkem kui enamikku meie kriitikuid, kes arvustatava autori sõnastusviisist hooletult ja hõlpsasti mööda libisevad. Kõne all olev noore kirjaniku raamat olgu mu praeguses sõnavõtus ainult selgitavaks näiteks, kuivõrd vähe hoolitakse eesti õigest lauseehitusest nii autorite kui arvustajate poolt.

On päris kindel, et liigest kartusest eesti lauset kollitanud saksapärasuste ees paljud meie vanemad ja keskmise põlve kirjanikud ja ajakirjanikud, kasutades Noor-Eesti järelaegsete grammatikate näpunäiteid, aga veel enam õhutusit meie uue suuna keeleteadlaste poolt — hakkasid teadlikult oma lauses verbi asetama üleliia ettepoole, paigutades seejuures nimisõna lause lõppu. Teiste sõnadega: senivalitsenud saksa lause eeskujul taotleb objekti ja predikaadi asetus muudeti ümber — aga nüüd juba täiesti vastupidiseks. Nende kirjameeste epigoonid — noored — tegid ja teevad seda juba koguni ebateadlikult, minnes seejuures veelgi kaugemale: nad arvavad, et lauses tuleb verb kohe kiiresti kinnitada juba teiseks või kolmandaks sõnaks, nimisõna aga või lauses kõnealune objekt, ükskõik mis liiki sõnas see ka oleks, ühesõnaga: objekt tuleb tingimata viia lause lõppu. Kuidas või kuhu aga pannakse kõik vahepealsed sõnad, see neid enam siis ei huvita. Niisugune tendents loob lauses üha uusi ümberpaigutusi ja me võime eriti ajakirjanduses märgata, kuidas ka arvsõnast ja asesõnast — jah, isegi mäarsõnast saab niisugune „sunnitud objekt“ — ja ikka sobimatul kohal. Kahesõnaliste

verbide uperkuuditamine infinitiivi ja partitsiibi puhul on tavaline nähtus iseäranis meie ajakirjanduses. Ja kogu selle segaduse kurjajuur on — ei miski muu, kui veel üsna hiljutine hirm süntaksi germanismide ees!

Säherdune valepidine areng eesti lauses loob nüüd järjest uusi veidraid olukordi. Loogiline mõttekäik on segamini aetud; õige mõtte rõhutamine on raskendatud; sõnaldamisel tekib ebakohaseid tõuse ja vaibumisi: kord heliseb lause lõpp tugevasti, paukuvalt, — kord langeb see mannetult toonist. Ja kõige selle juures tundub keel pentsikult edvistav ja lääge.

Eesti lause ei salli kunstlikku reguleerimist, kus sõnad elutu juhise järgi koondatakse jääka, paberlikku järjestusse. Eesti lause oma põhiloomult on paindub ja laseb end seada ainult kõne mõtte kohaselt, kusjuures peamõtte lauses nihkub loogiliselt lause lõppu. Sellest tingitud sõnade paigutus, milline see kirjaniku stiili kaudu ka eales oleks, annab lausele erilisel selge ja mehise kõla. Põlise eesti keele süntaksi ei ole muidugi vaba lähedate naabrite mõjudest ja vaistlikest laenudest, aga kõik need võõrad sugemed on ajaga täiesti ja kindlalt juurdunud eesti rahvakeele ning muutunud seal omamaiguliseks elemendiks, mis keelele annab ta iselaadi. Seda põlist iselaadi vajabki kirjanik oma lause aluseks, kujunegu tema isiklik stiil seejuures milliseks tahes.

„Vatku tõbila“ autori keele kohta, mis on samane keelega tema celmises romaanis „Pidalitõbi“, lubatagu enne veel üldiselt lausuda, et see, hoolimata oma suurest rahvalisest sõnavarast ja lopsakast naturalistlikust stiilist, on siiski vajalisest määrast rohkem kunstlik-kirjanduslik, koguni tunduvalt paberlik. See tähendab: tema murdesõnad ja -kõnekäänud on koolis-õpitud keele survele ära nihkunud selle eespool mainitud põlise rahvakeele-iselaadi aluselt — niisiis: tema rahva seast võetud tüübid kõnelevad autori enda märkamata seda rikutud linnakeelt, mis meil on tekkinud viimase paarikümne aasta kestel. Iseäranis neis kohtades, kus autoril on vaja tungida psühholoogilistesse momentidesse. Isikute ja nende omaduste ning hingeseisundite kirjeldamises on käidud meie päevaliteratuuri moodself mustripärase sõnastuse järgi, mille tekkimise on põhjustanud peamiselt ülelligne „õigekeelsuse“ taot-

lemine. Loodusekirjeldused aga, näiteks, mis autori südamele vististi omasemad ja lähemad, on antud vaistlikumalt siiramas innus ning seetõttu meie rahva sõnastusele ja üldisele mõttekäigule vastavamalt.

Ma ei puuduta oma praeguses sõnavõtus muud kui üksnes autori lauseehitust, mis oma vormilt esindab seda tüübilist „reporterikeelt“ ja mis kohati tundub mitte ainult kõrvale, vaid silmalegi ebameeldivana. Loetlen siin vaid jämedamaid eksimusi eestlasele omase mõttekäigu vastu.

„Peaks paluma Jumalat, et saadaks une, kui vaid on sünnis palve nii tühise asja pärast“ — loeme 13. leheküljelt. Selles lauses rõhutatakse eriti sõnu „Jumalat“ ja „palve“, mis aga tavalise terve ja spontaanse mõttekäigu järgi peaks iseendastki olema küllalt selge, ilma süntaktilise allakriipsutamisetagi (keda siis muud ikka peaks paluma?) Praegusel juhul aga on tõeliselt tähtis — mitte et kas k e d a g i peaks paluma, vaid mõiste: jumalalalumine, palvetamine. Seda teab meie rahvakeel — mille põhjal luuakse ka kirjanduse-keel, — ja oma ürgse keelelise instinkti järgi ütleb eestlane sellepäraselt: „peaks jumalat paluma“, s. t. palvetama. Mõiste on väljendatud kahesõnalise verbiga, mida infinitiivis ja partitsiibis ei asetata vastupidi. Just niisamuti ei ole sõna „palve“ osatud panna õigesse kohta. Praeguses mõttes ei ole nii tähtis palve kui see, et kas see palve on s ü n n i s. Lause eestlase suust kõlab tõusva rõhutendentsiga, aga mitte sõna, vaid just mõtte rõhutamisega. Eriti toonitav mõte nihkub seepärast lause lõppu. Autori mõtet võib praegusel juhul mõista nõnda: „palve nii tühise asja pärast“ on temale see „koosnev objekt“, mille ta seepärast asetab lõppu. Aga kui seda seal rõhutada, siis kaotab ju mõte „sünnis“ oma tähtsuse. Rõhutame aga sõna „sünnis“ kui peamõtet, siis vaibub lause lõpp saamatult. See ei ole mitte ainult eesti, vaid ka mitmes teises keeles nõnda, kuna seda nõuab loogiline mõtte areng. Sellepärast tuleb kõne all olev lause ehitada järgmiselt: „Peaks Jumalat paluma, et ta saadaks und*),

*) Eestlane ütleb „und“, s. o. osasihituses. Et ta saadaks une, tähendab eesti keeles: et ta saadaks unenäo.

kui vaid palve nii tühise asja pärast on sünnis.

Sellelaadilisi loiu lõpuga lauseid nagu esimene, on raamatus suur hulk. Näiteks lk. 12: „Juuligi oli saanud lehitseda seda pisut.“ Loogiliselt tuleks rõhutada sõna „lehitseda“, seega peaks see olema lause lõpus: „Juuligi oli saanud seda pisut lehitseda“. Mõlemad laused on — mitte ainult edevad, nagu niisuguste kohta varemgi on märgitud, vaid — koguni võltsid.

Laskem nüüd järgneda ainult lauseid ja nende kõrval võrdluseks parandusi: „Ent ei saa nii korrapäält jätta nuttu“ (lk. 14). Peab olema: „Ent nuttu ei saa nii korrapäält jätta“. Või ka: „Ent ei saa nuttu nii korrapäält jätta“.

„...kes parajasti pannud käest kirja.“ Tuleb ütelda: „...kes parajasti on kirja pannud käest“, või „...on pannud kirja käest“.

„Siis kõik on halvad ta vastu, kõik ässitatud üles ta kiusamiseks (lk. 25). Õige: „Siis kõik on ta vastu halvad, kõik (on) üles ässitatud ta kiusamiseks“.

„...aga rutates eksivad varbad, astuvad kõrvale ning ta peab paratamatult vähendama hoogu.“ (lk. 43). Loogilisem on: „...aga rutates eksivad varbad, astuvad kõrvale ning paratamatult peab ta hoogu vähendama.“ Aga võib ka teisiti: „...ning (nüüd) ta peab paratamatult hoogu vähendama“. Kui esimeses paranduses veel tundub „germanismi“ (peab ta — muss er), mida küll sellena ei tarvitse kartä, siis teine parandus on tõeline rahvalause.

„— Hehee, hakkab juba läbi käima seljast, — mõtleb Tiudur Soomus“ (lk. 56). Juttu on siin sadavast vihmast ja kui autor ehk tahab eriti rõhutada, et vihm just seljast hakkab läbi käima, mida arvata küll ei näi olevat põhjust, siis peaks ta kirjutama: „Hehee, hakkab läbi käima juba seljastki“. Muidu aga tuleb ütelda: „...hakkab juba seljast läbi käima“, või „...hakkab seljast juba läbi käima“.

„Siis paistab teda kui tabavat kramp, kustunud pabeross kukub maha hambust, kissis silmad tõmbuvad...“ jne. (lk. 56). Kas niisugune „luuletamine“ annab mingit stiili? Palju loomulikumalt sobib: „Siis paistab nagu (või

otsekui) tabaks teda kramp, või: „siis näib teda tabavat kramp...“ — ja: „kustunud pabeross kukub hambust maha“. Veel õigem aga on lihtsalt: „pabeross kukub hambust“.

„Ning ta hakkab hüüdma appi...“ (lk. 59). Ainus õige sõnade järjestus võib ses lauses olla: „Ning ta hakkab appi hüüdma“. Umbes niisamasugune vildak mõte on ka järgmine: „...sest peab ajama ennast üles küünarnukkidele“ (lk. 60). Õige: „peab ennast üles ajama küünarnukkidele“. „Üles küünarnukkidele“ — nagu see ütlus tahtmatagi paneb aru saama — tähendab pigemini, et nagu oleksid küünarnukid kuskil ülal, (näide: „üles pööningule“).

„Olid hoidnud juba eemale inimesed...“ (lk. 63). Kõige õigem oleks: „Inimesed olid juba eemale hoidnud (hoidunud)“, — aga kui autor just soovib anda oma isiklikku stiili taotlevat lausechitust, siis tuleks küll pigemini kirjutada: „Olid juba inimesed (temast) eemale legi hoidnud (hoidunud)“.

„Väljas prahmatab tuul kinni ta rinnust ning raputab lahti hõlmad“ (lk. 70). Ei ole selleski lauses midagi „eestipärast“, ei ka autori sõnastuse isiklikku värvingut, kuna täpselt niisuguse sõnastusmustriga järgi kirjutavad peagu kõik meie noored sulemehed. Selle lause paranduses ei tarvitse näha mingit „saksakeelsust“, kui sõnade paigutus on niisugune: „Väljas“ prahmatab tuul ta rinnust kinni ja raputab hõlmad lahti“. Kahtlane on ka järgmine lause: „Ent jõudes Tursamäele, läheb veel õieti kõvaks Leetva meeste mürts“ (lk. 71). Loomulikum on: „läheb Leetva meeste mürts veel õieti kõvaks“.

„Kui Tapurla Peetril oli midagi läinud viltu...“ (lk. 75). Õige: „Kui Tapurla Peetril oli midagi viltu läinud“.

„Aga enne ei saa minema August, kui on asemel uus mees“ (lk. 80). Loomulik järjestus: „Aga enne ei saa August minema, kui asemel on uus mees“, või koguni: „...kui uus mees on asemel“.

„Toomas käib lõhkumas puid...“ (lk. 89). Jutustusest ei nähtu, et seal ka muid asju käiakse lõhkumas. Tuleb kirjutada: „Toomas käib puid lõhkumas...“

„Järgmisel päeval toob Vahtrik vaatama oma külalised haigetemaju“ (lk. 95). Ilma vähimagi kõhelemiseta kirjutatagu: „Järgmisel päeval

toob Vahtrik oma külalised haigete maju (haigemaju) vaatama.“ Muidugi sobib ju ka: „...toob vaatama haigete maju,“ — sest nad on kunagi seal juba muud vaadanud.

„Hoopis pahasem aga ollakse arstile, et see jätnud paganaks oma poja“ (lk. 96). Ainus õige sõnastus: „...et see oma poja (on) jätnud paganaaks“.

„Hommikul tuleks randa vastu naine ... ning poeg aitaks üles tõmmata võrke“ (lk. 99). Loomulikum ja rahvapärasem on: „...ning poeg aitaks võrke üles tõmmata“. Samuti on paberlik, autori omapäratsemisest hoolimata: „Pisut on püütud ka kohendada teid“ (lk. 131). Kuus rida teksti selgitab just enne, et seal muust juttu ei olegi kui teest, milleks seda siis enam rõhutada? Kui me autori sõnastust respektseerime, siis parandame lause nõnda: „Pisut on püütud ka teed kohendada“.

Endastmõistetavalt laseb see lause end seada autori maitse ja stiili kohaselt, aga seejuures peab mõttekääk ikkagi jääma sujuvaks ja loogiliseks.

„Augusti-nägu poisile hakkab meeldima tüdruk ja ta teeb veelgi juttu, kuigi on kiire aeg“ (lk. 133). Eesloetust mõttest tingituna ei saa see lause olla teisiti kui: „Augusti-nägu poisile hakkab tüdruk meeldima ja ta teeb veelgi juttu, kuigi aeg on kiire“.

„Juuli ei mõtle enam midagi, mis olekski tal ühtepuhku mõelda. Väsinud on päevasest tööst, magada varsti juba tahaks“ (lk. 147). Selle lõike teine lause tundub esimese, täiesti argipäevase kõrval üleliia keigarlikuna.

„...mehed võtavad pääst mütsid“ (lk. 150). Mida muud nad siis peaksid võtma? Õige: „...mütsid püüst“.

„Pole nii väga peetud kinni Palve-Jüri käsust...“ (lk. 151). Õige ja elav vorm: „Pole ...kinni peetud...“ Niisamasugune võlts sõnade paigutus on: „põlvitas lugema palvet“ (lk. 167). Peab olema: „palvet lugema“.

„Enne ta polnud julgenud panna teda tähele“ (lk. 166). See on juba untsantsaka-keel! Eestlane ütleb: „Enne ta polnud julgenud teda tähele panna“. Samuti lk. 170: „... ning sellest kogu aeg imeb julgust Juuli“. Parandatult aga kõlab see hoopis nõnda: „...ning kogu aeg imeb Juuli sellest julgust“.

„Ootab Juuli seni, kui ülesvõtja on klõpsutanud valmis pildi“ (lk. 176). Õige järjestus: „...kui ülesvõtja on klõpsutanud pildi valmis“. Ei ole põrmugi „saksakeelne“ ka teine parandus: „...kui ülesvõtja on pildi valmis klõpsutanud“. Saksapäranane oleks lause siis, kui ütleksime: „kui ülesvõtja pildi valmis klõpsutanud on“.

„Haavamäe klaver oli küll kannatanud viimas, kuid laskis end uuesti seada korda...“ (lk. 206). Kirjelduse mõttest selgub, et siin on peamine mõte kannatada saamine ja kordaseadmine. Niisiis: „...klaver oli küll viimaskannatanud, kuid laskis end uuesti korda seada“.

„Juuli Hiilas käib majast majja jätmas jumalaga haiged“ (lk. 210). Üleliia paberlik sõnade paigutus. Kui loomulik ja rahvasuine ometi on — „...käib majast majja haiged jumalaga jätmast!“ Niisamuti ka see (lk. 210): „...ja Juuli oleks aina suurema süüdlasena ennast tundnud“ — on nagu juhuslikult kuhugi märkmikku poetatud. Viilitult aga heliseks see nõnda: „...ja Juuli oleks end tunnud aina suurema süüdlasena“. Just vastupidi autori enamaile lauseile.

„Päikese loojangul asub teele laev“ (lk. 220). Õige: „...asub laev teele“.

„Tiudur oli katsunud mängida pilli“ (lk. 240). Õige: „pilli mängida“.

„Tüdruk meeleheitel ei tea teha muud, kui paneb kokku käed ja... hakkab lugema...“ (lk. 255). Muidugi mitte kunagi jalad. Eesti rahvas väljendab: „paneb käed kokku“. Samuti ka lk. 258: „...võtab üles tule ja hakkab keetma õhtust.“ Tuleb parandada: „võtatab tulet“.

Või jälle: „...kui õli saab otsa lambist“ (lk. 264) — kõlab eestlase suust: „kui lambist õli saab otsa“.

„...ja alles kui möödakäijad hakkavad teda liiga panema tähele...“ (lk. 268) — on parandatult: „kui möödakäijad hakkavad teda liiga tähele panema“.

Ja nõnda edasi ja nõnda edasi.

Nende praeguste parandustega ei ole kaugeltki tungitud segama autori isiklikku, stiilipärasat sõnastust ega ole püütud seda mõne argipäevase lausevormiga lamestada. Korrigeeritud on vaid võltsi mõttearendust, seal, kus see autori tahtmata ja teadmata kerkib esile.

Kui veel kümmeaastased tagasi meid valdas liiga agar õigekeelsusetuhin ning me oma pimedas germanismi-põlguses ei osanud endile aru anda lauses areneva mõtte ehtsuse kohta, siis nüüd, kunas pealegi üldiselt minnakse tagasi kunstliku ja kuiva kabinetikeele ja traditsioonitult loodud salongilause juurest loomulikuma, elavama kirjakeele juure, mis on rajatud rahvakeele ja murdevarjundite alusele, siis nüüd ei tohiks meie kirjasõna proösa küll enam lubada paika ega püsi säherdusele eba-

määrasele ja kõlata lausele, nagu neid eespool on näiteina loeteldud. Meie ortograafia on oma tõved ning maaniad ja keeleshäädusegi õnneks juba üle elanud ja ta õige nägu hakkab juba otsemini paistma. Nüüd oleks ammu aeg pühenduda ka lausele. Sedaenam, et viimane ei olegi mingi probleem. Tarvitseb vaid grammatilise reegli juurest enda kontrollimiseks astuda üsna lühike samm — eesti rahvakeele juure.

Ants Murakin.

Varia

Suuri kaotusi Tšehhoslovakkia vaimses maailmas.

Lõppenud 1937. aasta on Tšehhoslovakkia kroonikas leinaaastaks. President-vabastaja T. G. Masaryki kaotusega (14. XI 37) ei piirdunud kaugeltki kõik Tšehhoslovakkia äsjased kaotused vaimse kultuuri alal.

Aasta algul (23. I 37) surm viib kaasa silmapaistva tšehhi ajaloolase, Praha Karli ülikooli professori dr. Josef Pekar'i (sünd. 12. IV 1870).

Teaduslikule alusele rajatud kirjandusliku kriitika esimene esindaja, lääne kirjandusloo professor samast ülikoolist, poet ja romaani-kirjanik dr. František Xaver Šalda (sünd. 22. XII 1867) sureb 4. apr. 1937. Viimasele järgnevad 26. mail silmapaistev poliitikamees russofiilide leerist dr. Karel Kramar ja võrdleva kirjanduse professor, tuntud folklorist dr. Vaclav Tille (sünd. 16. II 1867), kes suri 26. juunil m. a.

Rikas oma vaimset sisult, samuti tuntud oma seltskondliku ja poliitilise tegevusega, T. G. Masaryki harmooniline isiksus (sünd. 7. III 1850) on tuntud niihasti Euroopas kui ka Ameerikas. Tema haruldaselt tugev indiivid ilmnes juba tema esimesi samme astudes teaduste põllul. T. G. M. polnud kunagi kabineti-teadlane: nii seltskondlikus kui ka poliitilises elus ta esineb kõikjal avalikkuses, kus näeb vajadust tõestada oma veendumuste sügavat tõde või kaitsta süütult kannatajaid. T. G. M.'i rohkearvulised filosoofilised ja sotsioloogilised teosed on tõlgitud peagu kõikidesse euroopa keeltesse ja isegi jaapani keele.

Oma seisukohavõttudes ajaloo filosoofia kohta T. G. M. pörkas kokku tugevaima vaenlasega ajaloolase Pekar'i näol. Masaryki teos „Tšehhi küsimus“ püüab tõestada, et tšehhi ajaloo idee peitub tema religioossuses või humaansuses, tee, millele osutas usumärter ja

-reformaator Jan Hus. Ajaloolane Pekar leidis Masaryki õpetuse olevat teaduslikult vähe põhjendatud ja seetõttu mitteveenva. Kuuludes ajaloolase Golli kriitilise kooli, Pekar tunnustab vaid teadusliku uurimuse valju meetodit, mis, põhjenedes ajaloolisil tegureil, peaks viima veendumusele, et rahvuslikkuse idee sisaldab tšehhi ajaloo mõtte. Filosoofi, kes tõstis tšehhi ajaloo esikohale humaansuse printsiibi, poleemika ajaloolasega, kes kriipsutas alla tšehhi arengu rahvuslikku iseloomu, kutsus 19. sajandi lõpu esile arvurikkaid diskussioone ja lõi tähelepanuväärse kirjanduse mõlema vastase leeris.

Pekar'i teaduslikud uurimused tšehhi kastrite kohta, tema monograafiad Wallensteinist (2. väljaanne ilmus a. 1933/4), Jan Žižkast (1927—33), kultuuriajalooline raamat Kosti linna üle, mis on kirjutatud suurepärasel „eepilises“ stiilis ja evivad nn. ajaloolist perspektiivi, moodustavad tšehhi ajaloo teaduse raudvara.

František Xaver Šalda kannab õigusega tšehhi teadusliku kirjanduskriitika teerajaja nime. Arenedes oma suure õpetaja Masaryki kriitilise realismi mõjul, noor poeet algab teravat võitlust tšehhi kirjanike vanema generatsiooniga ja omandab lühikese aja jooksul seisukoha kirjanduskriitika vallas. Šalda eruditsioon ei tunne piire. Käesoleva aja üldises kirjanduses, kriitikas, esteetikas ja filosoofias pole sellast voolu ega teooriat, mis poleks leidnud kajastust Šalda loomingu. Uus tšehhi kriitika nimetab teda universaalseks ja kriipsutab alla ta loomingu katkestamatut evolutsiooni. Ta vaimne maailm rikastub üha enam. Ta avab üha uusi silmapiire, jäädes sealjuures ühtaegu romantikuks, kes kummardab vaimustuses tõelise ilu ja kunsti tõdede ees. Tõik, et Šalda oli andekas poeet ja romaani-kirjanik (romaan: „Nukud ja jumala töölisel“), mõjus rikastavalt tšehhi kirjanduskriitikale uute tšehhikeelsete

oskussõnade loomisega. Teiselt poolt kirjandusvorm, mida nimetame esseeks, võlgneb oma ilmumisega tšehhi kirjandusse samuti tänu Šaldale. Peale raamatute („Vaim ja looming“, „Võitlus homse päeva eest“, „Ajalik ja mittemööduv“ jt.) Šalda avaldas alates 1928. aastast aastaraamatut nimetuse all „Märkmik“, kuhu paigutas nii oma luuletused kui ka kriitilised artiklid. Šaldast kõneldakse Tšehhis peagu sama palju kui president-vabastajast, neid nimetatakse või neist kirjutatakse sageli vaid nende initsiaalidega. T. G. M. ja F. X. Š. on tšehhi rahvusliku vaimu kõrged sümbolid. Neis kajastub terve rahva usk, armastus ja tahe: usk vaimu geeniusesse, armastus humaansuse vastu ja tahe saavutada kõlbelist vabadust maailmas. Šalda surma esimeseks aastapäevaks (4. apr. 38) ilmus dr. Bohumir Lifka sulest teos „Na pamet F. X. Šaldy“ (F. X. Šalda mälestuseks), kuhu on kogutud 18 kaastöölisel ajaloolist ja kirjandusloolist materjali. Šalda sugupuud on teoses viidud tagasi kuni 1571. aastani. Pildiliselt esitatakse nii mõndagi seni tundmatut. F. X. Šalda ühing, mis asutati 29. märtsil, kuulutas 4. aprilliks välja auhinna kč. 5000, mis määratakse ajavahemikul 1. VI 36—1. VII 38 ilmunud parimale luuletuskogule. Arvesse tulevad vaid seni auhindamata teosed, kuna au-

hind antakse välja vabariigi 20. aastapäeval, 28. okt. 1938.

Kunstiannet omas samuti ka silmapaistev folklorist, võrdleva kirjanduse professor V. Tille. Ta hakkas esimesena süstemaatiliselt üles kirjutama rahvaluulet (proosat), võrdles seda kriitiliselt populaarse trükitud kirjandusega ja jõudis veendumusele, et rahva suuliste muinasjuttude ja juttude ainek on enamikus omandatud trükitud kirjandusest. Tille on ka ise kirjutanud mõned suurepärased laste muinasjutud. Tema teosed, pühendatud tšehhi folkloorile („Tšehhi muinasjuttude kogu“) ja ka prantsuse kirjandusele, ühes uurimusega laenatud ainekukohta rahva muinasjuttudes, evivad tähelepanud koha tšehhi kirjandusteaduses.

Möödunud aastal surma läbi lahkunud Masaryki, Šalda, Tille, Pekar'i, samuti Tšehhi Rahvusmuuseumi Raamatukogu direktori dr. Josef Volfiga (viimase sulest on ilmunud rida erialalisi teoseid, eriti tähelepanud „Tšehhi trükikunsti ajalugu kuni 1848. a.“) on möödunud terve epohh tšehhi kultuuri ajalugu. Untel põlvedel seisab ees tänulik ülesanne hinnata nende oma parimate isamaa poegade tähtsust ja viljakat tegevust, keda võiksim tabavalt iseloomustada Šalda sõnadega: „jumala töölisid“.

Vastutav ja tegev toimetaja: Henrik Visnapuu.

Väljaandja: K/o.-ü. „Kultuurkoondis“.

Kunstiosakonna toimetaja: R. Paris.

A.-S. „Ühiselu“ trükk, Tallinn, Pikk 42, 21. VI 1938.

EESTI MEHAANILISE PUUTOOSTUSE
AKTSIA-SELTS

A.M.LUTHER

Saaduste müügikohad:

Tallinnas: V. Posti 9, tel. 446-16

„ Pärnu mnt. 69, tel. 482-60

Tartus: E.W. Jürgens, Ülikooli 2, tel. 7-88

Laulud nüüd

kõlavad...

sütitades ja juhtides ühistööle.
Rahva koostöö viljana rikastavad elu:

Ehitus- ja põllutöödeks

ETK naelad, ehitustarbed, ETK värvid, ETK põllutööriistad, õlid jt.

Kosutaval toidulaual

ETK jahu, kohv ja veinid

Naudinguks suitsetajaile

Ahto, Turist, Idamaa Kuld, paberossitubakad Kotkas, ETK nr. 1, Hellas.

Iluraviks ja matkaks

ETK pesu-, kumblus- ja tualett seebid, Orto kölniveed, puuder, kreem, ETK kohvrid, jalgrattad

ETK tooted on väärilised tõusvale rahvale

Värskeid kaanamine

M Ü Ü B T A L L I N N A S

EESTI MUNAEKSPORT

MÜÜGIKOHT ESTONIA PUIESTEE 25

T E L E F O N 4 8 4 - 2 4

Tellijale kauba kättetoimetamine tasuta

TARTU EESTI MAJANDUSE ÜHISUS

TARTUS, HOLMI TÄNAV 12-18

OSAKONNAD:

Tartus, Võru tän. 4, ja Söögiturg 3

Räpinas, Pukas, Puhjas, Kavastus, Võnnus,

Kambjas, Varal, Lähtes ja Melistes

Suurim põllumajanduslik ostu-müügiühisus. Asutatud 1908. a.

L A O S:

põllumajanduslikud-, raua-, naha-, ja koloniaalkaubad

MÜÜK SUUREL JA VAIKESEL ARVUL

EESTI RAHVA MUUSEUM

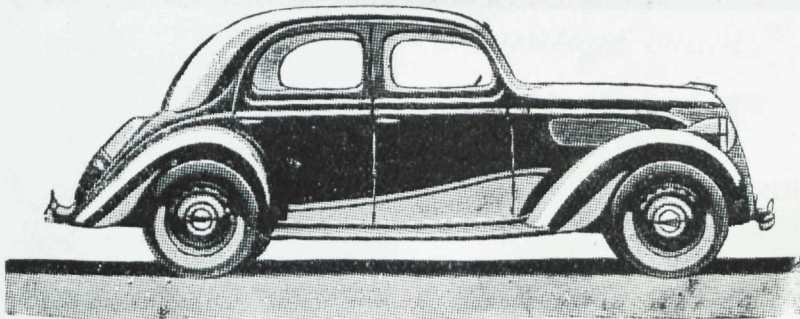
Eesti Rahvarõivad

Kirjutanud H. Kurrik, toimetanud F. Linnus

Luksuslikem väljaanne Eesti rahvakunsti alalt. 250 lk. teksti suures kaustas 250 joonistega, 32 mitmevärvilise sügavtrüki ja 36 ühevärvilise ofsett-tahvliga ning 5 muustrilehega. Kokku umb. 1200 üksikjoonist.

Hind kr. 9.—, kriitpaberil kr. 12.—

Teine trükk ilmub juuli algul. Esimest trükki on piiratud arvul saada suuremais raamatukauplustes ja laulupidu ajal Eesti Lauljate Liidu kioskis. Otse tellides E. R. Muuseum, Tartu, Raadimõis, telefon 3, posti jooksev arve nr. 2199.

Ford V-8 60 HJ on Inglise tööstuse toode kaheksasilindriliste luksusautode alal autosportlastele, kes otsivad kvaliteeti ja samal ajal nõuavad ökonoomsust omandamisel, sõitmisel ja kasutamisel. Kaasaja parim võimsus, mugavus ja varustus . . . Ilu ilma ekstravagantsuseta, elegants ilma kuludeta . . . See Ford V-8 60 HJ on toodetud hulgaliste katsete ja võrreldamatute tehniliste saavutuste tulemusena.

Voliline Ford esindus

A/S. MOBILE Ltd.

TALLINN, PÄRNU MNT. 24. TEL. 482-85

»Päevaleht«

on iseseisev, levinum ja loetavam ajaleht

»LASTE RÕÕM«

ainulaadne lasteajakiri (ilmub kord kuus)

Soovitame suures valikus: Kõiki eestikeelseid raamatuid, maa-kaarte, linnaplaane, ja vaatekaarte. Riigi- ja seltskonnategelaste päevapilte ja postkaarte. Kõigi Eestis ilmuvate ajakirjade peale tellimiste vastuvõtmine. Tellige ainult meie kaudu algupärast ja tõlkekirjandust. Tellimiste täitmine asjatundlik, kiire ja korralik.

„Päevalehe“ raamatukauplused

Tallinn, Suur-Karja tän. 23 • Pikk tän. 2

TALLINNA EESTI KIRJASTUSE ÜHISUS

—0—

Piimaühisuste Keskliit

»VÕIEKSPORT«

Tallinn, S. Karja 23 • Postkast 113

Kasutage meie soodsaid ettetellimisi:

EESTI RAHVALEKSIKON.

Ilmub 10 vihkus, iga vihk 100 lhk., kokku 1000 lhk. Seni ilmunud I, II ja III vihk.

Soodustatud ettetellimishind korraga makstes kr. 9.— Osade viisi tasudes kr. 1.50 iga vihu eest, vihu kättesaamisel.

O. LUTSU KOGUTUD TEOSED.

Ilmuvad 30 köites. Seni ilmunud: I, II, III, IV, V, VI ja XII köide.

Soodustatud ettetellimishind: korraga makstes kr. 60.—, osade viisi makstes kr. 75.—. Sellest tuleb tasuda tellimise andmisel kr. 7.50 ja iga köite ilmumisel kr. 2.25.

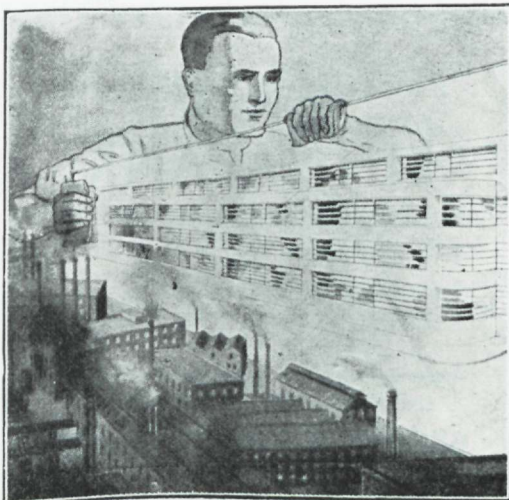
Üleni linases köites ja eriti heal paberil: korraga makstes kr. 90.—, osade viisi makstes kr. 105.—. Sellest tuleb tasuda tellimise andmisel kr. 7.50 ja iga köite ilmumisel kr. 3.25.

SÕJAKIRJANDUSE SEERIA II SARI.

Sarjas ilmuvad järgmised raamatud: Agricola — Luure murrab läbi rinde, tõlk. J. Kärner. Ed. Grosschmidt-Suursepp: Valge rinne, A. Hinnom: Läti küttidega Maailmasõjas. T.E.Lawrence: Seitse tarkuse sammast. 2 köites. Tõlk. A. H.Tammsaare.

Soodustatud ettetellimishind: korraga makstes kr.16.— osade viisi makstes kr.18.—, sellest tuleb tasuda tellimise andmisel kr. 6.— ja iga köite kättesaamisel kr.2.40.

O.-Ü. „NOOR-EESTI KIRJASTUS“
Tartus, Gustav-Adolfi 8, telefon 2-66.

Kasutage enam

KLAASI

ELU-, TOO- JA ARIRUUMIDE
EHITAMISEL NING SISUSTAMISEL

KLAAS

TOOB RUUMIDESSE VALGUSE,
AVARUSE, PUHTUSE JA ILU

A/S FRANKONIAL ON TAIELIKUM KLAASILADU,
MOODSED KLAASI TOOTLEMISE
JA PEEGELDAMISE TOOKOJAD

TALLINN, NARVA MAANTEE 13/15.

TELEFONID: 312-21. 314-18, 303-97

RESERVEERITUD

Ilmus trükist

EESTI VABARIIGI SEADUSTE KOGU

I köide

Hind brošeeritult kr. 2.50 ja brošeerimata kr. 2.30.

Ettetelliijaile saadetakse tellitud eksemplarid lähemal ajal posti kaudu kätte.

Ettetellimisi võetakse veel vastu.

Ettetelliijaile tuleb maksa 10 krooni à conto Riigi Trükikoja kassasse või Riigi Trükikoja jooksvale arvele Eesti Panka nr. 4017, Eesti Rahvapanka nr. 2605 või postiasutuste kaudu posti jooksvale arvele nr 259. Ettetelliijaile saadetakse 1. ja 2. köide kohe välja. Kui ilmunud köidete hind hakkab ületama sissemaksetud kr. 10.—, siis tellijad tasuvad jälle à conto 10 kr., seni kui „Seaduste kogu“ on lõplikult ilmunud.

TARTU LINNAPANK

Tartus, Raekojas
Telefonid 2-32 ja 11-32

Võtab raha hoiule
jooksvale arvele, kindla tähtaja
peale ja kuude viisi

Annab laenusid.
Ostab ja müüb väärtpabereid.

Müüb
Riigi Klassiloterii pileteid

Toimetab kõiki
pangaoperatsioone

Korrespondendid kõigis kodu-
maa linnades ja rahvarikkama-
tes kohtades maal.

Saadaval hoiukarbid!

KUNSTI RAAMATUTE SEERIA

RESERVEERITUD

Trükikoda „Estotrükk“

S. Karja 8, tel. 445-25

*Valmistab hästi
ja soodsate hin-
dadega igasugu-
seid trükitöid.*

Klišeetööstus V.Rebane

Aia 4, telefon 464-97

*Joon-, võrk- ja
mitmevärvikli-
šeed. Vaskklišeed
ja joonistused.*

RESERVEERITUD

Paljupakkuv seeria kunstihuvilistele

Hakkab ilmuma „Kultuurkoondise“ väljaandes luksuslik

KUNSTI RAAMATUTE SEERIA

Sisaldab kuus monograafilist esseed kunstnikest:

VOLD. MELLIK (MELNIK), ANTS LAIKMAA (LAIPMANN), KRISTJAN
RAUD, ADO VABBE, EDUARD VIIRALT, ALEKSANDER UURITS.

Toimetaja: R. Paris

Mida sisaldavad K. o.-ü. „Kultuurkoondise“ kunstiraamatud:

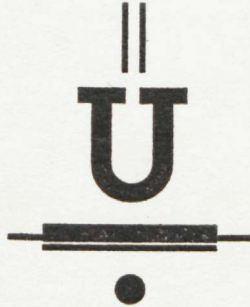
Iga monograafiline esse moodustab 4—5-poognalise luksusliku kunstiraamatu suures formaadis (19×26 sm). Peale tekstilise osa sisaldavad raamatud hulga reproduktsioone kunstnike töödest kliše- ja vasesügavtrükis ning värvitrükis tahvlitel. Raamatute jaoks kasutatakse parimat trüki-, kriit- ja eritellimise peale valmistatud vasesügavtrüki paberit. Kuna seeria on määratud kitsale kunstihuviliste ringkonnale, trükitakse seda õige piiratud arvul (500 eks.), kusjuures 300 esimest ettetellimist on nummerdatud. Üsikumüügile lähevad raamatud ainult siis, kui neid ettetellimistest üle jääb. Esimene raamat ilmub veel sel kevadel. Seeria viiakse lõpule ühe aasta jooksul. Trükitehniliselt püütakse nende raamatutega pakkuda parimat, et raamatud ka oma välimuselt vastaksid kunstinoodeile.

Seeria soodustatud ettetellimishind:

Kuni 25. juunini s. a. kr. 16.—. Osade viisi makstes **kr. 18.—.** Sellest tuleb tasuda tellimisel kr. 3.— ja iga raamatu kättesaamisel kr. 2.50.. Pärast 25. juunit on kogu seeria ettetellimishinnaks **kr. 17.50.** Pärast ilmumist maksab kogu seeria umb. 23 kr.

Tellimised adresseerida: K. o.-ü. „Kultuurkoondis“, Tallinn, Pärnu 10-8, postkast nr. 483. Sissemaksudeks kasutada posti jooksvat arvet. Tellimisi võtavad vastu ka kõik raamatukauplused ja kirjastuse usaldusmehed.

KIRJASTUS-OSAÜHING „KULTUURKOONDIS“ TALLINN, PÄRNU MNT. 10-8.
Tel. 411-35.

A K T S I A S E L T S
ÜHISELU TRÜKIKODA

TALLINNAS, PIKK 42, • KÖNETRAAT 442-04

VALMISTAB MAITSEKALT JA PARAJATE HINDADEGA

IGASUGUSEID TRÜKITÖID

•
ROTATSIOONITRÜKK, NOODITRÜKK

RAAMATUKÖITMINE